

ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОВ

ЖАННАТИ ОДАМЛАР

Роман ва эртаклар

*Тўрт жилдлик
Иккинчи жилд*

Тошкент
"Янги аср авлоди"
2010

Ўзбекистон Халқ возувчиси, болаларимизнинг севимли адиби Худойберди Тўхтабоевнинг сара асарлари ва янги эртакларини тўрт жилдда китобхонлар ҳукмига ҳавола этаётганимиздан хабарингиз бор. Иккинчи жилдда «Жаннати одамлар» романи билан бирга янги замон эртаклари ўрин олган.

Ушбу эртак-қиссаларни энг аввало меҳрибон бобожонлар суюкли набираларига ўқиб берсинлар, сўнгра суюкли набиралар ёнбошлаб ётган бобожонларига ўқиб берсинлар. Ҳар икки томон қиссанинг «маззасини шимиб» тургунча, энди бувижонлар асалдек ширин қизларига ўқиб берсинлар. Кейин муаллифга «Эй Худойберди бобо, ўзингизнинг бобонгиз билан эртакчи энангиз ҳақида ёзибсизу, нега менинг бобом билан кўзойнак таққан бувижоним ҳақида ёзмабсиз, нега, нега, нега» деган мазмунда хат ёзиб, бобожони айтган маталдан, бувижони айтган эртакдан биттадан қўшиб жўнатсинлар.

НАБИРАЛАРИМГА ОЧИҚ ХАТ

Қиздирсиз, ўғилдирсиз - ҳаммангиз ҳам менинг жонимсиз, жаҳонимсиз, бугунимсиз, эртасиз. Қувончим ҳам, ташвишим ҳам сизларнинг ўзингизсиз. Шунинг учун ҳам қувонаманки, сиҳатсиз, саломатсиз, худди ботиқ ерга экилган ниҳолдек «гуркираб ўсаяпсиз». Маънавиятингиз, руҳий оламингиз бут бўлаяптимики, деб ўйлайману, ана шундан ташвишланаман. Маънавият, руҳий ҳолат, эътиқод деган ҳолатларнинг шаклланишида, яъни сизнинг комил инсон бўлиб етишувингизда турли-туман омиллар бор, албатта. Шулардан бири, энг қизиғи, йўқ кулманг, чиндан ҳам энг қизиқарлиси, боболаримиз, бувиларимиз айтадиган эртақлар, ривоятлар, афсоналардир. Биз уларни ўқиганда ё тинглаганимизда жасур қаҳрамонлар билан, довюрак, енгилмас баҳодирлар билан халқи учун, миллати учун жониниқидо қилишга тайёр турган ботирийгитлар билан танишамиз. Ўзининг билимдонлиги билан хат то подшоларни ҳам лол қолдирадиган оқида қизлар билан, энг оғир шароитда ҳам осонгина йўл топиб, қийинчиликдан чиқиб кета оладиган донишу донишманд онахонлар билан танишасиз.

Эртақларни берилиб тинглаётганингизда мен ҳам ана ўшандай йигит бўламан ёки ана ўша ақлли қиздек бўламан, деб қўлингизни мушт қилиб ўрнингиздан туриб кетган пайтларингиз кўп бўлган. Тўғрими? Уялмай айтаверинг, шундай қилгансиз!

Демак, «эртақлар — яхшиликка етаклар», деганлари тўғри экан-да.

Мен ҳам ростини айтсам, раҳматли энам Робиябибининг эртагу ривоятларини тинглаб, бора-бора сўзга муҳаббат қўйганман, сўзларнинг маъносини чақадиган бўлганман. Ўзим ҳам сезмаган ҳолда эшитган эртақларим менда ёзувчиликка ҳавас уйғота бошлаган. Аста-секин ўзим ҳам эртақ тўқий

бошлаганман. Болаликда тўқиган эртақларим бора-бора ҳикояга, қиссага, романларга айланиб кетган. «Сарик девни миниб» романим ана шундай қилиб юзага келган.

Эртақлар тингловчиларни кенг фикрлашга, хаёлот оламига кетишга, ширин-ширин орзулар қанотида парвоз қилишга ўргатади.

Орзуси бор одам кучли одам бўлади.

Чунки орзу кишига илоҳий қувват беради, ғайрату шижоат беради, иродасини мустаҳкамлайди.

Болалигида эртагу ривоятларни кўп тинглаб улғайганлар орасида катта олим, тенгсиз кашфиётчи, буюк рассом бўлиб етишган кишиларнинг кўпини биламан. Энг муҳими, эртақлар кишини одобга, хушмуомаликка, меҳнатсеварликка, камтарликка, хуллас, гўзал инсоний фазилатларга ўргатади. Бундай кишилар ҳамиша эл ҳурматида бўлишган.

Майли, гапим чўзилиб кетаётганга ўхшайди. Буни ўзим ҳам сезиб турибман. Гапимнинг лўндасини айтиб қўя қолай, кўпчилигинингизнинг бобонгиз меҳрибон, бувиларингиз ҳаёт. Баъзи бирларингизда иккитадан бобою, иккитадан буви бор десам, ишонаверинг. Ана ўша донишманд боболару, меҳрибон бувиларингизда қат-қат эртақлар бор. Ҳадеб телевизор қаршида эснаб ўтириб, уйқусираб бўлар- бўлмас томошаларни кўравергандан кўра, боболарингиз ва бувиларингиздан эртақ сўранг. Улар жон-жон деб айтиб беришади, уйқунгиз келгунча айтишади. Бу эртагу ривоятларни аслида боболарингизу бувиларингиз сиз учун асраб юришибди. Иложини қилсангиз, ана ўшалардан кўп-кўп ёзиб олинг, агар ёзиб олмасангиз, бу қимматбаҳо кадрийатларимиз боболару бувиларимиз билан кетиб қолиши мумкин.

Кўпчилик мамлакатларда болалар эртақ йиғиб, китоб нашр қилганларини эшитганман, кўрганман. Литва мамлакатининг Каунас шаҳридаги бир мактабда бўлганимизда боболару

бувилардан ёзиб олган эртакларини китоб қилганини кўрдик. Ўша китоблардан бизга ҳам совға қилишади. Бунақа мисоллардан яна бир неча келтирсаммикан. Йўқ, етар энди.

Жондан ширин набираларим, биласиз, боболару бувиларимиз қариб қолишаяпти. Уларнинг хотирасида авлодаждодлардан келаётган жуда кўп ахлоқий бойлик сақланган. Ана ўшаларни ёзиб олишга шошилайлик. Майли, ҳозирча, китоб қилмасак ҳам, кейинчалик ёзилажак катта-катта китобларингизга ана шу эртақлар, ривоятлар, афсоналар «масаллиқ» бўлади.

Ҳаммаларингизни яхши кўраман.

Эртақчи бобонгиз
ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОЕВ

*Шафқатсиз даврда яшаб, қалби тўла армон
билан оламдан ўтган марҳум онам
Сорабиби Эркавой қизининг хотирасига
бағишлайман.
Муаллиф*

ЭРКАЧОЛНИНГ ЎРИГИ

Туғилиб ўсган қишлоғимга бориб қариндош-уруғлар ҳузурида бир неча кун меҳмон бўлдим. Тенгқурларим, ёшлар даврасида иштирок этиб, гоҳ қизғин суҳбатларга қўшилдим, гоҳ айтилаётган фикрларнинг «мазасини» шимаётгандек, жимгина ўтирдим. Ёшлар орасида кўпроқ бўлдим десам ҳам бўлади, уларнинг беғубор суҳбатини ёқтираман, рухияти, дунёқарашлари қандай эканлигини билгим келади. Бир галги суҳбатда йигитчалардан бири: «Амаки, ўрикдан енг, оғзингизда эриб кетади. Қорақандак дейишади, бу нави Эркачолнинг ўригидан», деб қолди. Юрагим ҳапқириб кетди.

Ширин-ширин энтика бошладим. Суҳбатдошларимга қайта-қайта тикиламан, юзу кўзларида еяётган ўрикларидан олаётган ҳузурдан ўзга ифодани сезмайман. Эркачолнинг кимлигини ҳам, у киши менга бобо боиишини ҳам билишмайди, деб ўйлайман. Билмасликлари ҳам мумкин, ахир у жаннати зотнинг оламдан ўтганига неча-неча йиллар боиди-ку...

Отам оламдан ўтгач, йигирма ёшда бева қолган онам икки-уч йилдан сўнг турмушга чиқиб, менинг тарбиям бобомнинг ихтиёрида қолган эди. Ёши етмишларга бориб қолган, новча бўйли, тик қоматли, тарашадек қотма, чўзиқ юзли, серзарда ва энг муҳими, тиниб-тинчимас бир киши эди. Ўзиям тинмасди, раҳматли энам иккимизни ҳам тинчитмасди. Ҳатто ишонсангиз, оғиихонадаги қўю молларни ҳам тинч қўймас, мол ётганда эмас, еганда семиради, деб уларни ҳам турткилагани-турткилаган эди.

Мен бобомга жуда боғланиб қолган эдим.

Сутга тўймаган кўзи онасининг орқасидан қолмаганидек, эрта-кеч бобомнинг ортидан эргашиб юрардим. Ҳатто тунда ҳам бир ўринда ётардик. Ётишим билан "бармоқларим билан соқолларини тараб, эртақ айтиб берасиз дея, қийин-қистсвга олардим. Кўпинча ҳассасиними ёки тақиллаб юрадиган кавушиними беркитиб қўйиб ҳукмимни ўтказишга, сўраган нарсамни ундириб олишга ҳаракат қилардим. Бобомнинг, жон ўғлим, топиб берсанг сенга бир нарса бераман, дея ёиворишини хуш кўрардим.

Бир куни эрталаб катта кўк эшагимизни етакиаб чиқиб:

- Қани, орқамга мингаш-чи, - деб қолдилар.
- Қаёққа борамиз? - дея сўрайман севиниб.
- Қашқар қишлоқдан ўрик кўчат олиб келамиз.
- Ўрик кўчат ўзимизда бор-ку?
- У бошқаси, ўғлим.
- Қанақаси?
- Бас, энди жим кет.
- Йўқ, олдин қанақалигини айтинг, кейин жим кетаман.

Бўймаса эшакнинг жунидан тортаман.

Бобом гапимга кирмаса, кўпинча эшакнинг думғазасидаги ўсиқ жунидан тортиб шаталоқ оттирардим. Бир- икки бор гупанглаб йиқилиб ҳам олганмиз.

-Кўй, болам, жннидан торта кўрма, яна йиқитса ишимиз битмай қолади. Қашқарда «Қорақандак» деган ўрик боиади, фақат ўша ерда ўсади у. Қуруқ, сувсиз ерни хоҳлайди шекилли. Меваси ҳев-ҳей, бирам ширин бўладики, тоғаларингникига борганда егансан-ку.

- Еганим йўқ, - дейман.
- Егансан, чўнтагингни тўлдириб солиб беришарди-ку.
- Ҳечам-да, менга доим қурт тушганидан беришади...

Бобожон, нега қорақандак девишади?

- Куриганда шираси кўп бўлгани сабаб ранги қорайиб қолади-да.

- Нега оқариб қолмайди?

- Энди бас қил, миямни ачитиб юбординг.

- Бобожон, мия ачиганда қанақа бўлади?

- Айтмай ман.

- Айтасиз, бўлмаса эшакнхнг жунидан яна тортаман, мана тортяпман, тортвурайми?

- Мия ачиганда одамнинг гапиргиси келмайди-да, ўғлим.

- Сиз гапиряпсиз-ку?

- Уҳ!

- Бобожон, одам нега уҳ тортади?

Шу йўсин Қашқарга бориб бир қучоқ майда кўчат оииб қайтдик.

Дала ҳовҳмиз тоғ этакларида бо либ, ярим чақиримча нарида, адир томонда сахни бир танобча келадиган дўнглик бўлгучи эди. Ёзда янтоқ, шувоққа ўхшаш гиёҳлар ўсар, қишда агар калин қор ёғса, қишлоқ ҳовлимиздан ҳам тепалик ялтираб кўриниб турарди. Кўчатни олиб келгаех, бобожоним кетмон, данков, қайлани эшакка юклаб меои ҳам ўзи билан олиб кетди. Олиб кетмаса ҳам бўлмасди, нега десангиз, қумғон остига ўт қалаб чой қа>натишга жуда уста эдим.

Ҳали-ҳали эсимда, эрта баҳор, ердан нам кетиб улгурмаган, тупроқ ҳам хамирдек кўчиб турибди. Тепаликнинг кунга бетгай томонида чучмомалар ерни ёриб чиқа бошлаган, ҳаво ҳам хийла аёз бир палла эди. Бобом бир ҳафта давомида тепаликни гир айлантриб, орасида беш-олти газ жой қолдириб чуқурчалар ўйди. У киши чуқур кавлаш билан машғул боиганда мен гоҳ ўтган йииги ҳов- ҳашаклардан йиғиб, гулдиратиб олов ёқиб вубораман, гоҳ катта қумғонни тошдан қуриб ясаётганимиз ўчоқоа кўйиб, варақлатиб чой қайнатаман, гоҳо нима мақсаддалигига ўзим ҳам тушунмаган ҳолда юқоридан пастга,

пастдан юқорига ҳаллослаб югуриб терга ботаман.

- Кел энди, мана бу кўчатни ушлаб тур, - дейди баъзан бобом.

Ушлаб тураман.

- Анграйма, ниҳол қийшайиб қоляпти, - танбеҳ берган боиади бобом.

- Қийшайса нима бўлади? - дея сўрайман.

- Нима боиарди, дарахт қийшиқ бўлиб ўсади-да.

- Қийшиқ бўлса яхши-ку, устига чиқиш осон бўлади.

- Унда меваси бемаза бўлади, ўғлим.

- Нега бемаза бўлади?

- Шонлар бир-бирининг устида ўсиб, пастки қисмига офтоб тегмай қолади. Офтоб тегмаса меваси бемаза бўлади, тойлоғим.

- Мевалар мазани офтобдан оладими?

- Шундай, тойлоғим, офтобдан олади.

- Нега бўлмаса ниҳолчанинг бир хилларини ярмигача ерга кўмиб қўяпсиз?

- Кўммасак овқат еёлмайди-да.

- Ия, - дейман ҳайрон бўлиб, - кўчат ҳам овқат ейдими?

- Ейди.

- Ростданми?

- Рост.

- Оғзиям борми?

- Бор.

- Тиши ҳамми?

- Тиши ҳам бор, бўталоғим. Мана шу майда-майда томирчалар, кўрмайпсанми, ниҳолларнинг ҳам оғзи, ҳам тиши ҳисобланади. Ана шу томирчалар орқали ниҳоллар ҳам сув ичади, ҳам овқат ейди. Кевин сенга ўхшаб униб-ўсади. Фақат улар камроқ гапиради.

- Бобожон, боғимизда ўрик кўп-ку, энди қолганини экмай қўяқолайлик, қишлоққа қайтгим келяпти, энамни соғиндим.

- Йўқ, бўталоғим, ҳаммасини экиб кетганим яхши. Катта бўлса, мева қилаи, мевасини одамлар еб сен билан мени дуо қилишади.

- Дуо қилишса нима бўйисди?

- Савоб бўлади-да, бунча эзмалик қилдинг.

- Савоб бўлмаса-чи, унда нима бўлади?

- Йўқ, энди айтмайман.

- Айтасиз, жон бобожон, айта қолинг. Айтмасангиз кўкнори халтангизни беркитиб қўяман.

- Беркитмайсан.

- Аллақачон беркитиб бўлганман, ҳечам тополмайдиган жойга беркитганман.

- Ҳа, майли, айтсам айта қолай, савоб олган киши нариги дунёга борганда жаннатда яшайди.

- Бобожон, жаннат яхшими?

- Яхши, ўғлим.

- Биз уёққа қачон борамиз?

- Қўй, бўтам, бунақа гапларни айтма.

Шу йўсин ниҳолларни экиб тугатдик. Раҳмаили бобом ўша йили ҳам, кейинги пайтларда ҳам хуржуннинг лкки кўзига икки кўзани солиб тепаликка сув ташигани-ташиган эди. Мени қанчалик суюб эркаласа, ниҳолларини ҳам то ҳосилга киргунча ана шундай эркалагани ҳали-ҳали эсимда.

Демак, деб ўйлайман, йигитчалар даврасида ўтирганимда бобожоним аллақачон оламдан ўтиб кетган бўлса ҳам, унинг номи шундайлигича ўзи эккан ниҳолларига ўтиб, ниҳоллар қиёфасида ҳамон яшаб келаётган экан-да. Раҳматли дарахт эксанг, жаннати бўласан, дерди, эҳтимол жаннати ҳам бўйИгандир, арвоҳи шод-шод учиб юргандир.

Шуларни ўйлаб, қувончимни ичимга сиғдиrolмай, энтика-энтика ўрнимдан туриб кетдим. Йигитчалар эса ҳеч нарсани ўйламай, қўшнимизнинг ўғли ўртага тўккан ўриклардан

талашиб-тортишиб еб, данагини бақувват тишлари билан қарсиллатиб чақиб, экканга ҳам, еганга ҳам раҳматлар айтишиб, нима сабабдандир хаҳолаб кулишар эди.

Бобом эккан ўрикларни кўргим келиб, шошилиб даштга жўнадим.

ЭРКАЧОЛНИНГ КЎПРИГИ

Ҳали айтганимдек, ёшлар даврасида бўлганимда ҳар хил мавзу ва маънодаги суҳбатлар чоғида «Еркачолнинг кўприги ёнида», «Еркачолнинг кўпригидан ўтгандан кейин» деганга ўхшаш сўзлар тез-тез қулоғимга чалиниб турди. Бу кўприк ҳозир қулоч етмайдиган бетон устунлар устига узунлиги 10 метр, энига 6 метр келадиган қумай бетонлар ётқизиблиб, каттакон юк машиналари ҳам бемалол вариллаб ўтиб кетаверадиган, зўр ҳафсала билан қурилган кўприк ҳисобланади. Ахир бу бетон плиталарни раҳматли бобом ётқизгани йўқку, у кишининг оламдан ўтганига неча- неча замонлар бўлди, ёшлар бобожонимнинг кимлигини билишмайди, нега энди кўприкнинг номини у кишининг табаррук номи билан аташяпти экан, дея бот-бот ўйланиб қолган пайтларим кўп бўлди.

Бу воқеага тахминан 60 йилларча бўлди-ёв. Ўша йили қиш эрта тушиб, қишлоқ уйимизга кўчишга улгурмай боғ ҳовлимизда қолиб кетдик. Аввалига, қиш заптига олиб, қорбўронлар билан келиб ҳаммаёқни музлатиб кетди-ю, кейин дармони қуриб қолди шекилли, бўшашиб йилтираб офтоб ҳам чиқа бошлади. Кеч пайти эди, баркашдек қуёш сарғайиб ботаётган дақиқалар. Бобом иккимиз илиққина офтобчувоқда саватдаги чала майиздан тергилаб еб ўтирган эдик. Бир аёл қўлида чақалоғи, эғни-боши ҳўл, ҳу-ҳулаб, дилдираб кириб келди. Чақалоғини табибга кўрсатгани борган экан. Даҳанасойдан ўтаётганида муз ёрилиб, сувга паллом бўлиб

тушибди. Кеч бўлиб қолгани учун олисдаги кўприкка бормай кўя қолган экан. Айтувдим шекилли, боғимиздан бир чакиримча нарида сой оқади. Сув гоҳ кўпайиб, гоҳ озайиб турганидан уни Тентаксой ҳам дейишар эди. Ҳозир келган опа ана шу сойга йиқилиб тушибди. Энам раҳматли ўчоққа гулдирамазон қилиб ўт ёкиб юборди. Опани ечинтириб чақалоғи билан сандалга ўраб қайноқ-қайноқ асал чой ичира бошлади.

Эртасига бобом барвақт уйғотди, бирга намоз ўқийсан, билмасанг ҳам майли, ёнимда думалаб турсанг бас, деб ҳамиша шундай қиларди. Бомдоддан сўнг сой бўйига жўнадик.

- Кўприк курамиз, - деди бобом.

- Ўзимиз кураверамизми? - деб сўрайман.

- Ҳа, ўзимиз курамиз.

- Мен ҳам кураманми?

- Сен ҳам курасан, бўталоғим, сен бўлмасанг ишлай олмайман.

- Кейин мен ҳам жаннати бўламанми?

- Худо хоҳласа, жаннати бўласан.

- Ўша ерда ҳам бирга бўламизми? - деб сўрайман яна. Нега десангиз, бобомсиз бир дақиқа ҳам вақтимни тасаввур қила олмас, отам ҳам, онам ҳам, бирга ўйнайдиган ўртоғим ҳам бобожоним эди.

- Худо хоҳласа.

- Энам-чи?

- Уям.

- Бувижоним-чи?

- Айтдим-ку, ҳаммамиз бирга бўламиз, деб.

Мен жаннати бўлишни жуда-жудахоҳлардим. Энажонимнинг айтишича, у ерда ҳамма нарсалар мўл-кўл бўлар экан. Ариқларда сув ўрнига шарбатлар шарқираб оқар экан, сават- сават попукли қандлар шундоққина йўлнинг чеккасида турар экан, анвойи гуллар очилиб, сайроқи кушлар чақчақлашиб

турар экан. Болалар ўйнайдиган ўйинчоқлар: зувуллоқ, ипакдан тўқилган копток, мих соладиган олтин қутичалар, қуш овлайдиган, тортилиши осон резинка чўзмалар шундоққина қўл етадиган жойда турар экан, у ерда алвасти, жинлар ҳеч ҳам бўлмас экан.

- Хўш, ўғИим, қани айт-чи, кўприкни мана шу ерга қурсак бўлармикан? - деб сўради бобом сойнинг торроқ жойини кўрсатиб.

- Бўлади! - дедим шошилиб.

- Йўқ, бу ер хийла кенг кўринади, яна ҳам торроқ жойни топайлик, - ўйланиб туриб деди бобом.

- Майли, торроқ жойни топа қолайлик, - дедим мен ҳам ўйланиб туриб. Нега десангиз, мен шу дақиқаларда юпкагина муз билан қопланган сойга тикилиб балиқлар сув остида қолиб кетган бўлса, совқотмасмикан, қоронғу тушганда қаерда ухлашар экан, дея хаёл сураётган эдим.

- Йўқ, аввалги танлаган жойимиз маъқул экан, - деди бобом орқага қайтиб.

-Тўғри, бобожон, ўша ер маъқул, - деб тасдиқладим.

Қайтсак энажоним зоғора нон ёпиб, саватга ёйиб, устига бўз дастурхон ёпиб қўйган экан. Буғи кўтарилиб иштаҳа кўзғайдиган ҳиди уйни қоплаб кетибди. Энажоним нон ёпса, менга атаб жизза ва ошқовоқлар солиб хитой пиёланинг оғзидек кулчалар ёпиб берар эди. Бу гал ҳам шундай қилибди.*Энажоним-ей, бирам яхши кўраманки у кишини, мазза қилиб нонушта қилдик. Кейин бобожоним иккимиз дастарра, ойболта, ўтқир тешамизни олиб боғимиз этагидаги теракзорга жўнадик. Энажоним:

- Ҳой, нима қиласиз, болани совуқда қийнаб, танчада ётсин, - дея илтимос қилган бўлди.

- Гангир-гунгир ишлаймиз-да, - деб қўйди бобом.

Мен ҳам юришдан тўхтаб:

- Эна, биз гангир-гунгир ишламоқчимиз, - деб қўйдим.

Ҳов бирда айтувдим шекилли, мен ана шу чакалак бўлиб ўсадиган теракзоримиздан жудаям кўрқаман. Буталар орасида ажина, алвастилар беркиниб ётади. Бир марта Санамбуви икковимиз ўша тарафга ўйнагани борганимизда алвастининг бувисини кўрганмиз. Малла сочларини ёзиб, маммаларини тиззасига осилтириб, болаларини ўйнатиб ўтирган экан, шаталоқ отиб қочиб қолганмиз.

Бобожоним ўткир ойболтамиз билан терак кесишга тушди. Мен у кишининг, қўй, халақит берасан, дейишига ҳам қарамай икки қўллаб теракнинг силлиққина, муздакқина танасидан нариги томонга итариб турдим.

- Бобожон, - дейман гоҳо, - болта урганингизда терак нега қалтираб кетяпти?

- Жони оғрийди-да, - деб қўяди бобожоним.

- Вой, унияж жони борми?

- Бўлмасам-чи, тақ-тақ деб овоз беряпти-ку.

- Тақиллагани йиғлаганими?

- Ҳа, йиғлагани. Тегма-тегма, деб йиғлаяпти-да... ана, кўзидан ёш ҳам оқяпти.

- Бўлмаса кесмай қўя қолайликжон бобожон.

- Кесмай кўприк қуролмаймиз, кўприк қилмасак одамлар сойдан ўтолмай, сувга йиқилишяпти. Тераклар кўприк бўлишини билганда йиғламасди. Аслида улар мен кўприк бўламан, мен уйларга ёғоч бўламан, мен теракман, керакман, деб ўсишади.

- Вой, тераклар ҳам гапирадими?

- Гапиреди, ўғлим.

- Мана бу ниҳолчалар лининг болаларими?

- Ҳа, болалари.

- Унда онаси қайси?

- Шу кесаётганимиз - онаси-да...

- Дадаси-чи?

- Ҳу анави йўғони, қат-қат пўсти бор-ку, ана ўша дадаси бўлади. Энди, ўғлим, нарироқ тур. Халақит беряпсан.

- Икковлари эр-хотинми? - деб сўрашда давом этаман.

- Ҳа, икковлари эр-хотин бўйишади.

- Бобожон, энам сизнинг хотинингиз бўлади-а? - деб сўрайман яна.

- Ҳа, хотиним бўлади, - деб қўяди бобом.

Бир нафас жим тураман-да, яна сўрайман:

- Бобожон, катта бўлсам менга ҳам хотин олиб берасизми?

- Олиб бераман, тойлоғим, албатта, олиб бераман, - бобом қаддини ростлаб чукур-чукур энтикади. Негадир, бир дақиқагина маъюсланиб қолади, хўрсинади, - худо хоҳласа катта тўй ҳам қилиб бераман, карнайлар чалдирамиз.

- Лекин, бобожон, менга Санамбувини олиб бермайсиз, хўпми?

- Нега ундай дейсан. Санамбуви яхши қиз-ку.

- Ҳечам-да, у доим мени алдайди. Кўзингни юмиб турсанг қизиқ ўйин кўрсатаман дейди-да, кўзимни очсам чўнтагимдаги жийдаларимни олиб қўйган бўлади.

- Кимни оласан, бўлмаса?

Бир оз ўйланиб тураман-да:

- Йўқ, энди ҳеч кимни олмайман, - деб аўяман.

Шу йўсин суҳбатлашиб тўрт туп терак йиқитдик. Бобожоним ҳар гал дарахт йиқилганда гуппи чопонини тахлаб устига ташлайди-да, ўтириб, кел энди, бир нафас дам олайлик, дея кўзларини чирт юмган қўйи анча маҳал жим қолади. Мен бўлсам олди томондан бориб бармоқларим билан соқолини майин-майин тарашга тушаман. Анув куни айтганимдек, менинг бу машғулотимбобожонимга жуда-жуда хуш ёқади. Чарчоғимни сидириб оляпсан, баракалла, дея дуо қилиб туради.

Теракларни бутаб, учини кесиб, иккита-иккитадан богиаб

худди хуржун юклагандек қилиб кўк эшагимизга ортиб сой бўйига ташиб олдик. Ташиётганда мен жудаям мазза қилдим. Нега десангиз мен эшакда, бобожоним теракларнинг уч томонини қўлтиғига олиб орқада борар, тезроқ ҳайда, кеч қоляпмиз, дея менга ёлворар, у киши ёлворган сари мен ҳузур қилардим. Ёғочларни сой устига ташлаётганда бобожоним билан аввал аразлашиб, кейин чинакамига уришиб қолдик. Аввалгидек икки теракни эшакка юклаб икки ёнига осилтириб, мен устида, қўнжи узун резинка этик кийиб олган бобом ортада музларни ғарч-ғурч синдириб, шалоплатиб сув кечиб ўтаётган эдик, кўк эшагим сувнинг қоқ ўртасига борганда тўрт оёғини ерга тираб, дир-дир қалтираганча тек туриб қолди. Ёғочларнинг уч томонини кўтариб олган бобом:

- Ҳайда тезроқ, қўлим толиб кетди, - дея овоз берди.
- Ҳайдаяпман-ку, - дея қичқирдим.
- Хала қил, қаттиқроқ қил.
- Қиляпман, мана, мана!

Ёзда гажава саватларга узум ортиб бозорга кетаётганимизда мана шу қайсар эшагим сув ўртасида ётиб олгани эсимга тушдию, кўрқиб кетдим. Ўшанда узумни қайтариб уйга олиб келгандик. Шунини эслаб кўркувим ошиб эшагимнинг думғазасидаги ўсиқ жунларидан жон- жаҳдим билан тортқилай бошладим. Эшак орқа оёқларини осмонга отиб шундай бир силкиндики, шундай силкиндики, ёғочлар богианган арқон узилиб, иккови икки ёнга шалоплаб тушди. Икки қўллаб тўқимига маҳкам ёпишиб олган эдим, барибир бўлмади, нариги қирғоққа ўтар-ўтмас ўзим ҳам шағалга гупиллаб тушдим...

Бечора бобом эшакни тутиб келгунча анча овора бўлди. Ўзим бўлсам ҳув нарига бориб олиб ҳиқиллаб йиғлаб, узок-узокларга қочиб кетсам-чи, бувижоним қаерда ҳозир, ўшанинг олдига бориб иссиқ бағрига бошимни қўйиб арз-дод айтсам-чи, дея ўйларга берилиб, ўзимни овутиш учун бўлса керак, тинмай

сойга тош отардим.

Бобожоним эшакни тутиб келгач, сойнинг нариги юзига олиб ўтиб тутга боғлади-да, гулдиратиб олов ёкиб юборди. Резинка этигини ечиб, ҳўл бўлган пайтаваларини куриатиб, гоҳогоҳ мен томонга танбеҳли назар ташлаб қўяр, лекин негадир ҳеч ҳам гап қўшмас, менинг эса оловга қўлларимни тоблаб жуда-жуда исингим келарди. Алам қилди, ҳеч чидаб туrolмадим. Ўрнимдан ирғиб туриб:

- Энди сенга ҳеч ҳам ўғил бўлмайман! - дея қичқирдим.
- Бўлмасанг, бўлмай қўяқол, - қўл силтади бобом.
- Аҳмадкул бобомга ўғил бўламан, билдингизми?
- Бўлсанг, бўлақол.

Боғқўшнимиз Аҳмадкул бобомникига меҳмонга чиққанимизда мени тиззасига олиб: «Шу Эркачолга ўғил бўлиб нима наф кўрасан, ундан кўра менга ўғил бўлгин, ҳар якшанба бозорга олиб бориб попукли қанд, куш бўлиб сайрайдиган ҳуштак, чамандагул дўппилар олиб бераман», деган эди. Ўша гап эсимга тушдию:

- Эркачол, Жинни чол, Эркачол, Шинни чол,
- дея алам билан ирғишлай бошладим.

Бобом ўрнидан туриб икки қўлини кенг ёзиб:

- Кел, ўғлим, яраша қолайлик, - дея шалоплаб сув кечиb мен томонга кела бошлади, - айб сенда эмас, мана бу ҳайвонда. Ёмни кўп еб қутуриб кетибди, энаи унга ҳечам ем бермаймиз.

Шуни кутиб турган эдим. Жон-жон деб бобомнинг елкасига чиқиб, қўлимни бўйнидан ўтказиб олдим. Мени чирсиллаб учкун чертиб ёнаётган олов ёнига ўтқизиb бобомнинг ўзи сув кечиb кесилган теракларни сойнинг устига ташлади. Қадам босганда силкиниb кетмасин деб бўлса керак, уч-тўрт жойига кўндаланг тахта ташлаб мих қокди. Ўша михлар меники эди. Мен умуман михни яхши кўраман, нега десангиз, тешанинг орқаси билан енгил урсангиз ҳам ерга лопиллаб кириб

кетаверади. Кўприк битгач, бобом иккимиз уёғ-буёғига ўтиб кўрдик, ўртасида туриб олиб силкиндик.

- Зўр-а? - деди бобом.

- Зўр! - деб қўйдим мен ҳам.

- Сен бўлмасанг, тойлоғим, барибир битказолмасдим.

- Тўғри, бобожон, барибир битказолмасдингиз, - дедим эшакнинг орқасига мингашаётиб...

Кейин бобожоним қаттиқ касал бўлиб, қиш чиққунча ётиб қолди. Аҳмадул бобом асал келтириб оёқларига суртар, уқалар, энажоним ҳар окшом сутга асал қайнатиб ичирар, холам ҳидини мен ёқтирмайдиган ғалати-ғалати дорилар келтириб баданига суртар эди, Гоҳо энажоним:

- Савоб оламан деб шу совуқда муз кечиш шартмиди, - деб танбеҳ берар, бобом бўлса:

- Шарт эди, - деб қўяр эди.

-Худо кўрсатмасин, бирон нарса бўлиб қолганингизда мен нима қилардим, ўйламадингизми?

- Ўйладим. Сочингни юлиб роса йиғлардинг.

- Ҳеч одам бўлмадингиз-бўлмадингиз-да.

- Сен одам бўлсанг икковимизга ҳам етади, - мийиғида кулиб қўяди бобожоним. Мен шартта ўрнимдан тураман- да:

- Энажон, сиз одам бўлсангиз учовимизга ҳам етади, - деб қўяман.

Кейинчалик бозор-ўчарга, тегирмонга қатнайдиган одамлар шу тўрт ёғочдан ясалган кўприкка «Еркачолнинг кўприги» деб ном беришди. Ҳозир кўприк устида туриб, ана шу воқеаларни эслаб кетдим.

БЕТОБЛИК

Бобожоним икки-уч кундан кейин бутунлай ётиб қолди, шундай қаттиқ касал бўлдики, билмадим, оғриқнинг зўриданми,

хароратнинг баландлигиданми, ўзидан кетиб қолган пайтлари ҳам кўп бўлди.

- Отажон! - дейди гоҳо энажонимни чақириб. Айтгандай, сизга айтаман деб ёдимдан чиқиб қолибди, бундан бир неча йиллар олдин кўрбошилар замонида Отажон тоғам билан Олимжон тоғамларни шапка кийган аскарлар қўлларини орқасига боғлаб, ерга чўккалатиб қўйиб, пешоналаридан отиб ташлашган экан. Ўшанда аскарлар шу қишлоқни бизга берасан, дейишибди. Тоғамлар, йўқ, бермаймиз, дейишибди. Боимаса, қишлоқнинг ярмини берасан, дейишибди, тоғамлар бермайман. дейишибди. Отимизга беш арава беда, уч арава ем берасан, дейишибди. Тоғамлар анави куни бердик-ку, дейишибди. Аскарлар яна берасан, дейишибди. Тоғамлар энди ҳеч нарса қолмади, қишлоқ куп-куруқ дейишибди. Унда милтиқни қаердан олганингни айтасан, дейишибди. Тоғамлар айтмаймиз, дейишибди. Шундан сўнг пешоналарини мўлжаллаб туриб варанглатиб отиб ташлашган экан. Ўшанда энажоним ҳам, бобожоним ҳам роса йигиашган экан. Шундай йигишибдики, кўзларидан оққан ёш Даҳансойдаги сувдан ҳам кўп бўлибди. Ўшандан бери икковлари бир-бирларини катта тоғамнинг номини айтиб чақиришар экан. Тоғамлар нариги дунёда тирик юришган боиса, хайрият бизни эслашяпти, деб хурсанд бўлишса керак-да.

- Отажон! - дейди гоҳо бобом вонгинасида ўтирган энамни чақириб.

- Шу ердаман, - деб қўяди энажоним.

- Сандалинг совиб кетди-ку!

- Йўғ-ей, ловиллаб турибди. Ҳозиргина олов соидим. Ўрик ўтиндан атайлаб ёққан эдим, - тушунтиради энам, - Худо хоҳласа, терлайсиз, ўрик ўтинининг хосияти кўп дейишади. Терласангиз, дарддан қутуласиз.

- Қўлингни пешонамга қўй...

- Кафтим пешонангизда турибди-ку.

- Сезяпман, Отажон, сезяпман.

Яна жим бўламиз. Мен кўкрагимгача кўрпани тортиб ёнбошлаб, ўчоқдаги аста-секин сўниб бораётган оловга тикилиб ўй суриб кетаман: олов нега олдин ёниб, кейин ўчаркин, ёнганида нега қип-қизил бўлиб кўринадия ўчганда йўқ бўлиб қоларкан? Ё ўша қизиллиги туйнукдан осмонга чиқиб кетарриккан, ҳамма туйнуклардан олов чиқаверса, осмон куйиб кетмасмикан ё бари тўпланиб қуёшга айланармикин, эҳтимол, тунда кўринган юлдузлар ўчоқлардан кўтарилган қизил оловлардир?..

Ташқари қоронғи, жуда қоронғи. Сандал устига осганимиз еттинчи чироғимиз милтиллаб ёнадию барибир, чорхари уйимизни яхши ёритолмайди. Ўчоқдаги қизил оловни чироғимиз шишасига жойлаганимизда эҳ, қандай соз бўлардия? Уйимизда қуёш порлаб турарди... Бўлди, эртага энам кўшниникига чиқиб кетганда шишанинг ичига олов ёқиб кўраман, қоғоз ёқаман, ёқаман, қоғоз тез ёнади, унинг олови ҳам кўп...

- Энаси, - деб инграйди бобожоним, - шу ердамисан, хай, дунё шунақа экан-да, келган одам барибир бир кун кетаркан-да.

- Ундай деманг, - дейди энажоним ёлвориб, - одамнинг юрагига ваҳима соляпсиз. Истимангиз яна кўтарилди шекилли. Ҳозир пешонангизга латта ҳўллаб босаман.

- Йўқ-йўқ, ўтир... Ёнгинамда ўтир, барибир, иссиқ жон боржойда қазо ҳам бор. Ўтир, гапириб олай,-бобожонимнинг нурсизланиб қолган кўзларида милтиллаб ёш кўринди. - Худога шукр, умр берди, ризқ берди, обрў берди... факат фарзандларимдан эрта жудо қилди-да. Арслондай йигитлар эди-я! Ҳар елкасида биттадан одам ўтирадиган паҳлавон йигитлар эди-я, ў, золимлар, ў золим замона... Сенга қийин бўлади, онаси, ёлғизлик ёмон... Раҳмонберди, яхши ўғлим, қаердасан, берирок

кел, қани, қўлингни менга узат-чи.

Мен шоша-пиша бобожонимнинг ёнига ўтиб, пайпаслаб қўлини ушлайман. Иссиқ, билч-билч терлаб ҳам турибди... Нима дейишимни билмайман, жуда яхши гап айтгим келади, аммо ўша гапни тополмайман. Бошимни аста кўксига қўйиб, хуш ёқармикан, дея нам бармоқларим билан соқолларини оҳиста-оҳиста силай бошлайман.

- Баракалла, ўғим, - энтिका-энтика қийналиб сўзлайди бобожоним. - Қўлларинг бирам ёқимлики... Энажонингни ёғғиз ташлаб кетрнагин, иекин кўприкни бошлаб қурдик-да... Ҳай, жон бор жойда ўлим бор, розиман, ҳаммасига розиман. Қани, азаматим, энажонимни ёлғиз ташлаб кетмайман, деб менга сўз бер-чи.

- Бобожон! - дедиму йиғлаб юбордим.

- Ҳой, Отажон, қўйинг бу гапларни, - яна ёлворди энам, - боламнинг юрагига кўрқув солиб нима қиасиз? Иситмангиз кўтарилиб кетди шекилли, алаҳлаяпсиз. Худо хоҳласа, эрталабгача тузалиб қоасиз.

- Ҳа, онаси, умримнинг азиз ёидеши, яхшилик учун туғилган экансан, сендан нуқул яхшилик кўрдим, аммо қайтаролмадим. Майли, майли... Раҳмонберди ўғимни, бу азаматимни ўғайлар қўлига топшириб қўймагин, ўғай ака- укалар, ўғай ота, бегонаҳовли... Мунғайиб қолади-я. Ўзинг бағрингда олиб юргин... Ў, золимиар, ол, золим замона... Насриддинбойнинг набираси боиади-я бу ўғлим. Отасини кулоқ қилдилар, бойлигини тортиб олдилар, калтакладилар, қамадилар, охири йигирма бир ёшида ўлдирдилар. Майли, тойлоғим, шуларни сен билиб ол. Ҳой, милтиқни бер менга, отаман, ҳаммасини отаман. Ана, ўғилланм келяпти, миитиқ молхонада, устига хашак ташлаб қўйганман...

Бобожоним ўрнидан туриб кетди. Энам ҳам туриб уни маҳкам қучоқлаб олди. Нима қилишимни билмай қолдим.

Йиғлай дейман-у, йиғи келмаяпти. Чиқиб қўшниларимизни чақириб келай десам, кўча қоп-қоронғи, зимистон. Мен қоронғидан жуда қўрқаман. Нега десангиз, ажиналар қоронғида қари дарахтларнинг ортига беркиниб олиб, кўзларини лўқ қилиб қараб туришади. Фақат бизнинг ҳовлимизда йўқ, холос. Энам ҳар хил дуолар ўқиб уларни узоқ-узоқларга ҳайдаб юборган. Энажоним «Ла илаҳа иллоллоҳу» деган дуони ўтган йили қишда менга ҳам ўргатиб қўйган-у, барибир ўша дуони ўқиётганимда ҳам кўзимга ажиналар кўринаётгандай бўлаверади.

Мен ҳам ўрнимдан туриб бобожонимнинг қоқсуяк бўлиб қолган оёқларидан маҳкам қучиб:

- Бобожоним, йўқ, оимайсиз, ҳечам ўлмайсиз, - дея додлаб юбордим, - сиз ўлсангиз, энам иккимиз ажиналардан қўрқамиз, аскарлар бизни пақ-пақ қилиб отиб ташлашади.

- Ётинг энди, ёта қолинг, - бобомни ўрнига ётқизишга уринарди энам, - худо хоҳласа, ҳаммаси жойида бўлади. Эртага чилёсин ўқитамиз, қўй сўйиб худойи қиламиз.

Бобожоним энтика-энтика ўрнига чўзилди. Чўзилди-да, менга худди биринчи бор кўраётгандай, кўрса ҳам таниёлмаётгандай узоқ тикилиб қолди. Энам сандалдан олов олиб, исирик тутата бошлади. Ҳали расмана тутаб ҳам улгурмаган эди, кўча эшигимиз тақиллади. Ким боиди экан? Эҳтимол Заҳро холамдир? Бобом бетоб боигандан буён хабар олгани фақат қоронғи тушганда келади, овқати кечга қолар эмиш... Ким бўлса ҳам келгани яхши боиди, деб ўйладим-да, кавуш кийгани тоқатим чидамай, ялангоёқ ҳовлига отилдим. Энажоним доим бемахалда кўча эшикни очишдан олдин ким эканлигини сўра, бегона бўлса, очма, деб ўргатарди. Ҳозир ўша ўргатгани эсимдан чиқиб қолибди. Иккала қанотини шарақлатиб очиб юбордим. Хайрият хайрият-ей, Аҳмадкул бобом экан. Аҳмадкул бобо, деб оёқларидан маҳкам кучоқлаб йиғлаб юбордим.

- ле -ие, нима боиди, бойвачча ўғлим, - қулоғимгача энгашиб сўради Аҳмадкул бобом.

- Бобожоним, ўлиб қоляпти, - дея баттар йиғладим, - ўламан, сизлар ёлғиз қоласизлар, деди. Ҳозир айтди шу сўзларни.

Аҳмадкул бобом қийикда бир нарса тугиб келган экан, ушла-чи, дея узатди-да, мени бир чеккага суриб ўзи ичкари ҳовлимизга жадал кириб кетди. Энажоним бемаҳалда ко4ча эшик ҳеч очик қолмасин, деб ўргатарди. Ўша эсимга тушиб беркитиб, олдин занжирни осдим, кейин танбасини ҳам тираб кўйдим-да, қани, қийикда нима бор экан, дея очиб кўра бошладим. Анор, узум, вой қандай яхши-я, оҳ-оҳ, ҳусайни узум кирсиллаб турибди, денг. Уч-тўрт донасини дарров оғзимга солиб кирсиллатиб еб олдим. Шу бобом ўзи яхши- да, йўқ-йўқ, узум олиб чиққани учун эмас, узум ўзимизда ҳам бор, менга ўхшаган болаларни суйгани, эркалагани учун яхши. Ҳовлиларида ўнтача бола бор. Мен кирсам, ўн битта бўламиз. Ҳаммамизнинг чўнтагимизни тўлдириб ёнғоқ солиб беради. Бир марта энам икковимиз меҳмонга чиққанимизда, Ҳайитвой билан мени кураштириб, ким зўр чиқса, ўшани елкамга миндираман, деди. Икковимиз тенгданига гупиллаб йиқилган эдик, икковимизниям елкасига миндириб, юмшоқ кигиз тўшалган уйда от бўлиб кишнаб, оёғини осмонга отиб, бизни роса қикирлатиб кулдирган. Гоҳо кўчада ўйнаб турганимизда ўтиб қолса:

Пакана бобо, Чакана бобо, Чакана бобо, Майиз бобо, Ўрик бобо,

- деб масхара қилсак ҳам, ҳу сенларни, ҳозир қулоқларингни кесиб олмасамми, дейди-ю, қулоғимизни икки қўллаб беркитиб қочганимизда орқамиздан қувламайди, кулиб тураверади. Узоққа бориб олиб яна:

Анор бобо, Беҳи бобо, Қовоқ бобо, Товоқ бобо, - деб ирғишлаймиз. Нега десангиз, шу бобомиз чиндан ҳам пакана,

бўйи қишлоғимиздаги ҳамма боболарникидан паст, ёнига пичок осиб юради-ю, ўша пичокнинг қини товонига тегиб туради.

Мева тугилган қийиқни қайтадан боғлай олмай, шундайлигича кўтариб иехқари кирсам, Аҳмадқул бобом ўзимнинг бобомнинг ўнг томонига ўтириб, чап қўлини унинг пешонасига қўйиб, энамга қараб гапираётган экан:

- Ўртоғимнинг тоби қочиб қолганини эрталаб эшитувдим. Ана чиқаман, мана чиқаман, дейман, қайда. Энди жўнаётган эдим, кампир пича ўтин ёриб беринг, деб қолди... Ол, ўғлим, узумдан еявер, сенга олиб чикдим, - Аҳмадқул бобом, ўзим мўлжаллаб қўлимни чўзсамми- чўзмасамми деб турганимда, катта бир бошни менга узатди. Яна сўзида давом этди: - Ўтинни ёриб бўлиб, молларга хашак ҳам солиб қўя қолай деб оғилхонага кирувдим, ана бу хушхабарни қаранг, катта қашқа қўйимиз туғаман деб турибди-я!

- Есон-омон қутулиб олдим, ахир?! - шошилиб сўради энажоним.

- Яратганга шукр, - деди Аҳмадқул бобом иккала қўли билан соқолини силаб, - яна тагин эгизаклигини айтмайсизми!

- Вой худойим-ей, - хурсанд бўлди энам.

- Икковиям эркак денг!

- Худо бераман деса шу-да.

Энам ўрнидан туриб, ўчоққа ўт қалай бошлади. Аҳмадқул бобом бир нарсаларни пичирлаб, якка ўзи фотиҳа ўкиди-да:

- Оббо ўртоғ-ей, бургага тептириб олибсан-да! - деб сўради бобожонимдан.

- Имм-мм, - деб қўйди бобом.

- Лекин, ўртоқ, ўламан деб мана бу ўғлимни чакки кўрқитибсан, ҳали-вери ўлмайсан, сени ўлимга топшириб қараб турмаймиз, раҳматли отанг Ҳожимат амаким саксон ёшида ҳам улоқ чопарди, отнинг белини букиб юборарди, тўқсон ёшида боққа чикиб кунда кавларди. Сени кара-ю.

Етмишга кирар-кирмас ўламан, дебсан-а. Сен ўлсанг, Робиябибининг аҳволи нима бўлади, мана бу кўзини мўлтиллашиб турган бойвачча ўғлимни кимга қолдириб кетмоқчисан? Мен-чи, сенсиз, билиб қўй, ўртоқ, бир кун ҳам яшай олмайман... Ҳа, ўша сени... Бошингни кўтар, мана бу узумдан егин, эсингдами, кўчатики ўзинг берувдинг.

Аҳмадқул бобом узумдан бир бошини олиб, доналаб бобожонимга едира бошлади. Мен санаб турдим, бир, икки, уч... Энажоним дастурхонга нон, ўзимизнинг меваларимиздан қўяётганда адашиб кетдим. Аҳмадқул бобом соқолини силкитиб кулиб юборди:

- Келин, эрингиз болалигидаям эрка эди, бекорга отини Эркавой қўйишмаган, йиқилиб тушса, мен келиб турғазиб қўймагунча ариллаб ёта берарди. Ҳе-хе-хе... Оббо ўртоғим-ей, ана кўзингни очдинг.

Бобомнинг орқасига баланд қилиб катта-кичик ёстиқлар қўйишди.

- Ҳа, ўртоқ, истиманг баланд кўринади, - деди Аҳмадқул бобом.

- Бор, анча бор, - энтикиб деди бобом.

- Анордан ҳам егин, дилинг равшан бўлади.

- Майли, бера қол.

- Оббо ўртоғ-ей, лекин кўприкни бошлабсан.

- Кўрдингми?

- Бугун Бузуққўрғонга борувдим, тегирмонга юк ташлаб келдим.

- Эшакдамидинг?

-Ҳа.

- Ўтдимми?

- Тушиб етаклаб олдим... Савобга бизни шерик қилишни истамабсан-да? Хў, Аҳмадқул, деб чақирмайсанми, олти та набирам, тўртта ўғлимни олиб ёнингга бормаيمانми?! Сувга

йиқилибмидинг?

- Ҳа, бир-икки йиқилувдик.

Энажонимнинг юраги ҳасратга тўлиб турган экан, дастурхон тузаб бўлгач, Аҳмадқул бобомга чой узата туриб, дардини ўша кишига айта бошлади: - Ўртоғингизни уришиб қўйинг. Хўп, ўша куни-ку сувга йиқилиб шалаббо бўлиб келдилар, аввалги куни бизни яна алдабдилар. Набирам иккимизни қишлоққа жўнатиб юбориб, яна икки туп терак кесиб кўприклари ёнига қўйиб, кенгайтирибдилар. Мол-қўй ўтолмас эмиш... Мол-қўй ўтолмаса, шунча йилдан буён ўлиб қолгани йўқ-ку? Мана, энди аҳволларини қаранг, ўламан-у, кетаман, эмиш.

- Қўйинг, Робиябиби, йиғламанг, - юпатган боиди Аҳмадқул бобом, - ўзи ўртоғимнинг йили тўнғизу, лекин балиққа ўхшаб сувни яхши кўради. Болалиғидаям шалолатиб сув кечгани-кечган эди. Дўхтирга одам жўнатмабсиз-да.

-Кошки кўна қолсалар, - яна кўзига ёш олди энажоним, - ўзи берган дард, ўзи олади деб унамаяптилар.

- Ҳозироқ бориб бошлаб келаман.

- Вой қўшни, бемахалда овора бўласиз-ку.

- Э, Робиябиби, ўртоғим бу аҳволда инграб туради-ю, мен тинч ёта оламанми?

- Дўхтир ҳам дарров кўна қолмас, - иккиланиб деди энажоним.

- Улар кечаси хизмат қилишни хуш кўришади, савоби кўп боиармиш.

Аҳмадқул бобом пиёладаги совиб қолган чойни катта ҳўплаб, танчага қўлини тираб ўрнидан турди-да, мева тугиб келган гул тикилган чорсисини белига боғлаб, чиқиб кета бошлади.

- Қишлоққа бўри оралаган дейишади, - хавотирланиб деди энажоним.

Аҳмадқул бобом остонада тўхтаб соқолини силкитиб кулди:

- Э, Робиябиби, пакана одамнинг гўшти бемаза бўлади, бўри биздақаларга тегмайди.

Энам, бобожоним ўлиб қолса, биз нима қиламиз, деб ўйлаётган бўлса керак. Мен ҳам ўйлай бошладим. Аввалига нима ҳақида ўйлашни билмай турдим. Кейин дўхтирлар яхши-а, ўлаётган одамларни кутқаришади, ката бўлсам, мен ҳам дўхтир бўламан, кўрғончаниизда ўттизгача чолбобо бор, ҳеч бирини ўлдиргани кўймайман, ҳаммасидан бобожоним яхши, ўлмасин, ўлмасин, ўлмасин... Одамлар нега ўларкин, ўлгандан ўлмаган яхши-ку, ўлгандан кейин гўрда тирилиб қолса, нафаси қайтиб қолмасмикин, дея ана шулар ҳақида ўйлай бошладим... Кейин ухлаб қолибман.

Бир маҳал ғалати-ғалати овозлар қулоғимга кириб уйғониб кетдим. Ўчоққа гулдирамазон қилиб олов ёқишибди, янтоқ қалашган экан, алангаси уйни ёритиб юборган. Дўхтир амаки кепти. Оти Дехқон шапка, доим соябони катта шапка кийиб юради. Мени кўриб қолмасин, деб дарров юзимга кўрпани тортиб олдим. Нега десангиз, кўчадан шохдор жинаравасини миниб ўтганда кўчамиздаги болалар то мозорбошигача орқасидан югуриб, кўчани чангитиб:

Дехқон шапка, Тушунмайди гапга, Кечаси ўнгга, Кундузи чапга, Бўйнида халта, Оўлида папка,

- деб масхара қилиб борардик. Анави куни қор ёғаётганида жинаравасини Дилижонларнинг кўча эшиги олдида қўйиб, ичкари кириб кетган экан, болалар дамани чиқариб, ғилдирагини юрмайдиган қилиб қўйишди. Чикиб ҳаммамизни роса қувлади, меням қувди. Мен додлаб қочдим... Ҳозир таниб қолса-я, бобожонимга айтиб берсая?.. Йўқ, барибир чидаб туrolмадим, кўрпани озгина кўтариб мўралай бошладим. Бобожонимни ўтқазиб, оқ куйлагини томоғининг тагигача қайтариб қўйибди. Чойнакнинг қопқоғига ўхшаш ўйинчоғи бор экан, ўшани корнига қўйиб кўряпти.

- Ўпка тоза, - деди Дехқон шапка амаки.
- Худоба шукр, - деб қўйди бобожоним.
- Бу ерда оғриқ йўқми?
- Йўқ шекилли.
- Бу ерда-чи?
- Сезмаяпман.
- Демакжигар-буйраклартоза. Оббо амаким-ей, шундай қилиб, сувда икки-уч бор чўмилиб олдим, денг.
- Ҳа, энди... ёшлик ўтиб кетган экан...
- Энди оёқларни кўрамиз, узатинг.
- Вой-вой, - бобожоним сал бўлмаса ўрнидан туриб кетаёзди.
- Нима бўлди?
- Оғрияпти, дўхтир болам. Кўзим жойидан чиқиб кетай деяпти.
- Буниси-чи?
- Вой, астароқ, жон болам, астароқ.
- Ана, айтмадимми, - деди Дехқон шапка амаки, Аҳмадкул бобомга қараб, - иккови оёқларини, томиру суяқларини баб-баробар шамоллатганлар. Иситма шундан. Ҳай- ҳай, шу ёшда муздай сувда узоқ турганларини қаранг.
- Худо ҳам ўзини эҳтиёт қилганни эҳтиёт қиламан, деган экан, - знамга қараб деди Аҳмадкул бобом.
- Бобожонимнинг ҳароратини тушириш учун эмлаш кералс экан, бошқа илож қолмабди. Ҳаммалари роса ёлворишди, бобожоним бошини чайқаб, йўқ, деб тураверди. Бирпас турди, иккипас турди, ахийри ух тортиб:
- Бўпти, билганларингни қилинглар, - дея йиғламсираб қорнини ерга бериб ётиб олди.
- Дўхтир амаки бир қаричча келадиган игнасини яланғочлаб, учига бир нарса сураётганди, мен кўрқиб тескари ўгирилиб олдим. Игнадан жуда ҳам кўрқаман. Қишлоғимиздаги ҳамма болалар кўрқади. Фақат Санамбуви кўрқмайди, холос. Чечакка

қарши эмлаш учун келганларида биринчи бўлиб билагини яланғочлаб берганини ўз кўзим билан кўрганман.

- Амаки, сизда бўрсиқнинг ёғи бўлади, деб эшитардим, - сўради дўхтир.

- Ҳа, илгари мўл-кўл бўларди, - хўрсиниб деди бобожоним.

- Ҳозир-чи?

- Овчиликни ташлаб юборганман.

- Э, аттанг, бўрсиқнинг ёғи суякни яхши терлатади. Ҳозирча ундан яхшироқ шифо йўқ.

Аҳмадқул бобом қачон кулса, албатта, соқолини силкитиб кулади. Бу гал ҳам овоз эҳиқармасдан турди-да: «Бу овсар чол ўзи овлаган ҳайвоннинг кўзидан ўзи қўрқадиган бўлиб қолган эмиш», - деб қўйди.

Энажоним бобомнинг қизил гул тикилган қора чорсисига омборхонадан тўлдириб, ҳар хил мевалардан тугиб чикди. Ишонсангиз, бизда бунақа мевалардан жуда кўп. Узум, анор, беҳи... Ҳаммасини катта омборхонамизнинг шифтига осиб қўйганмиз. Энам қишлоққа кетганда Ҳайитвой, Дилижон, Санамбувиларни бошлаб кириб, дўппимизни тепага отиб, узумдан, анорлардан тушириб, мазза қилиб еб ҳам турамиз. Дўхтир амаки тугунга кўзи тушиши билан: «Е, қўйсангиз- чи, уят боиади», деган эди, энам: «Оласиз, олмасангиз қўймайман, бир этак болангиз бор-а», деб ўша тугунни Аҳмадқул бобомнинг қўлига тутказди.

- Ўртоқ, энди онангни қорнида ётгандай тинчгина ухлагин, - деди Аҳмадқул бобом остонага етганда, - худо хоҳласа, энди ўлмайсан, айтдим-ку, сени ўлдиргани қўймаймиз деб. Дўхтир укамни ўзим кузатиб қўймасам бўлмайди шекилли. Туннинг қоронғилигини қара-я. Ёпирим- эй... Қишлоққа бўри оралагани ростга ўхшайди, Шокир тойчоқнинг ғунажинини бўғизлаб кетибди.

БЎРСИҚ ОВИГА ОТЛАНДИК

Ҳар галгидек, бугун ҳам энажоним мени бомдод намозига уйғотди. Турсам, сандалга бозиллатиб олов солиб, бобомга сут ҳам қайнатиб берган экан.

- Уйғондингми, тойлоғим, - сўради бобом. Уйқусираб тургандим, шундай бўлса ҳам югуриб бориб бобожонимнинг бўйнидан ачомлаб олдим.

- Энди ўлмайсиз-а? - дея сўраб ҳам қўйдим.

Бобожоним хиёл кулимсираб, бош чайқаб қўйди, елкамни қайта-қайта силай бошлади:

- Бор энди, таҳорат қилгин.

Таҳорат қилишни ўрганиб олганман, энажоним ўргатган. Олдин уч марта қўл ювилади, кейин уч марта бет ювилади... Ла илаҳа иллоллоҳу, ла илаҳа иллоллоҳу деб айтиб турилади. Ана шуни айтсангиз, инс-жинслар болаларга тегмас экан. Кейин, мен намоз ўқишниям биламан.

Намоздан сўнг энам:

- Қулуним, юр, чироқни ушлаб тургин, молларга хашак солиб чиқайлик, - деди.

Молхонамизжуда катта, агар туйнугига эски тўнни буклаб тиксангиз, кундузиямқоп-қоронғи бўлади. Молларимиз ҳам кўп: сигиримиз, ғўнажинимиз, новвосимиз, эҳ-ҳе, қўйларимизу қўчқорларимиз ҳам бор. Дилижоннинг қўчқорини бир сузиб думалатиб ташлаган. Бобожоним янаги кузда новвосни сўйиб сенга катта тўй қилиб бераман, деган. Эҳ, тўйим тезроқ бўла қолсайди. Янги тўним, янги дўппим, пистон қадалган этикчамни кийиб, кўз-кўзлаб мазза қилиб ўйнардим-да.

- Сигирниям соғиб ола қолайлик, - деди энам.

- Майли, соғиб ола қолайлик, - дедим мен ҳам.

Энам сигир соғаётганда бузоқчасини ушлаб туришни яхши кўраман. Нега десангиз, у жудаям юввош, илиққина тили билан

бетларимни ялаб-ялаб туради. У ялаётганда мен юмшоқ жунларидан оҳиста-оҳиста силаб кўяман. Бетимни иссиққина баданига босиб, «бузоқчам, шириним», деб эркалайман.

- Ичасанми? - деди энам, соғиб бўлгач.

- Ичаман, - дедим-да, бўйнимни чўзиб, оёғимнинг учида туриб товоқдаги кўпиклаб турган илиққина сутдан тишимнинг орасидан ўтказиб симириб ича бошладим. Энамнинг айтишича, болалар янги соғилган сутдан кўп- кўп ичиб турса, кучли бўларкан. Кураш тушганда ҳамма болаларни йиқитаркан, мен ҳув бирда, сутни кўп ичган куним Ҳайитвойни икки марта «гупанглатиб», ўн учта ёнғоғини ютиб олганман.

Чиксак, Аҳмадкул бобом келиб, энди кавушини ечаётган экан.

- Қалай, ўртоқ, тузалиб қолдингми? - деб сўради бобомдан.

- Худога шукр, - деб кўйди бобожоним.

-Иситманг тушдими?

- Хийла пасайди шекилли.

- У-бу деймиз-у, шу дўхтирларга ҳам ишониш керак.

- Ҳа, албатта. Улар ҳам худонинг бандаси.

- Илоё овмин, - менга қараб фотиҳа ўқиди Аҳмадкул бобом, - қадам етди, бало етмасин, ўртоғимнинг тузалиб қолгани рост бўлсин, оллоҳу акбар!

- Облоҳу акбар! - деб мен ҳам сандалдан чиқарган иссиққина кўлим билан юзимни силаб олдим.

Аҳмадкул бобом туни билан ухлай олмабди. Етмиш йиллик кадрдоним алаҳлаб ётса-ю, мен қандай қилиб ухлайман, дебди. Худди чангалнинг устига думалагандай қийналиб чиқибди. Бўрсиқ овлагани борармиш, бунинг учун бобожоним кичкина-кичкина қопқонларидан ҳеч бўлмаса, иккитасини бериши керак экан...

- Ҳў мулло Аҳмад, - деди бобожоним кўзини очиб, - бўрсиқ қув бўлади, уни қопқонга тушириш осон эмас.

- Илгари илинтириб келардик-ку, - хафа бўлди Аҳмадкул бобом.

- Қопқонни мен қўярдим-да, илинса, ов меники деб туриб олардинг. Қуён сўйсақ, менга қирсиллатиб ейсан, деб кулоғини берардинг. Хе-хе-хе! Йўқ дема, ўртоқ, қопқонингни бера қол, сен учун қиялпман бу ишни. Бўлмаса шу совукда... Аёзни қара, узиб оламан, деяпти.

Бобожоним кўзларини юмган куйи анча маҳал жим турди. Жавобини ҳаммамиз бетоқат кутардик. Мен ичимда: «Ей худо, бобожоним кўна қолсин, илоё овмин, мен ҳам овга бирга борай, бирга борай», деб пичирлаб турдим.

- Қийналасан, ўртоқ, - деди бобом кўзини очиб.

- Қийналсам, сен учун қийналаман, Эрка. Агар ҳозир ўртоғингга нафл тегади деса, дўзахдан олов олиб келишга ҳам тайёрман.

Бобожонимнинг сўлинқираб қолган юзлари ёришиб кетгандай бўлди, кўзларини катта очиб, кулимсираб ҳам қўйди.

- Яхши ўртоғим бор-да, онаси, - дея мактанди, - ўшанда сувга чўкаётганингда қутқариб яхши иш қилган эканман, ўртоқ.

- Ўзимга керак бўлади, деб қутқаргансан-да. Хе-хе-хе!

Кулдик, ҳаммамиз кулдик, бобожоним кўпроқ кулди. Мен шартта ўрнимдан туриб:

- Овга мен ҳам бораман, - дедим.

- Нима? - учовлари баробар сўрашди, - шу совукда-я?

- Бораман, дедим, бораман.

- Бекорларни айтибсан, - жеркиб берди энажоним.

- Ўзингиз бекорларни айтибсиз, - деб ер тепиндим.

- Ҳаддингдан ошма.

- Ўзингиз ошманг.

Энам билан бобомни бирор гапимга кўндира олмасам ерга ётиб олиб йиғлашни ўрганиб олган эдим. Аввал кигизга ўтириб йиғлайман, кўнишмаса тупрокка думалаб додлайман.

Йиғлаётганимда кўзимнинг қири билан уларни кузатиб тураман. Кийим-бошим тупроқ бўлиб қолишдан кўрқиб, дарров кўна қолишади. Бу гал ҳам шундай қилдим. Энам кўлимдан тортиб турғизиб:

- Йиғлама, кулуним, ўзим сени Отинбибиникига мушкулкушодга олиб бораман, - деб юпатди. - Янги этигингни кийиб борасан.

- Кампирларни ёмон кўраман - ҳаммасининг оғзида тиши йўқ, - деб яна зах ерга ўтириб, оёқларимни тапиллата бошладим: - Ўша кампирларнинг дийдиёсини ҳам ёмон кўраман, билдингизми?

Аҳмадкул бобом яхши-да, мени ердан даст кўтариб кўзларимдан ўпиб, бойвачча ўғлимни хафа қилманглар, борақолсин, чарчаса кўтариб оламан, деди.

- Ҳа, майли, - деди бобожоним ҳам юмшаб, - олиб кета қол, эшакни миниб кетинглар.

Эшакни ўзим етаклаб чиқдим. Хуржунга иккита кичкина қопқон солдик, катталарини олмадик, улари бўри, тулки ушлаганда ишлатамиз, бобожоним шундай деган. Яна тагин бир халта арпа, бир кучоқ беда ҳам олиб, ҳаммасини хуржуннинг кўзига жойлаб, тезгина чиқиб кетдик... Эҳ, қандай соз! Маза қиладиган бўлдим-да. Қайтиб келгач, Дилижон, Кулижон, Ҳайитвойларга роса мақтанаман, кўзларини куйдираман.

Бир оз юргач:

- Бобожон, гаплашиб кетайлик, - дедим гапиргим келиб.

- Нима деб гаплашамиз? - сўради Аҳмадкул бобом.

- Ҳар нарсаларни-да.

- Ҳар нарса деганинг нимаси?

- Энди... ўзимнинг бобом оймайди-а?

- Худо хоҳласа, тузалиб кетади, ўлмайди.

- Ҳечам ўлмайдами?

- Ҳечам ўлмайди.

- Мингга кирадими?
- Мингга киради.
- Йўқ, ростини айтинг.
- Рост айтяпман, яхши одамлар ҳеч қачон ўлмайди.
- Бобожоним яхшими?
- Яхши.
- Жудаям яхшими?
- Жудаям яхши. Бобонг беҳад саховатли одам.
- Саховатли деганингиз нима?
- Билмайсанми?
- Билмайман.
- Саховатли - қўли очиқ, хайр-еҳсонли дегани. Мана, боғларинг катта, узумларинг кўп-а? Ҳаммасини еб тугатолмайсизлар, тўғрими?
- Тўғри.
- Бобонг узумнинг ярмини савоби отишмада ўлган ўғилларимга тегсин деб, бева-бечораларга, етим-есирларга тарқатади. Ана шуни саховат дейишади, энди тушундингми?
- Йўқ, тушунмадим.
- Сен нимага тушунасан, ўзи?
- Ҳамма нарсага тушунаман.
- ... Ундан кейин бобонг паҳлавон одам, зўр пахсакаш ҳам. Қўрғончадаги ҳамма деворларни якка ўзи урган. Кафтини кўргин, баркашдай келади. Тўртта лойкаш ҳам унга лой етказиб беролмасди. Ёмон мардикор ёнидан, деб ҳақ олмасди, савобини ўғилларимга бағишланг, дерди... Кейин бобонг кўчат улашишни яхши кўради, қишлоғимиздаги жамики боғларда унинг кўчатидан бор, буям саховат бўлади, ўғлим. Энди тушунгандирсан?
- Озгина тушундим, холос.
- Вой-бу, сен қанақа боласан, ўзи?
- Яхши боламан.

- Яхши бола бўлсанг, энди жим кет.

-Жим кетгим келмаяпти. Айтинг-чи, сиз зўрми, бобожоним зўрми?

-Мен зўрман.

- Вой, сиз кичкинасиз-ку, бобожонимнинг битта қўлича келасиз-ку!

- Мени кичкина полвон дейишади, ҳа!

- Бобом билан бир марта бўлса ҳам кураш тушганмисиз?

- Тушганман.

- Ким йиқитган?

- Бобонгни айлантириб туриб томга отиб юборганман.

- Ҳечам-да.

- Ишонмайсанми?

-Йўқ.

- Бўпти, ҳали борганда кураш тушамиз, ўшанда кўрасан, энди жим кет.

Бобом икковлари кураш тушса қалай бўларкин, борди-ю, бобом йиқилса-я, деб ўйладим-у, кейин сўраётган нарсам эсимдан чиқиб, жим бўп қўя қолдим.

Тоғ томонга қараб кетяпмиз. Ҳаммаёқ оппоқ қор. Ҳўв баланд-баланд тоғларда, адирларда, биз бораётган майдонларда мўл-кўл оқлик. Ҳаммаёқ чараклаб кетган, қарасангизкўзингизжимирайди. Эҳ, қандай яхши-я, қандай соз бўлди-я!

Хув узоқларда, осмону фалакда қушлар гала-гала бўлиб учиб юришибди. Тўдалар қўшилади, яна ажралади, яна қўшилади, яна ажралади. Ўйин қилишаётгандир-да? Қандай яхши-я! Қани энди, мен ҳам ҳозир қушча бўлиб қолсам, ўша баландликка кўтарилиб, қанотларимни қоқиб роса ўйнардим... Ўтиб бораётганимиз ўрикзорларда ҳар хил қушлар кўп. Ана, гурр этиб чумчуқлар кўтарилиб, ўриклар шохига қўнди, устимизга дув этиб қор тўкилди. Нарироқда ҳар биттаси товукдай-товукдай

пўмқарғалар сариқ тумшуқларини пастга қилиб хаёл суришяпти, бечоралар-ей, энди овқатни қаердан топсам экан, деб ўйлашаётгандир-да? Сақичдек қоп-қора, бетоқат қорашақшақлар шохдан-шоҳга сакраб қувлашмачоқ ўйнашаётганга ўхшайди, улар бирам кўп, бирам кўпки. Қўшнимиз Султонали акам ўтган йили беҳига тузоқ қўйиб, қорашақшақни илинтирганда мен бир дўппи ёнғоққа алмаштириб олгандим. Товоқнинг тагига бостириб қўйганимда, энажоним билмай кўтариб, қушчамни учуриб юборган, эҳтимол, ўша қушчам ҳозир шуларнинг орасида бордир? Мени танияптимиқан? Уларда эс бўлмайди- ку.

- Бобожон, келинг, яна гаплашиб кетайлик, - дейман зерикиб.

- Ҳали гаплашдик-ку, - дейди Аҳмадқул бобом.

- Яна гаплаша қолайлик, жон бобожон.

- Мен сенга гап топиб бера олмайман-да, ўғлим.

- Майли, тополмасангиз ҳам гаплашаверамиз. Айтинг-чи, сиз нега пакана бўлиб қолгансиз?

- Ия, мен паканаманми?

- Бўлмасам-чи, кеча пакананинг гўштини бўри емайди, дедингиз-ку.

-Пакана бўлсам, кел, бўйимизни ўлчаб кўрамиз.

- Мен ҳали боламан-ку.

- Бола бўлсанг ҳам ўлчайверамиз.

- Йўқ, айтинг, нега пакана бўлиб қолгансиз?

- Э, ўғлим, бойвачча болам, маҳкамроқ ушла, тагин йиқилиб тушмагин. Лекин биқинимдан ушлама, қитиғим бор...

Худо шундай яратган бўлса, бандасининг қўлидан нима ҳам келарди, болам... Бобонг айтмаган эканда, мен чала туғилганман. Одам-чи, онасининг қорнида тўкқиз ою тўкқиз куну тўкқиз соат ётади, биласан-а?

- Йўқ, билмайман.

- Сен нимани биласан, ўзи?

- Ҳамма нарсани биламан.

- Менинг онам ҳўкиздан қўрқиб, етти ойда туғиб қўйган экан. Мени бешиқда эмас, беданага ўхшатиб тўрқовокда катта қилишган экан.
- Кейин ўша ҳўкизни нима қилишган экан?
- Сўйишган бўлса керак-да.
- Кейинчи?
- Кейин мана шунақа кичкина бўлиб қолганман-да.
- Бедана бўлиб сайрашни биласизми?
- Биламан.
- Қани, сайранг-чи.
- Йўқ, ўғлим, аввал бўрсиқни ушлаб, сўйиб, бобонгнинг оёғини даволайлик, кейин сен, мен, бобонг учовимиз бедазорга борамиз, ана ўша ерда вавақлаб сайраб бераман.
- Йўқ, ҳозир сайрайсиз.
- Сайрамайман.
- Бўлмаса қитиқлайман.
- Қўлингни ол. Ростдан ҳам қитиғим бор, жон ўғлим... Мана, сой бўйига ҳам келдик. Уёғига пиёда ўтамиз шекилли. Эшагимиз муздан ўтолмайди, чоғи. Олдин сен тушгин, баракалла...

БЎРСИҚ ҚУВ БЎЛАДИ

Шакдан тушгач, икковимиз ҳам жим бўлиб сой томонга тикилдик. Аҳмадкул бобом қайси томонга қараса, мен ҳам ўша томонга қарайвердим. Бобом сув ёйилиброқ оқадиган, кечуви осонроқ жойни танлаётган бўлса керак.

Мен боисам, вой-бўй, шунча сув қаердан пайдо бўларкин, деб ўйлаётгандим.

- Шу ердан ўтаверамиз, - деди Аҳмадкул бобом.

-Майли, шу ердан ўтаверайлик, - дедим мен ҳам.

Ешагим ўзи ажойиб-да, бунақа эсли ҳайвонни икки дунёда

хам тополмайсиз. Музларни тарс-турс синдириб ўтаверади. Билмасдан думғазасидаги жунидан тортиб қўймай деб ўнг қўлимни қўлтиғимга тикиб, иккала кўзимни баробар юмиб олганман.

- Мана буни эшак деса бўлади, - деди Аҳмадкул бобом нариги қирғоққа ўтгач, - эшак эмас, Ҳазрат Алининг тулпори бу.

- Тўғри, тулпор, - дедим мен ҳам.

Тепаликка чиқиб, атрофга роса тикилдим. Бу ердан хув узоқдаги қишлоқлар, ҳозиргина ўтганимиз ўрикзорлар кўриниб тураркан. Ов қилишимиз керак бўлган чангалзор поёнсиз, бориб-бориб тоғ ёнидаги адирларга қўшилиб кетади. Чангал, янтоқ, шувоқ ва яна мен отини билмайдиган бошқа гиёҳлар қор остида бошини эгиб турибди. Худди ўзимнинг бобожонимга ўхшаб оқ салла ўраб, намоз ўқиётгандай. Юравердик, юравердик. - - ля, ана буни қара! - деди Аҳмадкул бобом тўхтаб.

- Нимани қарай? - дедим шошилиб. Нега десангиз, ўзимнинг шу пайтда жуда-жуда гаплашгим келиб турган эди.

- Бўри ўтибди, изини кўрмаяпсанми?

- Вой, - дедим ҳайрон бўлиб, - бу итнинг изи-ку, бобожон.

- Итнинг изи энажонингни чақичига ўхшаб думалоқроқ бўлади. Бу-бўриники, болам. Чўзиқлигидан билмаяпсанми? Қаёқдан ҳам билардинг, бўри овига чиқмаган бўлсанг... Қишлоқдан тоққа қараб ўтибди. Қорниям роса тўқ экан, қара, излар чуқур ботган... Ўх-ху, шу кеча ўтганга ўхшайди, из музламаган ҳали. Ия-ия, тўхта!

Аҳмадкул бобом мендан олдин тўхтаб ёнгинамиздаги гиёҳсиз ялангликка, қорлари роса эзилган, пуйпаланиб тупроққа қоришиб кетган майдончага қошларини керганча тикилиб қолди.

- Нима бўлди, бобожон? - хавотирланиб сўрадим.

- Мана бу ерда иккита бўри роса олишганга ўхшайди.

- Уришибдими?

-Йўқ, ўйнашибди шекилли. Она-болабўлса керак. Қара, бирининг изи катта, чуқурроқ ботган, танаси оғирда. Бошқасиники кичкина, қорга унча ботмаган. Вой-бўй...

- Бобожон, кўрқиб кетяпман, - дедим чиндан ҳам кўрқиб.

- Кўркма, ўғлим, кўркма.

- Кўркмай десам ҳам кўрқиб кетяпман.

- Йигит киши ҳам кўрқадими?

- Йўқ, мен йигит эмасман. Кейин йигит бўламан. Кета қолайлик.

- Бўрсик овлагани келганмиз-ку, ўғлим.

- Бобожоним тузалиб қолса, ҳаммамиз бирга тутамиз. Бобомнинг милтиғи бор, оғилхонага беркитиб қўйган. Ўшани олиб келармиз.

- Ўх-хў, бобонгнинг милтиғи бор дегин?

- Ҳеч кимга айтмагин деган.

- Кўркма, ўғлим, кел, кўлингни ушлаб оламан. Баракалла. Худо хоҳласа, бўридан кўркмаймиз, ёнимдаги пичоқни кўряпсанми? Ҳазрат Алининг қиличидай келади-я,

- Аҳмадкул бобом пичоғини товонига тегиб турган қинидан суғуриб, ҳавода бир ўйнатиб қўйди. Пичоқ жуда узун экан.

- Ҳар қандай бўрини чавақлаб ташлайман-а. Ундан кейин, ўғлим, худойи таоло одамни ҳамма жонзотдан улуғ яратган. Одамнинг фариштаси беҳад буюк бўлади. Энг оч бўри ҳам ҳадеганда юрак ютиб унга яқинлашиб келолмайди... Ҳозир бўрилар тўқ, негаким, дала-туз тўла кўзи- мол... Яна озгина юрайлик, хув нарида Тентаксойдан ажралиб чиққан ёйилмалар бор, бобонг билан куёну бўрсикларни ўша ерларда овлардик. Ундан нарида бўрию тулкиларга копкон қўярдик. Лекин бўри айёр бўлади, болам. Бир авлоди илинган жойга бошқа авлоди қадам босмайди... Ё эшакка миниб оласанми?

- Йўқ-йўқ, эшакнинг устида кўркаман, - дедим.

- Э, яна кўркаман дейди-я, - Аҳмадкул бобом арқон ушлаб

кетаётган қўлини жаҳл билан силкитиб қўйди, - сен Эркачолнинг набираси бўлмабсан.

- Ким бўлибман бўлмаса?

- Қўрқоқ бўлибсан.

- Ҳечам-да, мен сал-пал қўрқяпман, холос.

- Бобонг сандақалик маҳалида жасур, довюрак эди...

Йигитлик чоғида эса бир ўзи кўк бўрини йиқитган. Айтиб бермаганми?

- Йўқ, айтмаган.

- Майли, кейин айтиб бераман.

- Йўқ, ҳозир айтиб берасиз, бўлмаса яна қўрқаман.

- Э, ўғлим, бунга анча замонлар бўлди... Ўшанда даштга қовун экиб, қапа тикиб кўчиб чиққан эдик. Сутдай ойдин бир кеча эди. Бобонг пашшахонадан бошини чиқариб бундай қараса, қовуннинг ичида кимдир энгашиб юрган эмиш. Ким у деса, индамабди. Аста олдига бораётган экан, бўри бир сакраб ташланиб қопти. Хайриятки, бўрининг пастки жағи бобонгнинг қўлига кириб қопти. Бобонг полвон одам эди-да, букаверибди, букаверибди, ахийри бўрининг белини синдирибди...- Кейин ҳув Аҳмадқул, деб мени чақириб қолди.

- Кейин нима бўлди? - шошилиб сўрадим.

- Кейин терисини шилиб олдик.

- Мана шу пичоғингиз биланми?

- Йўқ, унда бошқа пичоғим бор эди.

- Кейин-чи?

- Оббо ўғлим-ей, бобонг айтгандай, жуда сергап экансан-да.

- Ўзингиз ҳам сергап экансиз, - дедим аччиғим чиқиб, - нега ёмон нарсани менга айтдингиз, энди яна қўрқиб кетяпман.

- Лекин тўғри, болам, чакки айтдим... қўрқма. Ҳозир олов ёқиб юборамиз. Ҳамма йиртқишлар оловдан қўрқади... Ана, қопқон қўядиган жойга ҳам яқинлашяпмиз. Ҳув анави жарликлар ёнида бўрсиқлар кўп бўлади. Илгари, эҳ-хе, бобонг

билан бу атрофлардан қанчадан-қанча бўрсику қуёнлар тутганмиз. Қиши билан меҳмонхонада қуён гўшти еб чиқардик.

Аҳмадқул бобом хуржунга болтача ҳам солиб келган экан. Ўша билан юлғину тўронгиллардан, супургидек қалин ўсган янтоқлардан кесиб, гулдиратиб олов ёқиб юборди. Қўлларимизни тобладик. Кейин иссиқ кафтимизни фотиҳа ўқиётгандай қилиб юзимизга суртдик. Аҳмадқул бобом нима қилса, мен ҳам шундай қилавердим. Ўнгга қараса, ўнгга қарайман, чапга қараса, чапга қарайман. Ўша томонларда бўрилар бормикан, деб ўйлайман.

- Энди, ўғлим, сен шу ерда ўтириб турасан, - ўрнидан туриб, жар томонга тикилиб деди Аҳмадқул бобом.

- Сиз-чи? - шошилиб мен ҳам ўрнимдан туриб кетдим.

- Мен жар ёнига ўтиб мана бу қопқончаларни қўйиб келаман.

- Мен ҳам бораман.

- Жон, ўғлим, кўлмак сувларни қара, устидаги музга ишонма, ботиб қоласан, таги чуқур.

- Унда мени кўтариб оласиз.

- Нима?

- Ўзингиз бобожонимга айтдингиз-ку, чарчаса кўтариб оламан деб.

Аҳмадқул бобом индамади, менам индамадим. Эшакни олов ёнидаги юлғин тупига боғлаб, хуржундан бобожонимнинг сув кечадиган узун резинка этигини олиб, маҳсисининг устидан кия бошлади. Қараб турдим. Оёғи жуда калта экан. Резинка этикнинг қўнжи қорингача бориб қолди. Олдин мени кўтариб ўтказди, кейин хуржунни олиб ўтди.

- Насриддиннинг набираси бўламан, деб жуда эрка бўлиб кетибсан, - деди ахийри.

- Ўзингиз ҳам эрка бўлиб кетибсиз, - дедим мен ҳам.

- Бой бобонгнинг уйида қарол бўлганимни биларкансан- да, отангни ҳам ўзим кўтариб катта қилувдим.

Мен индамадим. Йиғлагим кела бошлади. Қорларниям, тоғларниям ёмон кўриб қолдим. Агар йўлда бўри учраб қолишидан кўрқмаганимда, жон-жон деб қочиб кетган боиардим. Аҳмадкул бобом менга қараб-қараб қўйяпти. Бир гал лабини буриб масхара қилди, мен ҳам тилимни чиқариб қўйдим... Мана бу ёнакчадан куёнлар сакраб-сакраб ўтибди, бир эмас, бир нечаси... Сакраганини оёқчаси қорга чуқурроқ ботганидан билса бўларкан. Ҳўв анави тўп бўлиб ўсган янтоқнинг устида қор йўқ, куёнча, қани, еса бўлармикан, деб мўйловли тумшукчасини чўзганда қорлар дув этиб тўкилиб кетибди. Аҳмадкул бобом ана шунақа гаплар айтиб жар бўйлаб юраверди, юраверди. Мен ҳам ўзимни атайлаб эшитмаганга солиб, чакмонининг этагидан маҳкам ушлаб орқасидан боравердим.

- Раҳмонжон! - деди бир маҳал тўхтаб.

- Энди сиз билан ҳечам гаплашмайман, - дедим аразлаганимни билдириш учун. Тўғри-да, нега ҳадеб бойнинг набирасисан, бойнинг набирасисан дейишаверади. Набираси бўлсам, нега янги этигимни кийдиргани қўйишмайди, чамандагул дўппим бор, энам ўшаниям кийдиргани бермайди, эски қилиб қўясан, эски қилиб қўясан дегани- деган.

- Гапирмасанг ҳам майли, ўғлим, топдик, худо хоҳласа, ахтарган хазинамизни топдик, - Аҳмадкул бобом елкасидаги хуржунни ерга қўйиб, кафтларини бир-бирига ишқалай бошлади, - мана буни бўрсиқнинг изи дейдилар. Куёнга ўхшаб сакрашни билмайди-да, шўринг курғурлар. Кетаётганда судралиб ўзининг изини ўзи текислаб кетади. Ов ахтариб чиқишгандир бечоралар. Болаларини ҳам эргаштириб ўтибди. Ана қарагин, яқинроқ юргин.

Аҳмадкул бобом юзаси Санамбибининг чилдирмасидай келадиган қопқончани олиб, йўлакдаги қорларни уёқ- буёққа суриб очилган ерга ўрната бошлади. Оёқ қўйганда қисиб

қоладиган темирчаларини икки томонга қайириб, ўртасига лўкидонини жойлади. Кейин қопқончадаги ингичка занжирни ерга темир қозикча қоқиб ўшанга боғлаб ҳам қўйди. Қопқоннинг ўртасига, атрофига ҳовучлаб арпа сочди. Куруқ бедани кафтида эзгилаб, майдалаб ўшандан ҳам анча ташлади. Аввалига жим турдим-да, кейин сўрамай десам ҳам сўрагим келаверди.

- Бобожон, - дедим ахийри чидамай, - бўрсиқ бунга қандай қилиб илинади?

- Билмайсанми? - қаддини ростлаб белига қўлини қўйди бобом.

- Билмайман.

- Еркачол ўргатмаган экан-да.

- Ҳечам ўргатмаган.

- Бўрсиқлар гоҳ бу ердан ўтаётганда, гоҳ овқат ейман деб, тумшугини чўзганда мана шу лўкидонига тегиб кетса бас, мана бу темирчалар пақ этиб оёғини қисиб олади.

- Вой, бечора-ей, оёғи оғримайдими?

- Оғрийди, ўғлим.

- Қўйинг, бобожон, менинг раҳмим келяпти уларга. Уйида болалари бўлса йиғлайди. Онажонимиз қачон келар экан, деб кутиб ўтиришади... Овламай қўя қолайлик.

- Унда Эркачолнинг оёғини қандай даволаймиз?

- Даволамасак ҳам тузалиб қолар.

- Оббо ўғлим-ей, раҳмдил экансан, баракалла... Ҳамиша шундай бўлгин... Лекин ўғлим, Худои таоло жамики жонзотни одам учун яратган. Бўрсиғу куён, бўри - ҳамма-ҳаммаси сен учун, мен учун, ҳаммамиз учун яратилган. Э, бандам, бу дунёни сенга беряпман, ундан фойдалан, хузур-халоват кўр, лекин исроф қилма, ҳаддингдан ошма, деган.

- Бобожон, сиз худонинг гапини эшитганмисиз? - деб сўрадим шошилиб.

- Йўқ, менга калин китоблардан ўқиб беришган, Эшонбува

ўқиб берган. Юр, энди қопқоннинг унисиниям қўйайлик.

- Барибир бўрсикларга ачиниб кетяпман, - дедим юргим келмай, - ҳеч бўлмаса мана шу темир қозиқчани юлиб ташлайлик.

- Э, болам-ей, қозиқча бўлмаса, бўрсик қопқонни инига судраб кетади-ку! Қани, юра қол, - шундай деб Аҳмадкул бобом хуржунни яна елкасига олди. Жар ёқалаб энди кунчиқар томонга юра бошладик. Жуда кўп юрдик. Мен оёғим сирғалиб икки марта йиқилиб тушдим. Ахийри яна бир жойда тўхтаб, қопқончанинг унисиниям, бунисиниям қўйиб, олов ёққан жойимизга келган эдик, эшагим ечилиб кетиб, ўзим кетаверсамми ё кетмасамми, деб бизга қараб турган экан.

- Бобожон, - дедим ўпкам тўлиб. - Йиғлагим келяпти.

- Нега энди, азамат, ишимиз ўнгидан келяпти-ку?!

- Бўлмаса, қопқончаларни қайтариб олиб кетайлик, онаси илинса болалари йиғлайди-да. Менам ҳар куни бувижонимни соғиниб йиғлайман. Жон бобожон, қопқонларни олиб кета қолайлик.

- Куйинма, азамат, эҳтимол урғочиси эмас, эркаги илинар.

- Еркаги илинса ҳам барибир сўямизми?

- Кўрамиз-да, ўғлим.

- Ёғидан жиндай олиб, кейин қўйиб юборса ҳам бўлади- ку, тўғрими, бобожон?

- Ҳақ гапни айтяпсан, ўғлим.

- Шундай қиласиз-а?

- Шундай қиламиз.

- Алдасангиз, пичоғингизни олиб беркитиб қўяман, ҳечам тополмайсиз.

Кейин дамини олиб куч тўплаб олган эшагимга миндик- да, кишлоққа жўнаб кетдик. Уйга етгунча, эй худо, бўрсик илоё илинмасин, илоё илинмасин, дея пичирлаб келдим.

ЧОЛ БОБОЛАР СУХБАТИ

Овдан қайтиб келсак, энажоним ўзи пешин намозини ўқиб, ётган жойида бўлса ҳам майли, ўқисин, савоби кўп бўлади, дея энди бобомнинг юз-қўлларини чилопчинга ювдираётган экан. Бобомга қараб: «Хайрият: ўлмабди, энди ҳечам ўлмайди», деб ўйладим. Аҳмадкул бобом ҳаммаси жойида бўлди, ўртоқ, энди мен борай, тегирмонга юк ташлаб келдим, деб чиқиб кета бошлади. Остонага етганда орқасига ўгирилиб, Эркавой, бу набиранг бало экан, уни энди ўзим ўғил қилиб оламан, деди-да, овоз чиқармасдан соқолини силкитиб кулиб қўйди. Энажоним ловия солиб қатикли гўжа пиширган экан, мен бунақа ошни жон-дилимдан яхши кўраман. Ича туриб, бўридан кўрққанганимни айтиб бермоқчи бўлувдим, бобом:

- Овчи ўғлим, овқат ейилаётганда кўп гапирилмайди, - деб танбех берди.

- Хўп бўлади, - дедим дарров.

Энди ичаётган эдим, энам:

- Қулуним, одобли бола қошиқни ўнг қўлида ушлайди, - деб ўргатди. Бунга ҳам дарров хўп дедим. Нега десангиз, тезроқ ичиб бўлсам, бўри ҳақидаги гапларимни кўчага чиқиб ўртоқларимга ҳам айтиб роса ҳавасларини келтирмоқчи эдим. Ҳовлидан ўх-ўх, ўх-хў, ким бор, деган йўғон- ингичка овозлар келиб қолди. Энам икковимиз дарров ўрнимиздан турган эдик, эҳ-ҳе, чолбувалар экан, соқоли ялпоқ Эсонкул бобом олдинда, соқоли йўқ Қамбарали бобо, бели букик Юнус бобо, хасса ушлаб юрадиган Матмуса боболар кириб келишяпти. Ҳаммасининг қўлида тугунча бор. Бир нарсалар олиб келишган боиса керак, деб севиниб кетдим. Энам тугунчаларни ола туриб, э, нима кераги бор эди, овора бўлиб, деяверди. Мен бўлсам, э, чакки айтди-да, қайтариб олиб кетишса, ичидагини билолмай қоламан, деб кўрқдим. Кейин ўчоқ ёнига бориб, юмшоқ пўстак

устига чордона куриб ўтириб олдим. Кўчага чиққим келмади. Нега десангиз, мен чолбоболар гаплашганда кулоқ солишни яхши кўраман. Ўзимни эшитмаганга солиб ёнғоғимни ўйнаб ўтираман-у, ҳаммасини эшитиб оламан. Эшитмай десам ҳам эшитгим келаверади. Соқоли йўқ Қамбарали бобомнинг боғдаги капасига пешин намозини яширинча ўқиш учун йиғилишган экан, бобожонимдан кўнгил сўрашни ўша ерда маслаҳат қилишибди. Эрқачол яккаю ёлғиз туради, бир хабар олмасак, қанақа ўртоқ бўлдик, қорли-қировли кунларда ул-бул нарсаса зориқаётгандир, кампирнинг қўлидан нима ҳам келарди, қани кетдик, дейишибди.

Мен, хайрият, бобожонимнинг ўртоғи кўп экан, ўртоғи кўп одам ҳеч ўлмайди, деб ўйлаб, барибир ичида нималар борлигини билгим келиб, ҳалиги тугунчаларга қараб-қараб кўявердим.

- Хўш, Эркавой болам, бахайр, қани гапир-чи, нима бўлди ўзи? - деб сўради соқоли ялпоқ Эсонкул бобом. Аввалига ия, нега бобожонимни болам, деяпти деб ўйладим. Кейин, ҳаҳ, юзга кирганлар етмишга кирганларни болам дейди, деб ўйлаб, шуни топганимдан жуда-жуда севиниб кетдим. Энам тугунчаларни еча бошлади. Биттасида қатлама бор экан, қатлама, қатлама, остонадан қатлама, дегим келди-ю, индамадим. Кейинги тугунда жийда бор экан, нон жийда! Мазза қиламан энди. Йўқ, ейишни эмас, егандан кейин данагини туплашни яхши кўраман, чўзмага солиб отсангиз ҳам узокқа боради, ҳам қаттиқ тегмайди, Санамбувини роса қувлайман энди.

- Бу қанақа замон бўлди-я, - деяпти гапга тушиб кетган боболардан биттаси.

- Намозга рухсат йўқ!
- Хатми Қуръонга рухсат йўқ.
- Китоб ўқишга рухсат йўқ.
- Мачитга рухсат йўқ.
- Жанозага рухсат йўқ.

- Оиикни ювиб-тарашга рухсат йўқ.
- Қанақа золима замона бўлди-я! - деган гапларни айтишяпти бошқа боболар ҳам.
- Хонешон ҳазратларини олиб кетишибди! - ваҳимали қилиб деди бели букри Юнус бобом.
- Йўғ-е, - деди соқоли йўқ Қамбарали бобом, - аввалги куни кўрувдим, дўкондан кирсовун олаётган эканлар...
- Шу кеча олиб кетишибди!
- Бечора эшон, кўп билимдон киши эдилар-да, - гапга аралашди ўзимнинг бобом ҳам, - жон сақлайман деб, шўринг курғур қариганда мелисахонанинг чўчкасини боқаётган эдилар... Қуръони шарифни ёд билардилар, тафсифини ҳам кўп чиройли айтардилар...
- Ўша чўчкалар бошларига етибди.
- Йўғ-е...
- Ҳа, шундай бўлибди.
- Хўш-хўш?
- Она чўчка туғиб, қишли-қировли кунларда хашак кам, қорни оч экан, болаларини еб қўйибди.
- Чўчка ўз боласини ейдими?
- Ҳа, мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўлади, деган гап бор-ку.
- Ё навзамбилло.
- Қанақа кунларга қолдик, а?
- Началник келиб эшон ҳазратларидан чўчканинг болалари қани, деб сўрабди, - яна гапира бошлади Юнус бобо, - эшон ҳазратлари онаси еб қўйибди, дебдилар. Йўқ, дебди началник, сен соқолинг ўсмай ўлгур, зараркунандасан, бизнинг идорамизга атайлаб кириб олгансан, чўчкаларни қаерга кўмдинг, айт, ҳозир бўлмаса мана шу соқолингни юлиб оламан, дебди. Эшон ҳазратлари, чўчқанг бошингдан қолсин, деб этақларини қоқиб чиқиб кетган эканлар... Шу кеча олиб кетишибди.
- Ҳаммалари жим бўлиб қолишди. Энажоним сандал устига

попукли дастурхонимизни ёзиб ўзимизнинг мевалардан тўлдириб ташлади. Эсонкул бобом бир бош чала майизни қўлига олиб, кўзига яқинроқ келтириб, Эркавой, раҳматли отанг ҳам, илоё гўри тўла нур бўлсин, чала майиз қилишга кўп уста эди. Сен ҳам чакки бўлмабсан, баракалла, деди. Матмуса бобом ёнидан буклама пичоқчасини чиқариб, анор сўя бошлади. Донаси қоп-қоракан. Оғзим сув очиб кетди, егим келди-ю, қўл узатгани уялдим. Қамбарали бобом энам келтириб берган чойни қайтариб-қайтариб, чойнакнинг устига бошидаги телпагини кийгизиб қўйди.

- Ўзимдан чиққан балога қайга бораё давога, - деб гапира бошлади Матмуса бобом.

- Ҳа, инсоф энг аввало ўзимиздан кетди.

- Худони унутдикми, ҳамма бало шундан.

- Барчани бир-бирига пойлоқчи, бир-бирига ёв қилиб қўйишди-я.

- Қайтага кофир бўлсаям ўша Оқпошшо яхши экан, ҳаммаёк мусулмонобод эди.

- Ҳой, Юнусвой, астарок, деворнинг ҳам қулоғи бор дейдилар, - ана шунга ўхшаш гаплар бўлиб турувди, дарров тескари ўгирилиб яна мазза қилиб эшита бошладим. Юнус бобом: «Еркавой, бойвачча куёвингдан қолган набиранг шу бўладими?» деб сўради. Худога минг қатла шукр, деди бобожоним, хайриятки, шу бор экан, харқалай, кунимга яраб турибди, чой қайнатади, оёғимни укалайди, молга хашак солади...

- Менга қара, ўғлим, - деди Юнус бобом, - ма, мана бу беҳини олгин-да, серсувгина экан, қарсиллатиб еб кўчада ўйнаб келгин.

Ҳа, билиб турибман, мени алдаб-сулдаб кўчага чиқариб юборишади-да, кейин ўзлари қизиқ-қизиқ гаплардан маза қилиб гаплашишади. Ҳечам-да, шартта ўрнимдан туриб:

- Бобожон, эсли болалар совукда кўчага чикмайди, - дедим.

- - Бўлмаса бизникига чиқа қол, - деди яна Юнус бобом, - ўртоқларинг айвонда ёнғоқ ўйнашяпти, ўшаларга кўшила қол.

- Мен ёнғоқ ўйнашни ёмон кўраман, - дедим ҳеч чиққим келмай. - Энам меҳмонлар келганда сен гапга кўшилмай чой қайнатиб тургин, деган. Мана, кумғонни қайнатдим-ку.

Чои боболар бир-бирларига қараб олишди. Ўзимнинг бобом сал кулимсирагандай ҳам бўлди. Энди оёқ оғриқ ҳақида гаплаша бошлашди. Жуда ёмон дард экан, оёқ бўлсаю юролмаса, ундан ёмони йўқ экан. Бобожонимда оёқ бор экан, бош йўқ экан, боши бўлганда оёғини эҳтиёт қилган, совуқ сувга солмаган бўларкан. Бобожонлар соқолларини силкитиб, ҳе-ҳелашиб кулишиб олишди. Мен дарров ўгирилиб бобожонимга қарадим, хайрият боши жойида турган экан...

Оёқ оғриқнинг давоси ўрик ўтининг бозиллашию қора кўчқорнинг ёғи эмиш. Кўчқорнинг ёғига палов дамлаб, тўйиб еб, оёққа ҳам суртиб, қизиб турган сандалга узатилса, шундай терлар эмишки, бир ухлаб турилса, оғриқ йўқ бўлиб қолармиш. Лукмон бобо деган катта дўхтир шундай деганмиш. Бу гапларнинг ҳаммасини бели букри Юнусали бобом айтди. Бошқа боболар маъқул дейишиб, бошларини кимирлатиб-кимирлатиб туришди. Ҳалиги тугунчалардан бирида янги сўйилган қора кўчқорнинг гўшт-ёғи бор эмиш... Ошни ўзимиз дамлаб, Эркавой билан бир чакчаклашайлик, деб келишган эмиш.

- Робиябиби, - деб чақирди ахийри Юнус бобо.

Энам ҳовлидан туриб:

- Мен шу ердаман, - деб овоз берди.

- Ўрик ўтиндан борми?

- Вой кўшни, бир ҳафтадан буён қаттиқ ўтин қолди дейсизми, ўртоғингиз тинмай сандалга ўт бос, дейдилар.

- Ҳеч бўлмаса кундасидан ҳам йўқми? Эркавой ёзи билан

инкиллаб кўчирган эди-ку?

Ўрикнинг кундасиям, ғўласиям сероб, боғ томонга босиб қўйганмиз. Бу хабарни эшитиб, Юнус бобом энажонимга, бизнинг ҳовлимизга чиқа қолинг, ўртоғингиз йплғиз, иякни иякка тираб олиб мириқиб ҳасратлашасизлар, ошни ўзимиз дамлаймиз, ҳой, биз эркакларга ҳам, ҳар замонда озодлик беринглар, деди. Мен кўрқиб кетдим, бор, сен ҳам чиқа қол дейишса, нима қиламан? Қўй ёғи оёқдаги оғрикни қандай суғуриб олишини кўрмоқчи эдим. Қизига, оғриқ ўзи қанақа нарса, нимага ўхшайди, одамнинг оёғига қандай кириб олади, чиқаётганда қаеридан чиқаркин, оғзиданми... Шулар ҳақида ўйлаб турувдим, ўзимнинг бобом:

- Раҳмонжон, - деб чақирди, - боболарингга ошпичоқ билан тахтакачни топиб бергин.

Иш буюрганига хурсанд бўлдим. Энди чиқмайман, ҳечам чиқмайман. Мазза қилиб гапларини эшитиб, кейин ўртоқларимга ҳаммасини айтиб бераман... Бир уйга кираман, бир ҳовлига чопаман, арра топиб берсам, болта қаерда дейди, оғилхонадан болтани судраб чиқсам, тешанглар йўқми дейди. Уйга кириб капгирни топиб берсам, хўв болам, тузлуқларинг қаерда деб сўрашади. Ҳечам яхши гаплардан гаплашишмаяпти. Ўтган ҳафта бозорда кўйнинг нархи арзон бўпти, шуям гап бўпти-ю. Бўрилардан, учар отларга минган кўрбошилардан гаплашишганда мазза қилардим. Мен ваҳимали нарсаларни яхши кўраман. Олдин сал-пал кўрқиб тураман-да, кейин бутунлай кўркмай қоламан...

Ќўлани миниб тур эмиш. Арра тортишаётганда кимирлаб кетаётган эмиш. Ҳечам-да, қизиқ-қизиқ гаплардан гаплашишса, жон-жон. деб миниб турардим. Энам билан Ҳайитвойларникига чиқиб кетаверсам, ҳозир ёнғоқ ўйнаётган бўлардим. Энди чиқа қолсам-чи? Йўқ, қоронғи тушиб қолди, ажинадан кўрқаман... Ичкари кирдим. Қозонда бир нарсалар билқ-билқ қайнаяпти.

Ҳалиги, кўлмак сувнинг устига ёмғир ёққанда шишиб чиқади-ку, ўшанақа бўлиб қайнаяпти. Биламан, палов пиширишяпти, пишса, олинг-олинг, қани-қани, қилиб ейишади-да, кейин бобожонимнинг оёғига ёғ суртишади, кейин бобожоним тузалиб қолади. Ҳеч бирлари менга гапиришмаяпти. Жудаям алам қилди. Йиғлаворай дедим.

- Нега бетоқат бўлиб қолдинг, ўғлим? - деди ахийри бобожоним. - Ёнимга кела қол.

- Бормайман, - дедим аламим ошиб.

- Ия-ия, нима бўлди, ўғлим?

- Йиғлагим келяпти.

- Мехмонларнинг олдида уят бўлади-я!

Индамай, кигизни атайлаб чангитиб, уйнинг тўрига ўтиб кетдим. Чуқур токчадаги тунука кутининг ичида бобом берган тангалар, чойнакнинг қопқоғи, ҳар хил михлар, садаф тугмалар, ялтироқ чўян сокқаларим бор эди. Ўшаларни олиб шақирлата бошладим. Эсонқул бобом битта кўли билан қулоғини беркитиб:

- Ҳой, болам, нима қияпсан? - деб сўради.

- Ўйнапман, - дедим.

- Ўйинчоқларинг шунақа кўпми?

- Ҳа, шунақа кўп.

- Қани, бизга ҳам кўрсат-чи.

Ўзим янги этигимними ёки шу ўйинчоқларимними бир кўрсатсам-чи, деб турувдим, жон-жон деб рози бўлдим.

- Вой-бўй, сен жуда бой экансан-ку, - деб мақтади Эсонқул бобом.

- Оғилхонада яна бор, - дедим яна ҳам кўпроқ мақтов эшитгим келиб. Нега десангиз, мен мақтов эшитишни жудаям-жудаям яхши кўраман, эшитаётганда яйраб кетаман.

- Менинг набираларимга ҳам берсанг бўларкан.

- Раҳимбердигами?

- Ҳа, ўшанга.

- Хўп, эртага бераман.

- Оббо, Эркачолнинг набираси-ей, кўп сахий ҳам экансан. Худо хоҳласа, сендан яхши йигит чиқади, баракалла.

- Бобожон, мен намознинг дуоларини ҳам биламан, - дедим ўрнимдан туриб.

- Йўғ-е!

- Рост, энажоним ўргатган, ишонмасангиз, ўзимнинг бобомдан сўранг.

- Билади, - деди бобом тасдиқлаб, - қани боболарингга бир ўқиб бер-чи, азаматим.

Икки бармоғимни худди энажоним ўргатгандай қилиб кулоғимнинг юмшоқ жойига қўйиб ўқидим.

- Вой ўғлим-ей, вой азамат-ей, бери кел, пешонангдан бир ўпай, - деди Эсонқул бобом. Кейин бошқа боболаримнинг ҳам олдига бориб энгашиб турдим. Пешонамдан ўпиб, елкамни силашди. Роса мақташди, анор, узум беришди. Эркавой, худо хоҳласа, шу боланг масжидга имом бўлади, дейишди. Охирида ўзимнинг бобом ёнидан жой кўрсатиб:

- Кел энди, дамингни ол, эрталабдан буён сакрайсан, чарчагандирсан, - деди.

- Уйқум келяпти, - дедим.

- Озгина сабр қил, ошни ейлик.

- Бобожон, иссиқ ошни еяётганда кўлим куйиб қолади.

Бобожоним индамади-ю, пешонамни юмшоққина силаб қўйди. Боболар яна Хонешон бобо ҳақида гапира бошлашди. Қўқонга борганда ўшанақа катта эшонларнинг ҳаммаси унга салом бераркан, илми шунақа кўп эканки, унинг олдига бошқа эшонбоболар гап очолмай куллуқ қилиб туришаркан.

- Шундай авлиё одамни қамашса-я, - деди боболардан биттаси.

- Жоҳиллар замони бўлди-да, ўртоқ, - деди бошқаси.

Мен жоҳил дегани нима экан деб ўйлай бошладим. Роса

ўйладим, ҳеч тополмадим. Кейин сўраб оламан дедиму энди бобожоним ҳақида ўйлай бошладим...

Худо хоҳласа ўлмайди, ўртоқлари кўп одам ҳечам ўлмайди, улар ўтин ёришади, палов дамлашади, оёғига ёғ суртишади, ҳечам ўлдиргани қўйишмайди. Ўртоқлари кўп... мен ҳам чол бўлганимда ўлмайман, деб ўйлайвердим-ўйлайвердим, ахийри ухлаб қолибман... Тушимда бобожонимни кўрдим. Икковимиз ҳам жаннатга бориб қолган эмишмиз. Қанотимиз бор эмиш, силкитиб-силкитиб учиб юрган эмишмиз, ҳаммаёқ туман, ҳеч нарсани кўриб бўлмас эмиш. Бир маҳал бобожонимнинг қаноти йўқ бўлиб қолиб, шалоп этиб ерга тушиб кетди.

- Бобожон! - дея бақириб юбордим. Кейин кўзимни очиб, ўрнимдан туриб кетдим. Меҳмон боболар кетиб, энажоним ҳам қайтиб чиқибди, уйкусираганимча бобом томонга ўгирилиб, бўйнидан маҳкам кучоқлаб, энди ўлмайсиз-а, деб сўрадим.

- Ўлмайман, - деди бобом елкамдан силаб, - худо хоҳласа, ҳаммамиз ҳам ўлмаймиз, бирга яшаймиз.

ЭНАЖОНИМ ЭРТАК АЙТАДИ

Нонуштадан кейин бозиллаб турган сандалга кириб ухлаб қолган эканман, кўзимни очсам, бобожоним баланд қўйилган ёстиқларига суяниб ухлаб қопти. Хумпур-пулуқ- пулуқ, хумпур-пулуқ-пулуқ қилиб хуррак отяпти. Бобожоним ўзи жуда хурракчи, энам бобонгнинг шу одати яхши, уйимизга ўғри қирмайди, деди. Илгари битта итимиз бўлган экан, мен уни ҳечам кўрмаганман, ўша итимиз хурракка ҳеч чидай олмас экан, бобом хуррак тортиши билан уям югуриб келиб эшикка тирмашиб, ириллай бераркан... Энажоним бўлса дераза томонга ўгирилиб, қийиққа гул тикаётган экан. Биламан, янаги кузда менинг катта тўйим бўлади, ўшанда юзта гулли қийиқ керак, ҳаммага биттадан улашамиз.

Аста ўрнимдан туриб билдирмасдан бориб, энажонимнинг бўйнидан маҳкам кучоқлаб олдим.

- Вой, кимсан? - деб сўради бошини кўтармай.

- Қани топинг-чи, - дедим овозимни бошқачароқ қилиб.

- Неварам кўп, битта-яримтаси келгандир-да.

- Э, бу мен-ку! - дея кулиб юбордим. Энажоним доим шунақа, орқасидан келиб ачомласам, мен эканлигимни ҳечам тополмайди.

Кейин дераза томонга қарасам... вой-бўй, шунақанги қор ёғяптики, шунақанги тез ёғяптики... Миллион- миллионтаси бир-бирини кувалаб тушяпти, войбўй, жудаям чиройли. Уйимиз баландликка қурилган, деразамиз кўча томонда бўлгани учун мана бу энам икковимиз ўтирган жойдан узоқ-узоқларгача, ҳўв Отахон бобонинг майдонигача, ўрикзордан уёқдаги қишлоқларгача, ҳамма-ҳаммасининг устига ҳам қор ёғяпти... Войбўй, шунча қор қаердан пайдо бўларкин, ёғаверса, кейин осмонда тугаб қолмасмикан?

- Эна, - деб чақирдим.

- Нима дейсан, қулуним?

- Қорнинг ёғишини қаранг.

- Кўряпман, азамат.

- Йўқ, қаранг, ҳаммасини кўрганингиз йўқ, - шундай деб энажонимнинг бошини дераза томонга бурдим.

- Ўғлим, буни лайлакқор дейишади, - деди энажоним ҳам завқланиб.

- Нега лайлакқор дейишади? - сўрайман билгим келиб.

- Лайлакка ўхшаб оппоқ қанотларини силкитиб-силкитиб тушаётгани учун-да.

- Энажон, шу қорлар қаёқдан пайдо бўлади?

- Буям яратган эгамнинг бир қаромати-да, ўғтим.

- Яратган эгам деганингиз Худоми?

- Ҳа, Худо.

- Айта қолинг, қор қаердан пайдо бўлади, жон энажон? Анави куни Абдурахимдан сўрасам, Худо элакка ун солиб элайди, ўша ерда қор бўлиб тушади, дейди. Ёлғон -а? Шунча унни Худо қаердан олади, осмонда тегирмон йўқ- куи

- Айтдим-ку! Худонинг каромати деб.

- Йўқ-йўқ, айтасиз, бўлмаса тиктиргани қўймайман, - шундай деб тиззасига қўйиб тикаётган чокини тортиб олдим, - Худонинг кароматини айтиб берасиз.

- Ҳамма нарсани билгинг келади-я, ўғлим. Бўлмаса жим ўтир, халақит берма. Қор ҳақидаги эртагимни айтиб бераман.

- Ҳаммасини айтасизми?

- Ҳаммасини айтаман.

- Ухлаб қолсам-чи?

- Кечаси боиса ухлаб қолардинг, ҳозир кундузи-ку, ўғлим, фақат гап қўшмай тур, хўпми?

- Хўп.

Энажоним ҳар гал эртақ бошлашидан олдин бир нафасгина кўзларини юмган қўйи жим бўлиб қоларди, бу гал ҳам шундай қилди. Эслаб олса керак-да.

- Қадим-қадим замонда, - деб гап бошлади кейин, - шу ўзимизнинг Фарғона томонда ажойиб инсон яшаган экан. Хушфёъл, хушхулқ, яна бобожонингга ўхшаб яхши боғбон, сахий, саховатли, яна етим-есирларга, бева- бечораларга кўп меҳрибон ҳам боиган экан. Беш вақт намоз ўқиркан, рўза тутаркан, мусулмончилиқни ўрнига қўяркан, худои таоло мўмину мусулмон бу инсонга тўрт фарзанд ато қилибди, тўртовиям ўғил бўлибди, дегин. Ҳар ўғиллареканки, тождор пошшоларнинг ҳам ҳаваси келаркан.

- Энажон, катта бўлсам менам ўша йигитлардақа бўламанми? - деб сўрадим.

- Худо хоҳласа, албатта, бўласан. Гап қўшмай турда, ўғлим, адашиб кетаман. Чолнинг ўғиллари ҳам оталарига ўхшаб сахий,

саховатли, меҳнаткаш экан. Ҳар куни ўринларига ётганда, э худо, бизга шундай фазилат ато қилгинки, бутун оламдаги одамларга яхшилик қилайлик, бу яхшилик ҳеч адо бўлмасин, деб илтижо қилишаркан. Худо уларнинг илтижосини бажо қилибди ва ҳар бирига алоҳида бир сеҳр ато қилибди. Дуо ўқишса, катта ўғил қорға, иккинчи ўғил ёмғирга, учинчи ўғил шамолга, тўртинчи ўғил қуёшга айланиб қолар, яна дуо ўқишса, ўз ҳолларига қайтишар экан... Қиш келсаю қор бўлмаса ёмон бўларкан. Одамлар худодан қор сўраб, уёқ-буёққа югуриб қолишаркан. Катта ўғил билган дуосини ўқиркан, бутун оламга гоҳ шакарқор, гоҳ лайлакқор ёға бошларкан. Болалар севинишиб:

Қор ёғар, қор ёғар, Далаларга дон ёғар. Қор ёғар, қор ёғар, Уйимизга нон ёғар, - деб ашула айтишаркан. Негаким, қор кўп ёғса, қирларда буғдой яхши унаркан, дарёларда сув кўпаяркан, қурт-кумурсқалар қорнинг остига кириб, совукдан жон сақлар экан... Илиқ баҳор келиб, қорлар эриб битаркан, ерлар қуруқшаб қоларкан, гиёҳлар қатқалоқ ерни ёриб чиқолмай қийналаркан, дарахтлардаги қуртаклар озгина нам боисайди, дея осмонга тикиларкан. Шунда иккинчи ўғил дуо ўқиркан: шовиллаб илиққина ёмғир ёға бошларкан. Болалар югуришиб кўчага чиқиб, дўппиларини осмонга отиб:

*Ёмғир ёғалоқ,
Эчки қумалоқ,
Бойнинг қизини
Қорни думалоқ,
Ёмғир ёғалоқ,
Унса тувалоқ,
Барги шапалоқ, -*

деб шеърлар тўқишиб, ашулалар айтишаркан. Ана ундан кейин олам яшнаб-ёшариб кетаркан. Қуртаклар оппоқ- оппоқ гул очаркан, қатқалоқ ердан сариқ, сафсар чучмомалар униб

чиқаркан, қирларда ям-яшил майсалар гуркираркан, қип-қизил лолалар адирларга гилам ёяркан, ҳашаротлар ҳам инларидан чиқиб, яратганга ҳамду сано ўқишаркан, ашула айтишаркан... Гоҳо ёмғир беҳад кўп ёғаркан, куёш юзини кўрсатмай кўяркан, кўчалар лой бўларкан, далага кўш чиқолмас экан, дарахтлардаги гуллар ғўрага айлана олмас экан. Шунда одамлар, э худо, Ҳайдар шамолингни юбор, дея илтижо қилишаркан. Ухлаб қолган учинчи ўғил ўрнидан туриб дарҳол дуо ўқиркан, енгил-енгил шамол эса бошларкан. Болалар кўчага югуриб чиқишиб, сакрашиб-ирғишлашиб:

Ҳайдар шамол эсяпти, Далаларни кезяпти. Бўз далага кўш чиқар, Тўртта эмас, беш чиқар. Ҳайдар шамол эсяпти, Булутларни қуяпти, Энди улар дам олар, Экин-тикин мўл бўлар, - деб ашула айтишаркан.

Бўз ерларга дон-дунларни экиш, ариқларни тозалаш, ҳовузларга сув қуйиш бошланаркан. Марвартак тутлар аста-секин шира йиғаркан. Ўриклар сарғаяркан, гилослар ранг олиб, е бола, мени есанг-чи, деб чақираркан... Гоҳо куёш қора булутлар ортига беркиниб олиб, ҳафталаб ўзини кўрсатмай ҳам қоларкан. Бутун оламда ҳарорат пасайиб кетаркан, буғдойлар пишмай, маккалар ўсмай, шолилар униб чиқмай тек туришавараркан. Шунда одамлар э, худо, куёшингга айт, жамолини кўрсатсин, дея туну кун илтижо қила бошларкан. Илтижо художўй кенжа ўғилнинг қулоғига ҳам эшитиларкан.

Бу азамат дарҳол ўрнидан туриб, юз-қўлини ювиб, таҳорат олиб, билган дуосини ўқиркан. Эртасигаёқ куёш чарақлаб чиқиб, еру осмонга қайноқ-қайноқ нурлар тўкиб, экинларни яшнатиб юбораркан. Экиш-тикинлари яшнаганини кўрган деҳқонлар хурсанд, боғбонлару чорвачилар ҳам хурсанд - ҳаммаёқда хурсандчилик бошланаркан. Толлар соясига, салқин ҳовуз бўйига йиғилган болалар ирғишлашиб, қўл ушлашиб ашула айтишаркан:

Офтоб чикди оламга, Югуриб бордим холамга, Хола, хола, кулча бер, Холам дейди, ўтин тер. Ўтин тердик бир кучок, Кулча ёпдик бир ўчоқ. Дол бўйганга ўн кулча, Кеч қолганга бир кулча, Жиззаси бор ўзимга, Яхши айтган сўзимга...

Шундай қилиб художўй отанинг тўрттови фарзанди ҳам эл-юрт хизматига бел боғлашни ният қилишган экан, ниятларига етишибди. Яхши ният қилган кишилар ҳамиша муродига етаркан. Одамлар ўғлонлардан мамнун бўлиб, умрларинг узок бўлсин, дунё тургунча турунлар, деб дуо қиларкан. Бу дуолар ижобат бўлиб, худои таоло ўғлонларни ҳеч оимайдиган, дунё тургунча турадиган қилиб, бирига Аёз бобо деб, иккинчисига Баҳор бобо деб, учинчисига Ҳайдар бобо деб, тўртинчисига Қуёш бобо деб ном берибди. Бу боболар ҳозир ҳам тирик экан, дунёни кезиб юришаркан, қор сўраганда қор, ёмғир сўраганда ёмғир ёғдириб беришаркан.

Энажоним эртакни тугатиб, дераза томонга тикилганча жим бўлиб қолди. Мен ҳам ўша томонга тикилиб, анча маҳал жим турдим, кейин:

-Эна, ўша сеҳрли дуоларни сиз ҳам биласизми? - деб сўрадим.

- Йўқ, болам, билмайман, - деди энажоним хўрсиниб.

- Е-е, билганингизда менга ўргатиб қўярдингиз.

- Ўргатсам нима қилардинг?

-Қорларни, ёмғирларни чакирардим, одамларнинг дуосини олардим...

- Тойлоғим, азаматим, кел, бир ачомлашайлик, - деди энажоним кучоғини кенг очиб.

Тўйиб ачомлашдик. Оёғидаги қорни остонага тап-туп қоқиб Аҳмадкул бобом кириб кела бошлади. Аввалига қор ёғдирадиган Аёз бобо шу бўлса-я, деб ўйладим. Кейин Эркачол, қалайсан, ўртоқ деганини эшитиб, йўқ бу Аҳмадкул бобомнинг ўзгинаси, деб кўнглимдан ўтказдим. Ҳол-аҳвол сўрашиб олгач:

- Мана, ўғлим, - деди Аҳмадкул бобом мушукларга овқат берадиганга ўхшаш кичкина косачани танча устига қўйиб, - айтганингни қилдим. Бўрсиқнинг эркаги илинган экан, ёғидан жиндай олиб ўзини қўйиб юбордим. Сакраб-сакраб инига кириб кетди. Робиябиби сизнинг ҳам ишингиз осон боиди, ҳидига тоқат қилолмайсиз деб, бирйўла ўзим эритиб чиқа қолдим. Қани ўртоқ, эркаланиб ётавермай, оёғингни чиқар, ёғни ўзим суртиб қўяман.

- Бобожон, ростдан ҳам бўрсиқнинг эркаги илинган эканми?
- деб сўрадим ишонқирамай.

- Ҳа, эркаги илинибди, меникига ўхшаган мўйлови ҳам бор экан.

- Кейин чиндан ҳам қўйиб юбордингизми?

- Ҳа, қўйиб юбордим, инига киргунча орқасидан қараб турдим. Севиниб кетдим. Жуда-жуда севиндим. Энди унга эркак бўрсиқнинг болалари отамиз қачон келаркин деб йиғлаб ўтиришмайди, инларида ҳаммалари бирга бўлишади. Эажонимни қандай ачомлаган бўлсам, Аҳмадкул бобомни ҳам шундай ачомлаб, юзининг соқоли йўқ жойидан ўпиб олдим.

«ОДОБЛИ БОЛА» ЎЙИНИ

Қр ёғаверди-ёғаверди, ахийри кўрғончамиздаги жамики уйлару боғлардаги дарахтлар, биз ўйнайдиган майдончаларгача - ҳамма-ҳаммаси оппоқ қор остида қолди. Эажоним дераза олдига ўлтириб олиб қанғиллаб ашула айтиб, чок тиккани-тиккан. Бобожоним бўлса ўзининг оёғини ўзи уқалаб нуқул ух тортади. Ўйинчоқларимни бир марта ўйнадим, кейин зерикиб, ҳаммасини тепиб ташладим.

- Эажон, зерикиб кетяпман, - дедим йиғламсираб.

- Ёнимга ўтир, эртақ айтиб бераман, - юпатмоқчи бўлди энам.

- Эртак эшитгим келмаяпти.

- Бор бўлмаса, кўчага чиқиб ўртоқларинг билан бирпас ўйнаб кел.

- Ўртоқларимга чиқмайман, Муродхоннинг бувиси лабини мана бунақа қилиб буриб, ҳа, азамат, сандалларингнинг ўти ўчиб қолибди-да, исингани чиқибсан-да, дейди.

- Бўлмаса Ҳайитвойларникига кир.

- Ҳечам-да, уларникида бола кўп, сандалларида жой етишмайди-да, кейин суриб-суриб мени чеккага чиқариб кўйишади.

- Менга қара, онаси, - деб гап кўшиб қолди бобожоним, - Раҳмонберди ўғлимни зериктириб қўймайлик, ўртоқларини чақириб келсин, биронта ўйин ўйлаб топармиз.

- Рост айтяпсизми, бобожон? - дедим сакраб ўрнимдан туриб.

- Рост айтяпман.

- Ўзингиз ҳам ўйнайсизми?

- Ўйнайман.

- Энам-чи?

- Уям ўйнайди.

- «Одобли бола» ўйнаймизми?

- Бўпти.

- Ёнғоқдан кўп берасиз-а?

- Кўп бераман.

Оҳ, қандай яхши бўлди-я! Маза қиламиз энди. Бобожоним ўзи яхши-да, энам ҳам, мен ҳам яхшиман, ҳаммамиз яхшимиз. Одобли бола ўйини - зўр ўйин. Ким одобли бўлса, ўша ёнғоқни кўпютади. Ўрик ҳам, майиз ҳам ютади. Ҳўл қор ёғиб, шамол келаётган куни Аҳмадкул бобомникида ўйнаган эдик, мен ҳаммасидан зўр чиққанман, бир халта ёнғоқ ютганман, чўнтагим майизга тўлиб кетган. Фақат ёнғоқни кўп емаслик керак. Энажоним, қўй, бас қил энди десаям, ишингизни қилинг, ўзимнинг ёнғоғим, деб чақиб еявердим, охири томоғим оғриб

қолди. Эрталаб туриб эна десам, индамайди. Кейин билсам, овозим чиқмай қолган экан. Энди ютсам, кўп емайман, иккита-иккитадан нонга қўшиб ейман... Эй, қандай яхши бўлди-я! Энажонимнинг тикиб турган чокини отиб ташлаб, бўйнига осилиб олдим. Бирга чиқиб айтамыз, болалар менга ишонмайди, эналари иссиқ сандалда жимгина ётсанг-чи, деб уришиб беради, бирга чиқасиз, деб ҳовлига судрай бошладим.

- Вой, энагинанг ўргилсин-ей,-деб қўйди охири энажоним.

Ҳаммасини айтдик, кўча бошидаги Ғулом

бобоникигача бордик. Уйимиз болага тўлиб кетай деди. Биласизку, чорҳари уйимиз жудаям катта. Энажоним ҳаммасининг тагига менинг тўйимга атаб тиккан якандозларидан тўшаб:

- Хуш келибсизлар, меҳмонлар! - деди.

Ҳайитвой ўйин бошланиб қолса, тагин кеч қолмайин деб кўрқиб этигини кийишга чидамай, бобосининг маҳсисининг устидан киядиган катта калишини кийиб чиққан экан, ичи қорга тўлиб қопти. Санамбуви уч ёшли Роҳила деган кўғирчоққа ўхшаган сингилчаси бор эдику, ўшаниям эргаштириб чиқибди. Дилижон отасининг қулоқли телпагини кийиб чиққан экан, бети кўринмай, ҳеч кимга ўхшамай ўтирибди.

Бобожоним, ҳар бирига алоҳида-алоҳида тикилиб, бу кимнинг боласи, бу кимнинг набираси, деб сўраб чиқди. Энажоним ғалвирни тўлдириб ёнғоқ, мирсанжали ўригимиздан олиб чиқиб, бобомнинг олдига қўйди-да:

- Ҳой, отаси, бошламайсизми? - деб қистади.

- Хўш, ўғил-қизларим, жажжи меҳмончаларим, - деди бобожоним, - одобли бола ўйинини биласизларми ўзи?

- Биламиз, ҳаммамиз биламиз, - дедик чувиллашиб.

- Кимдан бошлаймиз бўйимаса?

- Мендан, - сакраб ўрнидан турди Абдуҳалим.

- Сен кимнинг набираси бўласан?

- Раимқори бобонинг.
- Бобонг кўринмайди, тинчликми?
- Кўқонга майиз сотгани кетган, энам кўтарганига сотиб дарров қайтиб келинг, савдолашиб вақтни ўтказманг, деганди, бобом ишингни қил, ўзим биламан, деб кетган.
- Лекин бобонг майизни яхши қурилади-да... Хўш, қани айтчи, ўғлим, одобли бола қанақа бўлади?
- Одобли бола... эсли бўлади, - шошилиб қолди Абдуҳалим.
- Яна?
- Йиқилиб тушганда йиғлаб ўтирмайди, дарров ўрнидан туриб кетаверади.
- Яхши, яна қанақа бўлади?
- Яна, укаси йиқилганда ўрнидан турғизиб, йиғлама, укажоним, йиғлама, деб елкасини силаб қўяди.
- Хўш, яна қанақа бўлади?
- Акасини сизлаб гапирари, яна катталар иш буюрганда «хўп бўлади», деб қўлини мана бундай қилиб кўкрагига қўйиб туради.
- Баракалла, ўғлим, яна қанақа бўлади?
- Яна, ота-онасига гап қайтармайди, молларга озор бермайди, бир марта она эчкимизни минмоқчи боиганимда бувим, «одобли бола ундай қилмайди», деган.
- Баракалла, хўп, яна қандай бўлади?
- Қушларни ўлдирмайди... Бир марта тутнинг қавагидан чумчукнинг боласини олаётганимда, энам, «одобсиз, нима қиляпсан, туш дарров» деган.
- Баракалла, ўғлим, қаноат ҳосил қилдим, сен кўп одобли экансан.

Биз ҳаммамиз ўрнимиздан туриб гуриллатиб қарсак чалиб юбордик, Абдуҳалимнинг ўзи ҳаммамиздан кўпроқ чалди. Энам унга тўртта ёнғоқ, тўртта ўрик узатди. Ўртоғим, жуда кўп ютаман, деб ўйлаб уйларида атайлаб бўз халта кўтариб кепти. Ёнғоқ билан ўрикни ўшанга солиб, ёнида ўтирган шеригига

лабларини чапиллатиб мақтаниб ҳам қўйди.

- Хўш, энди навбат кимники? - сўради бобожоним.

- Ҳалидан буён мен тикка турибман-ку, - аразлагандай қилиб деди Дилижон.

- Е-ҳа, эътибор бермабман. Юнусвойнинг набирасимидинг?

- Вой, ҳозир сўрадингиз-ку?!

- Ҳа, айтгандинг-а... Қани бошлабўлмаса, ўғлим.

- Кўп айтсам, кўп берасизми?

- Кўп бераман.

- Одобли бола... одобли бола бобоси ишлаётганда олдиға «ассалому алайкум», деб боради, - Дилижон қўлини кўксига қўйиб, канақа салом беришини ҳам кўрсатди.

- Яхши, - деб қўйди бобожоним.

- Ундан кейин, бобоси ишлаётганда олдиға бориб, кетмонни менга беринг, мен чопишиб юбораман, дейди.

- Бу гапинг ҳам яхши, давом этавер.

- Бобоси қўл юваётганда обдастани олиб, келинг, бобожон, мен қуйиб юбораман, дейди. Кейин кечкурун, бобожон, оёгингизни уқалаб қўяйми, дейди... Кейин, бобоси ҳовуздан сув олиб келаётганда, менга беринг, чарчаб қоласиз, дейди.

- Баракалла, ўғлим, кўп одобли экансан, - деб мақтади бобожоним, - одобни фақат бобонгдан ўрганибсанда, ота- онанг ўргатмабди-да.

- Вой, улар қишлоққа қўчиб кетишган-ку, - шошилиб деди Дилижон.

- Ҳа, айтгандай, сен Юнусвой билан қолгансан, а? Баракалла, эсимдан чиқай дебди.

- Энди ёнғокни беринг, - икков қўлини баробар узатиб деди Дилижон. - Берсангиз, энам ўргатган одобни ҳам айтиб бераман, энам сен ҳаммадан одоблисан, деган.

- Хўп, қани эшитайлик-чи, энанг нималарни ўргатган экан.

- Одобли бола ётаётганида ўнг томонини босиб ётади...

Кейин яна тураётганида ҳам ўнг томони билан туради... Кейин яна уйга кираётганида ўнг оёғини мана бундай қилиб босиб киради... кейин яна уйдан чиқаётганида ҳам ўнг оёғини босиб чиқади.

Ҳаммамиз тасир-тусирига олиб қарсак чалиб юбордик. Дилижон кўп айтиб ёнғокни кўп олиб қўймасин, деб ўғлимда ҳали гап кўпга ўхшайди, деганди, яна қарсак чалдик. Тўғри-да, ҳамма ёнғокни у олар экану, ўрикни еб ўтираверар экану, биз қараб турарканмиз-да? Ҳечам- да. Энажоним, бўлмаса майли, энди меҳмон қизларимга ҳам навбат беринглар зерикиб қолишмасин, деганди, Санамбуви опасининг тиззасида ўтирган Роҳила ўрнидан туриб:

- Энам менга камзул тикиб юборган, - деб эғнидаги камзулчасини кўз-кўз қила бошлади.

- Вой, бирам чиройли эканки, - мақтаб қўйди энам.

- Мана, тугмалари ҳам бор, - яна мақтанди Роҳила.

- Ўҳ-хў, буниси ҳам зўр экан, йилтираб турибди-я, бобоси, қаранг, қизимизнинг қўлида мунчоқлари ҳам бор экан.

Энажоним Роҳилани тортиб, тиззасига ўтказди-да, пешонасидан ўпиб, асал қизим, қаймоқ қизим, деб эркалади.

- Қани, оппоғим, айт-чи, одобли қиз қанақа бўлади? - деб сўради.

- Билмайман, - деди Роҳила бошини сарак-сарак қилиб.

- Вой, Мастонбуви энанг ҳеч нарса ўргатмаганми? Вой, шўрим курсин.

- Ўргатган.

- Ўргатган бўлса, қани айт-чи, қизим.

- Айтсам, Санамбуви опам биқинимни чимдиб олади.

- Чимдимади, Санамхон эсли қиз, одобли қиз.

Роҳила энамнинг тиззасидан туриб, қўлларини ёнбош тушириб:

Санам қизим оппоққина,

Қўйлари ҳам дўмбоққина,

Бет-қўлини ювмабди,

Сочлари ҳам пахмоққина, - деб чайқалиб шеър ўқиб юборди.

Ўқиди-ю, ҳовлига қараб пилдираб қочиб чиқиб кета бошлади. Санамбуви опам уришади, деб қўрққан бўлса керак-да. Энажоним ушлаб, қўлига кўтариб олди. Камзулининг чўнтагига майиз, ёнғоқ солаётганди, биз бу Мастон холам тўқиган шеър, ўтган сафар ҳам ўқиган, одобли бола ўйинини билмас экан, уят, уят, деб кигизни тапиллатиб тепиб, уйни чангитиб қарсак чалиб юбордик. Роҳила қиз тўхтаб, орқасига ўгирилиб:

- Одобли қиз овқат ичаётганида қошиқни яламайди, кейин лабини ҳам чапиллатмайди, биламан, ҳаммасини биламан. Кейин мишиғи оққанда энгига артмайди, - дедию, бошини энамнинг кўксига беркитиб олди. Уялиб кетди шекилли. Уялмаса ҳам бўларди, тўғрими? Одобли бола мишиғини ростан ҳам энгига артмайди. Ундан кўра чўнтагидан рўмолчасини олиб ўшанга артади. Бобожоним Роҳила қизни эркалаб, олтита ёнғоқ берди. Биз ҳавасимиз келиб, ўх-хў, деб юбордик.

- Хўш, меҳмонларим, энди кимга навбат берамиз? - сўради бобожоним.

- Навбат меники, - ўрнидан туриб бобожоним томон қараб юра бошлади Муродхон ўртоғим.

- Қани бошлайвер, жойингда туриб айтавер, ўғлим.

- Йўқ, аввал ёнғоғимни берасиз.

- Тартибни бузма-да, ўғлим.

- Алдайсиз, Аҳмадқул бобом ҳам анави куни алдаган. Сен яхши билмас экансан, деб менга нуқул пуч ёнғоқларни берган... Бермасангиз айтмайман.

Бобожоним унга иккита ёнғоқ узатувди, у бўлса одобли бола ўйинини бошлаш ўрнига, ўчоқ бошига ўтиб тешанинг орқаси билан ёнғоқларини чақиб, мағзини шошмасдан ея бошлади. Бирпас кутдик, иккипас кутдик, охири зерикиб, қарсак чалиб

уят, уят, уят, деб уйни бошимизга кўтардик. Муродхон шовқин босилгач:

- Ўригимниям берсангиз кейин ўйнайман, - деди.

Бобожоним ҳовучида ўрик узатувди, шошмасдан чўнтагига солди-да, мен бувимдан сўраб чиқай, кейин ўйнайман, деб шаталоқ отиб чиқиб кетди.

- Уят, уят, уят, уят! - деб бақирдик орқасидан.

- Энди навбатни Санамхон қизимга берайлик, - деди энам.

Санамбуви зўр, жудаям зўр, ҳаммадан кўп билади,

Аҳмадкул бобомникида ўйнаганимизда айтаверди, айтаверди, ёнғоқларни олаверди, олаверди, охири Аҳмадкул бобом, э, баракалла, қизим-ей, яна бирпас ўйнасак, омборни қоқлаб қўясан шекилли, деди. Кейин-чи, Санамбуви гапираётганида бир ерга, бир уйнинг шиптига қарайди, ўшанда адашиб кетмаса керак-да. Ёнғоқ турган ғалвирларга ҳеч қарамайди.

- Одобли қиз ўрнидан турганда энг аввал жойини йиғади, - деб гап бошлади Санамбуви, - ундан кейин юз-қўлини ювади, ундан кейин ҳовли супуради...

- Баракалла, қизим, кўп одобли экансан.

- Кейин товукларни катакдан чиқариб юборади, нонуштага ўтиришганда катталардан олдин қўл узатмайди.

- Таом ейишдан олдин «Бисмиллоху раҳмонир раҳим» дейди.

- Баракалла, қизим, офарин!

- Қорни тўйганда «Алҳамдулиллоҳ, худога шукр» дейди.

- Яхши, давом этавер, қизим, кўп одобли экансан.

- Нонушта тугаганда, дастурхонни қоқиб, савобини умидвор арвоҳларга бағишладим, дейди... Чучкурганда кафти билан оғзини беркитиб, «ла илаҳа иллоллоҳ», деб туради. Боимаса оғзига шайтон кириб қолади.

- Баракалла, қизим, баракалла.

- Ундан кейин... яна айтаверайми, бобожон? Яна айтаверсам,

одобли қиз кийимларини ҳамиша озода тутади... ака-нкаларини сизлаб чакиради.

- Баракалла, қизим, билганларингнинг ҳаммасини айт... Энг катта мукофотни сенга бераман шекилли.

- Ундан кейин меҳмонлар келганда, хуш келибсизлар, дейди. Кетишаётганида, вой, мунча шошпасизлар, яна келинлар бўлмаса, тез-тез келиб турунлар, дейди.

Одобли қиз ўйини шу ерга етганда Матмуса бобомнинг кичкина қизи ўрнидан туриб, вой, холажон, Санамхон менинг одобимни айтиб қўяпти-ку, буларни менга бувим ўргатган, деб сал бўлмаса йигиаб юбораёзди.

- Ҳечам-да, - деди Санамбуви, - мен ўзимнинг энамдан ўрганганман.

- Энанг биздан ўғирлаб олибди, бўлмаса ўғри экан, уят, - деб Дилбархон Санамбуви томонга аста-секин кела бошлади.

Икковлари бир-бирларига тикилишиб, уришай-уришай деб қолишди. Э, уришмаса бўларди-да, ўйинимиз энди расво бўлади. Қарсак чалиб юбуровдик, унга ҳам парво қилишмади. Энди бир-бирларига жудаям яқинлашиб қолишди. Менинг энам ўзи яхшида, жудаям ақлли, икковларини икки қўлтиғига олиб, пешоналаридан чўпиллатиб ўпиб, яраштирди- қўйди. Онажонларим, асал қизларим, деди кейин, осмон ҳамманики бўлгани каби, куёш ҳамманики бўлгани каби одоб сўзлари ҳам ҳамманики бўлади. Сизлар, асал қизларим, осмонга қараганларинг билан осмон адо бўлиб қолмайди, тўғрими? Ҳар бирларинг ўз уйларида туриб одоб сўзини айтганларинг билан одоб ҳам адо бўлиб қолмайди... Одоб ҳам, офтоб ҳам ҳамманики...

Биз бетоқат бўлиб навбатимиз қачон келади, деб кутаётгандик, чидаёлмай қарсак чалиб юбордик. Одоб кўп бўлса, яхши, лекин ёнғоқ оз-да, бизга етмай қолади, деб чуғурлашдик, кейин ўйинимиз яна бошланиб кетди.

Ўйнайвердик, ўйнайвердик. Мен икки марта чикдим, икковидаям ҳаммадан кўп ютдим. Муродхон ўртоғим мен бувимдан одобни ўрганиб чикдим деб, уям ўйинга қўшилиб олди. Эй, ўша куни жуда маза бўлди-да. Энажоним ҳам, бобожоним ҳам одобли экан, одобли бобо билан одобли эна қанақа бўлади деб сўровдик, улар ҳам жавоб қайтаришди, барибир, бизчалик бўлишмади. Роса кулишдик, қарсақлар чалдик, охирида одобли қизлар уй супуришди, биз одобли бола бўлганимиз учун учтамыз уёғига, учтамыз буёғига ўтиб, бобожонимнинг оёғини уқаладик. Чиқиб кетаётганда Ҳайитвой ўртоғим қулоғимга: «Бобонгнинг оёғи қуруқ суяк экан, менинг бобомнинг оёғи юмшоққина ликқа гўшт», деб мактанди.

ТУНГИ МЕҲМОН

Энажоним ҳамиша бирор ишдан мамнун боисанг, кўнглинг тўлса, Худога шукр дегин, буни ўртоқларингга ҳам ўргатиб қўйгин, шунда Худо ишингга яна ривож бериб, бундан ҳам кўпроқ хурсанд бўласан, деб ўргатарди. Мен доим Худога шукр, деб юраман. Йиқилиб тушиб пешонам қонамаганда ўшанда ҳам Худога шукр, деганман, Дилижон билан ҳам ўзарга чопишиб, ўзиб кетганимда яна Худога шукр, Худога шукр, деганман... Бобожоним тузала бошлади. Ҳассага таяниб, вой-войлаб бўлсаям ҳовлига чиқяпти, катта болтани баланд-баланд кўтариб ўтин ёряпти, оғилга кириб, молларга хашак соляпти, Худога шукр, ҳаммаси яхши бўляпти.

Кун ботай-ботай деганда, бобожоним, юр ўғлим, магазинга бориб келайлик, фонар ёғи оламыз, чарчасам кўтариб оларсан, деб менга эмас, энамга қараб кўзини қисиб қўйди. Жон-жон деб рози бўлдим. Нега десангиз, қор ёққандан буён қишлоққа бир мартаям борганимиз йўқ. Мен янги этигимни кийиб, қорларни ғарч-ғурч босиб юришни яхши кўраман. Йўлда юрсангиз, унча

қизикмас, чеккароққа чиқиб босилмаган қорлар устидан юрсангиз, ғарч-ғурч, ғарч-ғурч деган овоз чиқаради.

Йўлда кетаётганда:

- Бобожон, нега мениям олиб кетяпсиз, ростданам сизни кўтариб оламанми? - сўрадим.

Бобом кулди:

-Йўқ, ўғлимймени кўтаролмайсан.

- Нега бўлмаса ундай дедингиз?

- Қизик-қизик гаплардан гаплашиб кетайлик дедим-да.

- Ўзингиз қизик гаплардан билмайсизми?

- Энди, ўғлим, сен кўпроқ биласан-да.

Тўғри, менга қараганда бобожоним қизик-қизик гаплардан камроқ билади. Бир марта, болам, оғзингга қараб гапир, деганди, бобожон, оғзимга қандай қилиб қарайман, қарасам гапиrolмайман-ку, десам, бобожоним:

- Сен, ўғлим, қизик гап айтдинг-ку, - деб роса кулган. Яна бир марта далага сув очгани кетаётганимизда ҳой, кўзингга қараб юр, тиконни босиб олмагин тагин деганди, этагидан тортиб, бобожон, кўзимга қанақа қилиб қарайман, қарайман десам мана юмилиб қоляпти-ку, деб жавоб берганимдаям роса кулган.

Магазинимиз олдида мени танийдиган болалар бўлса, янги этигимни кўрсатиб роса мақтанаман, дегандим, эсизгина, нуқул катта болалар чиқибди. Уларга кўз-кўзлагим келмади. Бу ерда қишлоқнинг идораси, унинг ёнида ичига буғдой билан шоли тўкиб қўйилган сирли мачит, ундан нарида магазин, ундан нарида нонвойхона, ундан нарида чойхона, чойхонанинг олдида ёзда катта болалар чўмиладиган ҳовуз ҳам бор. Ҳаммаси жойида турган экан. Уларни томоша қилиб бўлганимдан кейин югуриб бобомнинг олдида кирдим. Бобожоним фонар ёғи, каллақанд олиб, энди пул узатаётган экан, қани, қанча бераркан, деб тикилиб турдим.

- Э, амаки, каттароғидан узатаверинг, шунча пулни нима қиласиз? - деди магазинчи амаки.

Бобом пулнинг ортганини кармонига солиб:

- Нима қилардим, мана шу ўғлимга тўй қилиб бермоқчиман, - деди.

Магазинчи амаки менга битта попукли қанд узатиб:

- Тўйингга меням айтасан-а? - деб сўради.

- Яна битта берсангиз кейин айтаман, - деган эдим, икковлари роса кулишди. Бошига ўғилчасининг тўнини ёпиниб чиққан битта опа бор экан, тескари қараб уям кулди. Мана шунақа, мен қизиқ-қизиқ гапларни кўп биламан. Энди чиқиб кетаётгандик, бошига қизил шапка кийган иккита мелиса амаки кириб келди. Мен кўрқиб кетдим. Қулоқ бўлиб ўлган отамни ана шулар кўлини орқасига боғлаб, олиб кетишган бўлишса-я, деб ўйлаб, ана шунга кўрқдим. Икковидаям тўппонча йўқ, фақат чакмонида ялтироқ тугмачалари кўп экан. Шунақанги тугмачалардан менда ҳам бор, кутичамга солиб қўйганман.

- Хабарим йўқ... - деди бобом мелиса амакига қараб. Демак, улар бир нарса сўрашибди-да, мен эшитмабман, нимани сўрашди экан? Ўша тугмачаларимни сўрашган бўлса-я, мен уларни ўғирлаб олганим йўқ-ку, катта чўян соққага алмаштириб олганман! Бобомнинг орқасига ўтиб, чакмонига бетимни беркитиб олдим, яна кўрқа бошладим.

- Мободо бирор хабар эшитсангиз... - деди мелиса амаки.

- Албатта, албатта, - жавоб қайтарди бобом.

- Идорамизни кўргансиз-а?

- Худо уни ҳеч кимга кўргилик қилмасин-у, лекин кўрганман, болам, кўрганман. Албатта хабар бераман.

Жадал юриб чиқиб кетдик. Бобожоним оёғи оғриб, чўлоқланаётган бўлсаям ҳассасини кўлтиғига олиб, шунақа тез юриди, орқасидан зўрға югурдим. Йигитали аканинг эшигига етганда тўхтаб:

- Захро холангникига ҳам бирров кириб кетамизми? - деб сўради.

- Уникига кирмаймиз, - дедим.

- Ундай дема, ўғлим.

- Қачон борсам, ҳа, бобонгни майизидан обкемабсанда, ҳаммасини ўзинг еб юраверасанми, дейди... Кирсак, қантимизни ярмини олиб қўяди.

- Ҳа, майли, ўзиям, қоронғи тушиб қолди, туртиниб юрмайлик.

- Тўғри, бобожон, туртиниб юрмайлик, - дедим мен ҳам.

Энди секин-секин юра бошладик. Қишлоқдан чиқиб қўрғончамиз кўрингунча жим бордик. Сўрамай десам ҳам сўрагим келаверди:

- Бобожон, мелиса амаки сиздан нимани сўради?

- Қамокхонадан биров қочибди.

- Вой, ким қочибди?

- Хонешон ҳазратлари.

- Э, ёзда боғимизга меҳмон бўлиб келадиган эшон бувами?

- Ҳа, ўша киши.

- Мени тиззасига ўтказиб, дуо ўргатадиган эшонбувами?

- Ҳа, ўша деяпман-ку.

- Вой ушлашиб олишса-чи?

- Яна қамашади-да, ўғлим.

- Кейин нима бўлади, бобожон?

- Қўй, болам, сўрайверма, юрагимга гап сиғмаяпти.

- Меникига сиғяпти-ку, бобожон.

- Сеники кенг-да, ўғлим.

- Сизники жудаям торми?

- Ҳа, кейин кексайганда одамнинг юраги тор бўлиб қолади.

- Бобожон, тор бўлмасдан олдин қанча гап сиғади?

- Қўй, ўғлим, бирпас жим кетайлик.

- Йўқ, айтасиз, айтмасангиз, қорға ўтириб оламан.

- Еҳ-хе, одамнинг юрагига тор бўлгунча мана шу ерда қанча қор бўлса, шунча, далаларда қанча дарахт бўлса, шунча, тоғиарда қанча тош бўлса, шунча сўз сиғар экан. Ўзининг сўзи, энажонининг сўзи, бобожонининг сўзи, ўртоқларининг сўзи, ҳамма-ҳаммаси сиғиб кетавераркан...

Келсак, энажоним кечки овқатни пишириб, сигирниям соғиб олиб, сандалга бозиллатиб олов солиб Қўйган экан. Фақат, мошкичири пиширгани ёмон бўпти. Мен унинг ўзини эмас, сабзисини ёмон кўраман, оғзимга солсам чайнагим келмай туравераман.

- Ҳа, Отажон, тинчликми? - сўради энам, - қовоғингиз айрон халтадай осилиб кетибди?

- Уҳ, чарчадим шекилли, - инқиллаб деди бобожоним.

- Афтингиз бошқа нарсани айтиб турибди-ку?

- Сенам неварангга ўхшаб ҳамма нарсани билгинг келаверади-я... Овқатингни суз... Хонешон ҳазратлари қамокхонадан қочиб кетибдилар.

- Вой худойим, кимдан эшитдингиз?

- Иккита мелиса бола қишлоқни ағдар-тўнтар қилиб юрибди.

- Худоё ўзи паноҳига олсин, - энам фотиҳага қўл очди, - авлиёлар мадақкор бўлсин, юртимизнинг имони эдилар, имонли бандаларнинг бахтига ҳамма балолардан қутулиб олсинлар. Нима қилардик, отаси, осмон йирок, ер қаттиқ... Фақат қовоғингизни очиброқ ўтиринг.

- Нима, ашула айтиб берайми, бўлмаса, - жеркиб берди бобожоним.

- Ёшлигингизда айтолмаган ашулани энди айтармидингиз, - деди энам ҳам.

Кечки овқатни жимгина ўтириб едик. Бир-биримизга ҳечам гап қўшмадик. Кейин мен кигизга ўтириб халтадаги ёнғоқларимни қайтадан санаб кўра бошладим. Улар бўлса омборхонадан саватда майиз олиб чиқиб, чорини тозалай

бошлашди. Қўқонга олиб бориб сотамиз, пулини тўплаб, менинг тўйимга ишлатамиз.

- Эна, уйқум келяпти, - дедим эснаб.
- Сандалга ётиб ёта тур, кейин ёнимга оламан, - деди энам.
- Эртак айтиб бермайсизми?
- Эртакни эртага айтамиз, тойлоғим.

Тезгина ухлаб қолдим. Қанча ухладим, билмайман, яна уйғониб кетдим, Ўчоқда гулдирамазон бўлиб ўт ёняпти, уй ёп-ёруғ, энам билан бобом йўқ, саватдаги майиз ўртада турибди. Қўйимиз туғай-туғай деб турувди, ўшаёққа чиқиб кетишгандир-да, деб ўйлаб у ёнбошимга ўгирилиб олдим. Энам билан бобом уйга кириб иккита кўрпа, иккита ёстик олиб яна чиқиб кетишди. Ие, қўй туғаётганда тагига кўрпа солишаркан-да, деб ўйладим. Яна чиқишиб, патнисда нон, майиз, қозондаги мошкичиридан ҳам олишди. Ие, деб ўйладим яна, қўй туғаётганида мошкичири ҳам ер экан-да. Кейин икковлари қайтиб чиқишиб, сандалга ўтиришди,

-Ишқилиб Раҳмонберди сезиб қолмасин-да, онаси, - деб шивирлади бобом.

- Сезмайди, донг қотиб ухлаб ётибди, - энам ҳам шивирлади.
- Нима бўлгандаям бола-да, битта-яримтасига айтиб қўядими деб кўрқаман.

- Кўрқманг, отаси, омборхонани қулфлаб қўямиз.

- Бечора эшон ҳазратлари, - шивирлай бошлади бобожоним, - кўп қийналибдилар-да. Мелиса йигитлардан бири савоб бўлар деб ўзи бош бўлиб қочирибди. Яхши одам кўп-да, онаси... Қоронғи тушгунча суви йўқ ариқда, кўприкнинг остида ётибдилар-а...

- Вой шўрим, музлаб қолгандирлар?

-Музлаш ҳам гапми, тиллари гапга келмаяпти... Бизникига яхши келибсиз, хилват жой, бола-чақа йўқ, кирди-чиқди кам, дедим. Тирик эканман, худо хоҳласа сизни эҳтиёт қиламан,

дедим. Шўринг курғур, юм-юм йиғлайди, дегин... Онаси, тур, озгина сут қайнатгин, асал қўшиб ичирайлик.

- Отаси, майли, ҳазратимни эҳтиёт қилайлик, савоб бўлади, бу дунёдан савобдан бошқа яна нима ҳам олиб кетардик...

Ана шунақа гаплар бўлаверди. Ҳа, билдим, ҳаммасини билдим, эшон бувам қочиб бизникига келибдилар. Мен бўлсам қўйимиз туғяпти деб ўйлабман-а? Мендан яширишмоқчи, кўчага чиқиб ўртоқларига айтиб беради, деб ўйлашаётгандир-да, ҳечам айтмасдим... Билганимни энам билан бобомга ҳам сездирмайман. Э, бу бола барибир айтиб беради, деб бечора Эшонбобомни кўчага чиқариб юборишади, совукда қаёққа борадилар, тўғрими, кейин мелиса амакилар яна қамаб қўйишади-ку? Йўк, айтмайман, айтмайман. Ҳа, ҳа, менам энам билан бобомни алдайман. Ҳеч айтмайман... уйку келяпти, йўк, ухлайман, ухлайман.

ЭШОН БОБОМ МЕНИ ДУО ҚИЛДИЛАР

Эрталаб нонуштадан кейин бобожоним, зарур иши бор экан, дарров келаман, деб ҳассасига таяниб, чиқиб кетди. Юр ўғлим, бирга борамиз, демади, барибир айтганда ҳам бормасдим. Мен Эшон бобо қаерда ётганларини билмоқчиман, биламану ҳеч кимга айтмайман.

-Эна, омборхонага кириб беҳи олиб чиқсам майлими, жуда егим келяпти, - дедим.

- Каллайи саҳарлаб-а? - хайрон бўлди энам.

- Ҳа, каллайи саҳарлаб егим келяпти.

Энам енгилгина кулди. Мен ҳам кўнглига бошқа гап келмасин, деб ўзига ўхшатиб енгилгина кулдим. Майли ола қол, деганди, югуриб чиқсам эшикни қулфлашмаган экан. Кечаси қулфлаб қўямиз, Раҳмонберди киролмайди, дейишганди-ку?

Остона олдида тўхтаб, ичкарига қарай бошлаим. Ҳеч ким

кўринмади. Туясандиғимизда майиз бор, ёзда қуритганмиз, Қўқонга олиб бориб сотмоқчимиз. Темир сандикда ўрик бор, саватларда беҳи, анорлар турибди, фақат Эшон бобо йўқ, холос. Мени алдашибди-да ёки тушимда кўрдиммикан? Ёки мен тургунча кетиб қолдилармикан?.. Борди-ю, молхонадами, сомонхонадами бўлсалар-чи?

- Эна, ўйнагим келяпти, - дедим қайтиб чиқиб.

- Ҳалироқ борасан.

- Йўқ, ҳозир боргим келяпти.

- Қулоқчинингни кийиб ол бўлмаса, - деб қичқирди энам орқамдан. Қулоқчинни кийиб нима қиламан, тўғрими?

Мен ташқари ҳовлига ўтиб, ундан молхонага, ундан сомонхонага кирмоқчиман. У ерда одамнинг қулоғи совқотмайди, илиққина. Молхонага киришим билан эшикнинг ёнида ётадиган кўйларимиз гур этиб ўрнидан туришди, бечоралар-ей, бизга хашак солади деб ўйлашгандир-да. Ҳечам-да, шошиб турибман-ку, туғай-туғай деб турган она кўйимиз ўнг оёғини тап этиб ерга урди, мен ҳам тап эткизиб ерни тепиб кўйдим. Бузоқчам менга қараб эркаланиб мў-ў деганди, мен ҳам мў-ў, дедим. Кавшаниб ётган сигирим ўрнидан шошмасдан туриб ялпоқ оғзини осмонга қилиб, мо-о деб масхара қилган эди, мен ҳам мо-о деб униям масхара қилдим. Тўғри-да, қачон қарасам, мени масхара қилгани-қилган. Молхона аста-секин ёришиб, энди ҳамма жойни кўрадиган бўлиб қолдим. Новвосимиз ётибди, эшагимиз ётибди, фақат Эшон бобо йўқ, холос. Охурлар ҳам бўм-бўш. Гўнг уйиб кўйилганжойни айланиб ўтаётгандим, сопи калта куракни билмасдан босиб олибман. Ўша калта сопи келиб пешонамга тарақлаб тегди. Бирам, оғридики, энамнинг гапига кириб қулоқчинимни кийиб олсам бўларкан, бунчалик оғримасди. Алам қилди, жудаям алам қилди. Пешонам оғриётгани учун эмас, бобом билан энам мени алдашгани учун алам қилди. Яна тағин Раҳмонжон билмасин,

Раҳмонжон билмасин, деб масхара қилишади-я... Сомонхона томонга қараган эдим, ие, ана буни қаранг, зўр бўлди-ку, сомонхонамиз ҳеч кулфланмас эди, фақат ўтган йили бобом икки хум мусаллас солиб арманиларга сотамиз деб кулфлаб қўйганди, холос. Кечаям очиқ эди, кучоқлаб беда олиб чиққанман... Ҳа, бўлди, Эшон бувамни шу ерга беркитишган... Ичига қандай кирдим энди? Бурчакда тешик бор, Ҳайитвой билан яшинтўпалоқ ўйнаганимизда мен ўша ердан ўтиб, беркиниб олардим. Ҳечам тополмасди. Бориб қарасам, эски тўнни буклаб тиқиб қўйишибди. Аста, овоз чиқармасдан ўтиб олдим. Олдин кўзирн яхши кўргунча жим ётдим, нафасимни чиқармадим, кейин нариги бурчакда, жўхори поя билан тўсилган жойда бобожонимникига ўхшаган катта калиш турганини кўриб қолдим. Сомоннинг устидан сурғалиб, эмаклаб бораётгандим, тўсатдан калиш йўқ бўлиб қолди. Ажина бўлса-я, деб ўйладиму энажоним ҳар куни дуо ўқийди, бизникида ажина бўлмайди, деб ўйлаб қорнимни муздай сомонга босиб жим ётавердим. Поянинг уёғи ёришиб, ҳамма нарса кўрина бошлади. Ҳа, олдин типпа баробар қилиб сомон тўшашибди, кейин кигиз ёзишибди, кейин кўрпача солишибди, кейин Эшон бобони ётқизиб, устини ўраб ҳам қўйишибди. Эшон бобом тескари томонга қараб пиш-пиш ухлаб ётибдилар, қараб туравердим, туравердим... Ахийри зерикиб, поянинг орасидан қоимни узатдим-да, кўрпани тортиб:

- Бобожон, бобожон, - дея шивирлай бошладим.

- Ҳа?! - Эшон бобом уйгоқ эканлар, ўринларидан туриб кетаёздилар.

Оқ кўйлаклари устидан бобомникига ўхшаган нимча ҳам кийиб олибдилар. Поянинг орасидан бошимни ўтказиб:

- Бу менман, - дедим.

- Ўтакамни ёраёздинг-ку, болам. Кимсан ўзи?

- Раҳмонжонман, олдингизга ўтсам майлими?

- Ешик қулф эди шекилли, қаёқдан пайдо бўлдинг?
 - Тешикдан пайдо боидим, кўркманг, ҳеч кимга айтмайман.
 - Сал пастроқ гапир, болам.
 - Вой, ўзингиз қаттиқ гапиряпсиз-ку, - дея шивирладим.
 - Менинг бу ерда эканлигимни ким айтди сенга?
 - Кечаси энам билан бобожоним гаплашаётганда ўзимни ухлаганга солиб ҳаммасини эшитиб олдим. Кўркманг, бобожон, ҳеч кимга айтмайман. Ўйинчоқ берсаям, пул берсаям ҳеч кимга айтмайман. Айтсам сизни яна қамаб қўйишади, тўғрими?
 - Тўғри-ку, болам, лекин...
 - Сизни кўриб қолганимни бобомга ҳам айтманг, хўпми? Айтсангиз, э, бу бола ўртоқларига айтиб беради, деб сизни дарров чиқариб юборишади.
 - Ўҳ, болам-ов, болам-ов, қани ўтир-чи.
- Ҳалитдан буён сомоннинг устида ўтирувдим, энди сурилиб кигизга ўтиб олдим. Эшон бобомнинг бошида сочи йўқ, сип-силлик экан. Кейин соқоллариям жуда сийрак, яна тагин ярми оқ, ярми қора денг. Йилтироқ бошларида оқ дўппилари бор экан, ўшани кийиб, эгниларига бобомникига ўхшаш чакмонни ташлаб, бошларини чайқадилар:
- Ў болам-ей, болам-ей.
 - Бобожон, мендан сираям кўркманг, - дедим гаплашгим келиб. - Ёзда келганингизда, боғимиздаги супада ўтирганингизда энажоним ўргатган дуоларни ўқиб берганимда мени тиззангизга олиб, пешонамдан ўпиб, кўп эсли бола экансан деб нок бергансиз.
 - Э, бўлди-бўлди, болам. Эсладим, баракалла.
 - Энди кўркмайсизми?
 - Йўқ, энди кўркмайман.
 - Кўркманг, бизникида ажиналар йўқ. Энажоним дуолар ўқиб уларни ҳайдаб юборган.
 - Робиябиби энанг кўп фозила аёл-да.

- Бобожон, фозила дегани нима дегани?
- Кўп нарсани билади, дегани. Бор энди, бўтам, уйларингга чиқа қол.
- Чикқим келмаяпти-да, бобожон.
- Ў, болам-ей, болам-ей.
- Бобожон, сиз чўчқанинг боласини ўлдириб қўйдингизми?
- Астафирулло, дарров кимдан эшита қолдинг?
- Айтмайман.- Ростданам чўчка ўз боласини ўзи еб қўйдими?
- Тавба.
- Ҳа, алдаяпсиз, начальникка: э, чўчқанг бошингдан қолсин, дебсиз-ку?
- Ё, тавба.
- Бобожон, чўчқаниям шохи бўладими?
- Ке, қўй, бўталоғим, мен чарчаб турибман, -дедилар Эшон бобом, ёстиққа ёнбошлаб, - бошқа пайтда гаплашармиз, хўпми?
- Мен чарчаганим йўқ, бобожон, сизнинг илмингиз дарёми?
- Ким айтди бу гапларни, бўтам?
- Йўқ, айта қолинг, дарё ичингизда турадимми?
- Ҳай, энди бўтам, кўп китобларни ўқиганмиз-да.
- «Чор китоб»ниямми?
- Ҳа.
- Або Муслимниямми?
- Ҳа.
- Вой, буларни бизга отинбуви холам ўкиб берганку... бобожон, чарчадингизми, оёғингизни уқалаб қўяйми?

Эшон бобом индамадилар, кўзларини юмиб ёнбошлаганича жим ётавердилар. Менам тикилиб туравердим. Ҳечам кетгим келмади.

Бечора Эшон бобомга қийин-да, тўғрими? Кўчага чиксалар, кизил шапка кийган мелисалар қамаб қўйишади. Чўчқанинг боласи қани, деб яна уришади. Отажон тоғамни отгандай, пешонасидан пақ-пақ қилиб отиб ташласа-я? Вой бобожоним-ей,

биром раҳмим келяптики. Нима қилсам экан? Эҳ, катта йигит бўлганимда... бордию бобомнинг милтиғини олиб чиқиб берсам-чи... мелисалар сени отаман деса, йўқ, отолмайсан, мана, мендаям милтиқ бор, пақиллатиб ўзингни отиб ташлайман, дердилар! Аҳ-ҳа, шундай қиламан, қиламан дедимми, қиламан...

Аста, овоз чиқармасдан қорним билан орқамга сурилиб тешикдан ўтдим. Ўзимнинг бобом милтиқни латтага ўраб охурга қўйиб, устига хашак ташлаганини кўргандим, хайрият, жойида экан, олиб, яна орқамга қайтдим. Эшон бобом тескари ўгирилиб, яна пиш-пиш қилаётган эканлар, устиларидаги чакмондан секин тортиб:

- Мана обкелдим, - дея пичирладим.

- Милтиқ.

- А?! - Эшон бобом ўринларидан туриб кетаёздилар.

- Қўрқманг, - деб юпатдим, - ўзимнинг бобом билгани йўқ.

- Нима қиламан бу матоҳни мен?

- Отасиз, мелиса амакилар, шапкали аскарлар келганда отасиз. Ўшанда сизни сираям ушлашолмайди.

- О, болам-ей, - шундай деб Эшон бобом мени тиззаларига олиб, бошимга бетларини босиб, яна тагин анчагина болам-ей, болам-ей деб турдилар.

- Қўлим билан соқолингизни тараб қўяйми? - деб сўрадим.

- Йўқ, йўқ, болам, жим тур.

- Боимаса, оёғингизни уқалайман, - дедим тиззаларидан тушиб.

Карасам, Эшон бобом йиғлаётган эканлар. Кўзёшлари бурунларининг ёнидан ўтиб, лабларига етай- етай деб қопти. Йиғламаганларида бўларди, энди маниям йиғлагим келяпти.

- Бобожон, бўлмаса чиқиб кетайми? - деб сўрадим.

- Йўқ-йўқ, бўтам, энди чикмай қўя қол... Бўлар иш бўлди.

- Нега йиғлаяпсиз унда?

- Сени яхши кўрганимдан.

- Мен яхшиманми?
- Жудаям яхши экансан.
- Яна менга ўргатинг бўлмаса?
- Нимани ўргатай, бўтам?
- Ёзда келганингизда, супада ўтирганимизда янаги сафар сенга китоб ўқишни ўргатаман, девдингиз-ку.
- Ҳа, дарвоқе, шунақа девдим-а. Лекин болам, ўқишни ўрганишнинг ўзи бўлмайди-да.
- Майли, ўзи бўлмасаям, ўргатаверинг.
- Э, болам-ей, бунинг учун китоб керак, қоғоз-қалам керак.
- Майли, бобожон, қоғоз-қалам бўлмасаям ўрганавераман.
Ўргатмасангиз, ўрнимдан туриб додлайман, мана туряпман.
Тураверайми?

Мен ҳазиллашувдим, Эшон бобом чинакамига кўрқиб кўлимдан ушлаб, ўзлари томонга тортиб:

- Ҳавасинг зўр экан-да, бўтам? - деб сўрадилар.
- Жуда зўр, бобожон, - дедим шошилиб.
- Алиф дегин-чи бўлмаса.
- Алиф, - дедим шошилиб.
- Бе, - дегин.
- Бе.
- Те, - дегин.
- Те.
- Се, - дегин.
- Се.
- Булар- ҳарфлар, бўтам. Олдин шуларни ёд олайлик. Қани ҳозир айтганимизни бир такрорла-чи.

Мен дарров такрорлаб бердим. Ўх-хў, зехнинг ўткир экан, дедилар. Яна тўртта ҳарф айтувдилар, уларниям ўрганиб олдим. Бало экансан-ку, ўғлим, дедилар. Яна ўргатдилар, қорним очиб қолгунча ўрганавердим. Ахийри қорним билан сурилиб тешикдан чиқиб уйга кирсам, энажоним ширгуруч пишириб,

мен яхши кўрадиган сарёғлардан солиб қўйган экан. Еяётганимда, мунча қолиб кетдинг, деб сўради, роса ўйнадик, дедим. Хайрият, эсинг кириб қопти, этигингни ҳои қилмабсан, деганди, энажон, мен этигимни ечиб қўйиб ўйнадим, дедим. Шу қорда-я, деганди, йўқ, сандалда ўтирдик, дедим. Энажоним этигимни ҳои қилмаганим учун яна ўйнаб келишимга осонгина рухсатберди. Тешикдан ўтиб бундай қарасам, Эшон бобом ҳам ширгуруч еб ўтирибдилар. Э-ҳа, энажоним, сен овқатланиб тур, мен молларингга хашак солиб чиқай деб, мени алдаган экан. Вой, мен ҳам ёлғон гапирдим-ку, икковимизам ёлғончи эканмиз.

- Чикдингми, бўтам, - деб сўрадилар Эшон бобом, - ке, овқатни бирга еймиз.

Қорним тўқлигини айтдим. Кейин келганимни энамга айтиб бермадингизми деб сўрадим. Эшон бобом гўрда айтаманми, дедилар. Мен ҳам сизни кўрганимни айтмадим, ҳечам айтмайман, дедим. Баракалла, дедилар.

- Бобожон, сиз жаннатимисиз? - деб сўрадим охирида.

- Худо хоҳласа, - дедилар Эшон бобом.

- Ўзимнинг бобом-чи?

- Уям.

- Энам-чи?

- Уям.

- Мен-чи?

- Иншоолло, сен ҳам жаннати экансан.

- Оиганимизда ҳаммамиз бирга бўламизми? Ўша ерда ҳам менга ўқишни ўргатасизми?

Эшон бобом жавоб қайтармай кулиб бошимни силаб қўйдилар. Кейин яна ўқишни ўргата бошладилар. Ўргатгилари йўқ эдию мен қистаб туриб олдим. Ўргатмасангиз, милтиғимизни олиб қўяман, дедим... Тўртта ҳарф ўргатадилар, энди яна бошидан бошла, дейдилар. Яна ўргатадилар, яна такрорла, дейдилар. Охирида:

- Худо таоло сенга ўткир зеҳн ато қилган экан, бўтам, - деб пешонамдан чўпиллатиб ўпиб қўйдилар.

- Вой, энажоним айтади-ку, бу гапни, - дедим мен ҳам.

- Замона кўтарганда, сени уйимга олиб кетиб мулла қилардим, ўғлим.

- Майли, бобожон, замон кўтармасаям мулла бўлавераман.

- Қани, ҳарфларни яна бир такрорла-чи?

- Алиф, бе, те, се, жим, хо, ҳе, дол, зол, ре, зе, шин, син, сод, зод, итқи, изғи, айн, ғайн, пе, қоф, коф, лом, мим, нун, вов... - Шуларни айтдим-да охирида тўхтаб кучук болага ўхшаб: вов, вов, вов, деяётгандим, Эшон бобом, ҳай-ҳай, ҳарфлар муқаддас, уларни масҳара қилиб бўлмайди, дедилар.

Ҳеч чиқиб кетгим йўқ эди-ю, кеч кириб қолди-да, энам ахтариб мени бу ерда эканлигимни билиб қолса, кейин киритмайди, деб кўрқдим. Эшон бобом мени яна тиззаларига олиб муздай бетларми бошимга қўйиб анчажим турдилар-да;

- О, болам-ей, болам-ей, - деб қўйдилар.

Чиксам, ўзимнинг бобом ичкари ҳовлида ўтин ёраётган экан, энам, қирт-қирт қилиб сабзи тўғраяпти.

- Қаерда қолиб кетдинг?- деб сўради.

- Ўйнадим, - дедим.

- Кимникида ўйнадинг, бобонг роса ахтарибди-ку?

- Айтмайман, кўлимни кесиб туз сепсангиз ҳам айтмайман,- дедим кўркиб,-айтсам мелиса амакиларушлаб кетиб яна қамаб қўйишади.

Кейин югуриб бориб сандалга кирдим-да, бошимга кўрпани тортиб:

- Ҳечам айтмайман, - деб бақирдим-да, йиғлаб юбордим.

Эрталаб тезгина туриб, энажонимнинг кўзини чалғитиб Эшон бобомнинг олдиларига кираман дедиму ҳеч тургим келмади. Нега кўп ухлаб қолдим экан, деб ўйланиб ётавердим. Қуёш чиқибди, тоғ томондаги деразамиздан уйимизга нур оқиб

киряпти. Бирам майин, бирам юмшоқ, кафтимни тутиб ҳовучимга йиғаман десам, ҳеч ушлаб бўлмаяпти. Нега йўқ бўлиб қоларкин, ахир, мен уларни кўриб турибман-ку. Қизик, қаёққа йўқ бўлиб қоляпти экан?.. Ҳай, майли, энди бу ҳақда ҳечам ўйламайман. Яхшиси, тушимни эслайман. Жудаям мазза туш кўрдим- да, ҳар кунгисидан ҳам зўр бўлди. Ё ўнгимда кўрдиммикан... йўқ учдим-ку, мен фақат тушимда учаман-ку... Эшон бувам учишни билмас эканлар, мен ўргатиб қўйдим, кейин биргалашиб учдик, кейин чўққанинг болалари, қизил шапкали амакилар бизни роса кувлашди. Улар ҳам учаяпти, биз ҳам учяпмиз. Бўрсикларнинг болалари ҳам тўхта-тўхта деб учаётгандай бўлди. Кейин жаннатга тушиб қолдик. Ўх-хў-ў, жуда зўр экан-ку, энажоним айтгандай, ҳар хил гуллар шунақа кўпки... Оқ каллақандлар саватлардаги қандларми ёки оппроқ бўлиб очилган атиргулларми, деб ўйланиб қолдим. Бир қарасам қанд бўлади, бир қарасам гул бўлади... Кейин Эшон бобом кичкина бўлиб қолдилар. Ие, сиз нега бунақа бўп қолдингиз десам, чўян соққангни берсанг, сенга булбулча бўлиб сайрайдиган хуштагимни бераман, дейдилар. Кейин ҳаммаёқни булбулча бўлиб сайрайдиган хуштаклар босиб кетди... Бобожон, сиз нега пакана бўлиб қолдингиз, десам, вой, мен чала туғилганман-ку, дедилар. Бошларида оқ салла, эгниларида малла чопон, бўйлари кичкина-ку, соқоллари тиззаларига етай-етай деб турибди. Кулиб юбордим, кула-кула уйғониб ҳам кетибман. Кўзимни очсам, энажоним ҳам, бобожоним ҳам йўқ. Кейин, ҳали айтганимдай, кўёшнинг нурини ҳовучимга йиғиб ётавердим. Ростдан ҳам ўша нурлар қаёққа йўқ бўлиб қоларкин, борди-ю, ҳовучимни ёзиб дераза ёнига бориб ўша ерда ойнага қисиб туриб, ушласам-чи, деб секин-аста бориб икки кафтимни ойнага босиб турган эдим, энам кириб:

- Нима қиялпсан? - деб сўради.
- Нурларни ушлаяпман, - дедим.

- Қанақа нурлар?

- Қуёшнинг нуридақа нур-да, мана, ойнадан ўтиб келяпти, ховучимга анчасини ушлаб турибман...

Кафтимни ойнадан олган эдим, яна ховучимда ҳеч нарса йўқ. Алам қилди Жудаям алам қилди. Энажоним анави куни олиб келганимиз оқ қанддан олиб ҳолвайтар пиширган экан, ўшани еяётгандаям алашим ҳеч тарқамади.

- Эна, ўйнагани чиқаман, - дедим ўрнимдан туриб.

- Бугун ҳеч ёққа чиқмайсан, - деди энам.

- Чиқаман дедимми, чиқаман, - деб туриб олдим. Йўқ деса, қоқ ерга ётиб думалайман, деб турувдим, ўтиб беркиниб олдим. Ундан кейин молхонага ўтиб қарасам, ие, сомонхонани бугун қулфлашмапти, ие-ие, ичкарида Эшон бобом ҳам йўқ, кеча ётган жойлари бўм-бўш, кўрпалариниям йиғиб олишибди. Ҳа, билдим, Раҳмонберди сезиб қолибди, энди ўртоқларига айтиб беради, деб омборхонага беркитишгандир-да... Вой, бу ерда ҳам йўқ-ку?! Югуриб орқамга қайтдим:

- Эна, Эшон бобом қанилар?

- Қанақа Эшон бува? - хайрон бўлгандай сўради энажоним.

- Сомонхонада ётган Эшон бувам.

- Сомонхонада ҳеч ким ётгани йўқ, валдирама.

- Алдаяпсиз, кеча олдиларига кирганман. Қорним билан сомонга ётиб кечгача гаплашганман.

-Бемаъни гапларни гапирма, тойлоғим.

- Бемаъними? Алиф, бе, те, се, жим, ҳо, хе, дол, зол... Буларни ким ўргатди бўлмаса?

Энажоним, мени бағрига босиб, бошларимдан силади, юзимдан ўпди. Ҳар йили бир марта арвоҳлар келади, ўша арвоҳ гоҳо художўй хонадонларда бирор Эшон буванинг қиёфасида кўринади. Сен, азаматим, арвоҳ кўрибсан, ундан ҳарф ўрганганинг яхши, савоб боиади, уни унутмагин, такрорлаб тургин, лекин зинҳор арвоҳ кўрганингни бирон кишига айта

кўрма. Айтсанг, дарров уйимиз куйиб кетади, деди. Олдин ишонмадим, кечкурун бобожоним ҳам шу гапни айтганди, кейин ишондим!

- Ҳа-ха, ўғлим, бу гапни ҳеч кимга айта кўрма, - деди бобожоним ҳам кўрқиб, - айтган заҳотинг уйимиз куйиб кетади.

- Молларимиз-чи? - деб сўрадим шошилиб.

- Ҳамма-ҳаммаси куяди, кўчада қоламиз, - деди бобом йиғламсираётгандай бўлиб.

Мен ҳам кечгача йиғламсираб юрдим.

БУВИМ ТОНГ ОТГУНЧА ЙИҒЛАБ ЧИҚДИ

Қор ёққандан буён бунақа мазза қилиб ўйнамаган эдик. Йўк, рост айтяпман, сандалларда исиниб, айвонларда гурпанглашиб, уй эгасининг ҳой бас қилинглари, шумтакалар, деганигажиндай-жиндай хафа бўлиб ўйнардик. Бугун-чи, вой, шунақа мазза қиялпмизки, борибир, сизга айтолмайман. Аҳмадкул бобомнинг боғи орқасидаги баланд тепаликка Султонали акам пақирда сув олиб чиқиб қуйган экан, қор аралаш музлаб, шунақа силлиқ бўптики, салгина қадам боссангиз, пастга қараб шувиллаб тушиб кетасиз. Кетаётганда шунақа ҳузур қиласизки, буниям айтолмайман. "Бир хилимиз ўтириб оламиз, бир хилимиз энгашиб кетамиз, кичкина болалар бўлса, улар ҳали кўрқоқ-да, поезд- поезд бўлиб бир-бирининг этагини ушлаб олишади... Эҳ, мазза бўляпти! Йиқилиб ҳам тушамиз, думалаб ҳам кетамиз, қикирлашиб куламиз, кичқирамиз.

- Раҳмонберди! - деб чақирди Султонали акам, - қулоғинг карми?

- Кар эмасман, - қулоғимни ушлаб кўриб дедим.

- Бувинг келди, деяпман.

- А, бувим?! - дедиму бир нафас тик туриб қолдим. Вой, рост, рост экан! Ҳу ана, девор томонда кафтини пешонасига

соябон қилиб турибди. Устидаги бахмал тўнидан танидим, бошидаги жун рўмолиям ўзиники! Бувижон, бувижоним, дея қичқириб юбордим. Икковимиз ҳам бир-биримизга қараб югура бошладик. Тепаликдан тушгунча икки марта йиқилдим. Мунча йўлим кўпаймайди-я, мунча... Мана, яқинлашдик, оз қолди.

- Бувижон! - дея қичқирдим.

- Жоним, асалим, - бувим йиғлаб юборди. Ачомлашиб кетдик. Ўпишяпмиз, йиғлашяпмиз, мени кўтариб олган, мен бўйнидан маҳкам кучоқлаб оляпман. Қани энди минг йил, миллион йил шундай турсак, тураверсак, тураверсак, мен бувимнинг ҳидини соғинган эдим, сочини қатиқлаб ювганда шунақа ҳид келарди, тўйиб-тўйиб ҳидляпман.

- Бувижоним! - дейман яна юзларини кўлим билан силаб.

- Вой, кўлларинг совқотиб копти, кўлтиғимга тикақол, асалим, - дейди бувим.

- Йўқ-йўқ, яна силай, кўп силай, кўлларим ҳам сизни соғинган.

- Майли, ўғлим, силай қол. Фақат йиғлама.

- Йўқ, тўхтаг, яна жиндай йиғлай.

-Асалим, дўмбоғим...

Бувим ҳам йиғлашга тушди, елкасини силкитиб-силкитиб йиғлади. Мени ерга кўйиб, энгашиб, энди кийимларимдан ҳам ўпа бошлади.

- Мени кўргани келдингизми? - деб сўрайман.

- Кўргани келдим, ўғлим.

- Соғиндингизми?

- Соғиндим, қаттиқ соғиндим, асалгинам.

- Менам соғиндим, мана шу кўзларим билан соғиндим. Кечасиям соғинаман, ўйнаётганимдаям соғинаман, ҳар куни кўргим келади. Кейин энамга билдирмай йиғлаб- йиғлаб оламан. Энди кетмайсизми?

- Кетмайман, шириним, кетмайман.

Тепалик томонга қарадим. Ҳайитвой бувим борлигини бир кўриб қўйсин, дедим. Қачон уришса, бувиси туғмаган, бобоси туққан, деб лабини буриб масхара қилади. Йўқ, бизга қарамади. Қарамасанг, қарама, сенга кўрсатадиган бувим йўқ, ҳали ўзим тўйганим йўқ-ку?!

Қўл ушлашиб уйимизга жўнадик, бувимнинг қўли иссиққина, бирам юмшоқ, бахмал тўни, жун рўмоли, ялтироқ маҳсилариям яхши, ҳаммаси чиройли.

- Энди кетмайсиз-а? - яна сўрайман.

- Ўзингни олиб кетсам-чи, асалим?

- Йўқ-йўқ, уёққа ҳечам бормаيمان, сизам бормайсиз энди. Ўгай акаларимни ёмон кўраман.

- Ундай дема, ўғлим, акаларинг ёмон болалар эмас, эсли, одобли.

- Ҳечам-да, қачон борсам, бу сенинг бувингмас, бизни бувимиз, отамиз сотиб олган, дейди. Ўйинчоқларимниям ўғирлаб қўйишади, ўйингаям қўшишмайди. Энди кетмайсиз, уларам ўзини бувисини топиб олсин, уларнинг отаси бор, менинг отам йўқ-ку.

- Қўй, йиғлама, ўғлим.

- Йиғлайвераман.

- Кўтариб олайми?

- Керакмас.

- Мен сени катта йигит бўлиб қолди десам...

- Кетмаيمان десангиз кейин катта йигит бўламан.

- Хўп, ана, асалим, кетмаيمان.

- Ухлаганимда ҳам кетмайсизми?

- Кетмаيمان, шириним, - шундай деб бувим мени яна кўтариб, ёш оқиб турган кўзларимдан, совқотган юзларимдан, ҳалиги, мен очқаб турганимда овқатни шошилиб ейман-ку, ўшанақа қилиб ўпа бошлади.

Уйга келсак, энам билан бобожоним жиззали нонларни ёпиб,

қаймоқлардан кўйиб, омборхонанинг шифтига осган узумларимиздан олиб чиқиб бизни кутиб ўтиришган экан. Озгина едим, кейин ҳечам егим келмай, нуқул бувимга тикилиб ўтирдим. Менга атаб тикиб келган янги кўйлак билан беқасам тўнни кийгим келаверди. Энам, ҳа, майли, кийиб кўра қолсин, деган эди, кийиб бўлиб бундай қарасам, энди бувим энамнинг тиззасига бошини кўйиб пиқ-пиқ йиғлаётган экан.

- Ундай дема, қизим, - деяпти энам, - ўша етимлар ҳам бегона эмас, жиянларинг бўлади, холангнинг тилаб-тилаб олган азиз фарзандлари...

- Жиянларига қарасин, деб мени отам тенги одамга берибсиз-да, - яна йиғлаяпти бувим.

- Етимнинг бошини силасанг, охиратинг обод бўлади, қизим.

- Охирати обод боисин деб, мени қурбон қилибсизлар-да?

Энди бобом гапира бошлади. Бувимни ўзига қаратиб, елкаларидан силаб, ширин қизим, кўникиб кетасан, худо хоҳласа, ҳаммаси яхши бўлади, ҳамма ўзим ўйлайберса, унда етимларнинг ҳолидан ким хабар олади, ўзинг ўйлагин, тўртта боласи бор, ёши ҳам бир жойга бориб қолган кишига ким ҳам хотинликка кўна қолади, бунақа пайтда қариндошлар ўзидан кечмаса бўладими, йиғлама деяпман, буларни ювиб-тараб катта қилсанг, Худо хоҳласа, ҳузуриниям кўрасан, муҳими, холанг гўрида тинч ётади, одам боласи бу дунёга аслида савоб учун келади, ҳа, савоб оламан деб одамлар мачит солади, кўприк куради, э қизгинам-ей, йиғини бас қил энди, дунёда етти хил савоб бор, дейдилар, энг каттаси етимнинг бошини силагандабўларкан... Ана шунга ўхшаш гапларни бобом гапираверди-гапираверди, мен шу пайтда бобожонимни жудаям ёмон кўриб қолдим. Югуриб бориб томоғидан қучоқлаб, оғзини қўлим билан беркитиб:

- Гапирманг, - дея қичқирдим, - энди бувимни ҳеч кимга бермайман. Мачитниям, кўприкниям ўзингиз кураверинг.

Бувим мени тиззасига олиб, кафти билан кўз ёшларини артиб:

- Вой, асалим-ей, тўнинг ўзингга бирам ярашибди-ки, - деди. Чиндан ҳам ярашган-ярашмаганлигини билмоқчи бўлиб турувдим. Шунинг учун дарров ўрнимдан туриб, нарироққа бориб, рост айтяпсизми, деб сўрадим.

- Бўй-бастингга мос келганини қара, худди куйиб қўйгандай.

- Ўзингиз тикдингизми?

- Ўзим тикдим, асалим.

- Энди кўйлагам, тўнам ўз-ўзимгами?

- Ўз-ўзингга, дўмбоғим.

- Кўйлакни кечасиям кийиб ётсам майлими?

- Майли, шириним, кечасиям кийиб ёта қол.

Энди яна бувим билан тўйиб-тўйиб гаплашаман десам, ҳадеб қўшниларимиз чиқаверади, вой, ўртоқ, эсонмисиз, деб елкасига қоиини мана бундай ташлаб, ҳеч бири менга эътибор бермайди. Беқасам тўнимни кўришармикан деб, сал нарироққа бориб турсам ҳам қарашмайди. Муҳтарам холам қовоқ сомса олиб чиққан экан, нукул ўшани мақташади. Бибиқиз аммам кўк дастурхонга сутли патир ўраб чиққан экан, вой, қўшни, бирам пазандасизки, оғизда эриб кетади- я, бизга ҳам ўргатсангиз-чи, дейишади. Қизик-қизик гаплардан ҳеч гаплашишмаяпти. Бувимни менга беришмас экан-да, мен уни соғинганман. Ўрнимдан туриб:

- Чиқиб кетинглар энди, - деб кигизни гупиллатиб тепдим, - бувимни соғинганман, билдингизми?

Муҳтарам холам:

- Сен жуда одобли бола эдинг-ку, - деди лабини буриб.

- Ўзингиз одобли боласиз, - деб менам лабимни буриб қўйдим.

- Бувингни фақат сен соғинибсан-да?

- Ҳа, соғинганман.

- Сорабиби сенга она бўлса, бизга ўртоқ, қиз ўртоғимиз бўлади-я, биз ҳам уни соғинганмиз. Сен кечаси гаплашаверасан.

- Кечаси ўгай отам обкетиб қолади, билдингизми?

Энам келиб, юр, кулуним, бобонг поя қирқяпти, қарашиб юборгин, деди. Мен кўнмай, бувим кетиб қолади, дегандим, бувимнинг ўзи, йўқ асалим, кетмайман, деб ишонтирди. Пояни ушлаб турганимдаям бобом, ҳой кўзингга қара, кўлингни қирқиб оламан, десаям кўча эшик томондан назаримни узмай турдим. Тўй бўлган куниям кўркма, онанг кетмайди, деб алдашиб, кейин паранжи ёпинтириб обқочи кетишган. Мен ўшанда ерга ётиб роса йиғлаганман... Қўшниларимиздан кейин энди Захро холам келди. Ундан кейин Аҳмадқул бобонинг чўлоқ келини чиқди. Гаплари чўзилиб кетувди, пойгакка тушиб олиб, чўлоқлаб юриб ўша опани роса масхара қилдим. Тўғри-да, нега энди бувимни менга беришмайди?

Ҳаммалари кетгач, энам вақт алламаҳал бўлиб қолди, ёта қолайлик, гапнинг чаласини эртага гаплашамиз, деб бувим икковимизга уйнинг тўрига тўйимга аталган серпахта кўрпалардан тўшаб, юмшоққина жой қилиб берди. Кўрпага киришим билан бувимни маҳкам ачомлаб олдим. Оҳ, қандай яхши-я, қандай мазза-я, қани энди, минг йил шундай қилиб ётсам, ҳечам тонг отмаса, бомдод намозигаям турмасак, кейин икковимиз қўшилиб битта бўлиб қолсак, ҳеч ким ажратмаса...

- Катта йигит бўп қопсан, асалим, - деди бувим орқамни силаб, - кучоғимга сиғмаяпсан-а.

- Мен, буви, намозларниям биламан, - деб шивирладим яна ҳам хурсанд қилмоқчи бўлиб, - ажиналарни қочирадиган дуоларни ҳам ўрганиб олганман. Кейин ўйинчоқларим ҳам кўп, кўрсатайми?

- Йўқ, эрталаб кўрармиз.

- Еттита чўян соққам бор, ёнғоққа алмаштириб олганман, хўп денг, кўрсата қолай, қоронғи бўлсаям кўринаверади.

- Асалим, ҳаммасини эрталаб кўрамиз.
- Кетмасангиз, ўйинчоқларимни ҳаммасини сизга берардим.
- Вой, шириним-ей, раҳматли отангга ўхшаб сен ҳам бирам меҳрибонсанки, тилларинг ҳам бирам ширинки...
- Раҳматли отам меҳрибонмиди?
- Жудаям.
- Нега бўлмаса ўлиб қолган?
- Ажали етган-да, ўғлим.
- Ажали етганда одам ўладими?
- Ҳа, ўлади.
- Буви, отамни қулоқ қилишганми? Ўйнаганимизда болалар нукул қулоқнинг боласи, қулоқнинг боласи, деб масхара қилишади. Ростдан ҳам отамнинг қулоғи жуда катта бўлганми?
- Йўқ, ўғлим, қулоғи катта бўлгани учунмас, бойлигимиз кўп бўлгани учун қулоқ қилишган.
- Кейин қулоғидан чўзишганми?
- Ким билади, ўғлим.
- Бувижон, отам ҳақида гапириб беринг. Бобомдан сўрасам, катта бўлганингда биласан, ў золимлар, ў золим замона, деб осмонга қараб мана бундай ух тортаверади. Жон бувижон, айта қолинг, ахир, мен катта бўп қолдим-ку. Ўрнимдан туриб бўйимни кўрсатайми?
- Қўй, ўғлим, юрагимни эзма.
- Нега юрагингиз эзилади?
- Ачинаман-да, ўғлим.
- Айта қолинг, айтмасангиз, сочингиздан тортаман.
- Ўғилгинам-ей, дилбандим-ей, отанг худди сенга ўхшаган кош-кўзи қоп-қора, буғдойранг, ўрта бўй, кўзлари чақнаб турадиган қизиқчи, қувноқ бир йигит эди, йигитларнинг сардори эди... Қўй ўғлим, юрагимга тузсепма, йиғлагим келяпти.
- Майли, буви, йиғласангиз ҳам айтаверинг.
- Сабр қил, азаматим, жиндай юрагимни бўшатиб олай,

ярамни тирнаб юбординг, ўзи тўйиб турувдим.

Анча маҳал икковимиз шивирлашни бас қилиб, жим қолдик. Мен кафтим билан бувимнинг кўз ёшларини артиб-артиб турдим, илиққина экан, бувим бўлса мени бағрига маҳкам босиб, елкаларимни силаб-силаб, ҳалиги, одам қаттиқ чопганда ҳансирайди-ку, ўшанақа қилиб йиғлайверди, юпатай десам, юпатадиган сўз ҳеч эсимга келмаяпти. Энамни чақирай дедиму бас қилинглар энди, бас қилинглар, ухланглар энди, деса, унда отам ҳақидаги гапни билолмай қоламан деб кўрқаман.

- Ҳа, асалим, отанг бебаҳо одам эди, - деди охирида бувим йиғидан тўхтаб, - отангнинг отаси катта бой бўлган, мачитлар солиб, йўлга ер ажратиб, сахий бой деган ном чиқарган экан, эшитяпсанми?

- Эшитяпман, - дедим шошилиб, -тез-тез айтинг, бўлмаса эсингиздан чиқиб қолади.

- Тоғда қўйлари, йилқилари, даштда бугдойзорлари бор экан, ўзи зўр чавандоз ҳам бўлган экан.

- Буви, чавандоз от минадиганми?

- Ҳа, гап қўшмай тургин-да, шириним, отдан йиқилиб ўлганидан кейин жами бойлиги сенинг отангга қолган экан. Кейин бизнинг тўйимиз бўлди. Мен ўн олтида, отанг ўн саккиз ёшда эди.

- Ўшанда сизнинг бўйингиз қанча эди?

- Сабрниса опанг бор-ку, ўшанча эди.

- Тўйлариңда ўртага олов ҳам ёқишганми?

- Ҳа, албатта, олов ёқиларди-да, асалим.

- Чилдирма чалиб, ашула ҳам айтишганми?

- Оббо шириним-ей, тўйда, албатта, чилдирма чалинади-да.

- Кейин-чи?

- Кейин колхоз замони бўлди, ер-сувларимизни, уй-жойларимизни, кўрпа-тўшақларимизни, қозон-товоқларимизни - ҳаммасини олиб, ўзимизни узоқ мамлакатга қулоқ қилишувди,

отанг раҳматли, э, уёқларга бормаймиз, деб мени олиб қочиб кетди.

- Орқаларингдан қувишмадими?

- Қувишди.

- Сизлар от миниб олганмидиларинг?

- Йўқ, пиёда эдик, азаматим.

- Кейин-чи? Тез-тез айтинг.

- Ўшанда сен қорнимда эдинг.

- Қорнингизда боисам ҳам барибир ҳаммасини кўриб турармидим?

- Йўқ, шириним, ҳеч нарсани кўрмасдинг. Тоғ-тошларда қочиб юрдик, ахийри мелисалар отангни ушлаб, қамаб қўйишди. Қамоқхонада кўп калтаклашган экан, жигари эзилиб, қон тупуриб, оламдан ўтди.

- Кўп уришганмикан?

- Ҳа, кўп уришган экан.

- Нега уришади, нега? - сакраб ўрнимдан туриб кетдим.

- Замон шунақа эди-да, ўғлим.

- Отамни нега уришади, деяпман, нега ўлдиришади? - бақириб, кўрпа-ёстикларни тепа бошладим. Бобом билан энам уйғоқ экан, икковлариям тепамизга югуриб келишди. Бобом бағрига олмоқчи бўлувди, қўлини тишлаб олдим.

- Нега отамни ўлдиришади? - баттарроқ бақирдим.

- Оббо қизим-ей, болага бу гапларни айтиб бўларканми? - деб бувимни уришган бўлди бобом.

- Ахир нима қилай, ўзи қистади-да, - овозини сал чиқариб, деди бувим.

- Боланинг кўнгли нималарни истамайди, э қизим-ей... Кел, ўғлим, мен билан ёта қол, соқолим қичияпти, бир қашлаб қўйгин.

- Қашламайман, - деб кўрпани яна тепиб, бобомнинг оёқларидан маҳкам кучоқлаб олдим, - айтинг, нега уришади?

Жони оғриганда йиғлагандир, нега бормадингиз?

-Кўй, ўғлим, қўй.

- Қўймайман, нега сиз бормадингиз?

- Борганман, ўғлим.

- Ёлғон, сизни ўлдиришмапти-ку... Отам тирик бўлганида бирга ётардим, билдингизми? Энди соқолингизниям тарамайман, энам сигир соққанда бузоқчаниям ушламайман, билдингизми? Отамни топиб берасиз, ҳамманинг отаси бор-ку, топиб берасиз дедим, топиб берасиз...

Кўрпага ётиб роса йиғладим, болишни муштлайвердим, муштлайвердим. Ахийри ўзим жим бўлдим. Чарчаб қолдим- да, бўлмаса яна йиғлардим. Бувим ёнимда ётган экан, юзини силамоқчи бўлиб пайпаслаган эдим, вой энди у йиғлаётган экан, қизиқ, нега катталар овозини чиқармай йиғлар экан, бунақада уларнинг йиғлаганини ҳеч ким билмайди-ку? Мен бўлсам, ҳечам яширинча йиғлай олмайман, ё энамга, ё бобомга кўрсатиб йиғлайман. Ҳовлида бўлишса, эшитишсин деб қаттиқроқ йиғлайман, боғда юришган бўлса, деразани очиб қўйиб йиғлайман.

- Буви, - дея секин шивирладим.

- Уйғоқман, ўғлим, - деб мени бағрига тортди у.

- Сиз нега йиғлаяпсиз?

- Йиғлаганим йўқ, асалим.

-Йиғлаяпсиз, мана, бармоғимни ялаб кўрсам шўртаккина экан... Сизам отамни соғиняпсизми?

- Ҳа, ўғлим, соғинаман-да.

- Буви, ўлганлар тириладими?

- Қайдам.

- Отинбиби холам битта китоб ўқиб берганди... дарёга чўкиб ўлганларнинг қариндошлари Худодан сўраб дуо ўқишганда, улар тирилиб, яна уйларига келган экан... Ўша дуони сиз биласизми?

- Билмайман, ўғлим.
- Ким билади бўлмаса?
- Қайдам...

- Буви, анави куни Хонешон бобом ўлмаган бўлсаям арвоҳларини кўрдим, худди ўзларига ўхшайди, китоб ўқишни ўргатмоқчи бўлдилар.

- Ҳа, эшитдим, ўғлим, энанг айтиб берди.
- Вой, айтдими, энди уйимиз куйиб кетса нима бўлади?
- Бегоналарга айтса куяди-да, мен бегона эмасман-ку, дўмбоғим.

- Энам оғзинг бўш, ичингда гап ётмайди, ҳаммасини бировларга айтаверасан, деганди. Эшон бобомнинг арвоҳини яна кўрганимда оғзимга дам солдириб олмоқчи эдим, ҳеч кимга гап айтмасдим. Кирсам, йўқ бўп қоптилар.

- Худо хоҳласа, яна кўришиб қоларсизлар, ўғлим.
- Ухлагим келяпти, - дедим эснаб, - ухлаб қолсам, кетиб қолмайсизми?

- Асалим-ей, - деди бувим мени бағрига маҳкам босиб. Кейин болишимиз иккита бўлсаям, ўзимиз битта бўп қолдик, битталигимизча эрталабгача қимирламай ухладик...

ҚАБРИСТОНДА ФОТИҲА ЎҚИДИК

фиувим ҳам бизни соғиниб, ҳам отамнинг қабрига бориб, Шайхбобога хайр-садақа бериб, арвоҳларни йўқлайман деб келган экан. Келмаса ҳеч бўлмас экан. Ўша ўлган отам тушига кириб, Сорабиби, гуллар орасидан танлаб, олганим Сора гулим, мени унутдингми, йўқламай қўйдинг-ку, шу умидда бир ёстикқа бош қўйганмидик, деяверибди. Энам, она қизим, келиб яхши қилибсан, Тўхтавойнинг арвоҳини сен йўқламасанг ким ҳам йўқларди, арвоҳ ош-нон сўрамайди, бир ҳовуч фотиҳа кифоя, фотиҳа ўқимасак, арвоҳ оч қолган чумчуқдай чирқиллаб қолади-

я, деди. Кейин бувимни бағрига олиб, ўзимнинг эсли қизим борда, худога шукр, эсим йўғида туғиб олган эканман, деб мақтаб ҳам қўйди. Бобом бошини сандалга босиб ўтирганди:

- Ў золимлар, - дедию яна жим бўлди.

Мен кўрпанинг тагидан қўлимни узатиб сандалнинг тахтасини така-така-так, така-така-так қилиб чалаётгандим, чалаётган бўлсам ҳам, Эшон бобом ўлмаган бўлсаям арвоҳлари бор экан, ўзларига жуда ўхшаркан, одам ўлганда арвоҳи ўзига ўхшармикан ёки ўзига ўхшамасмикан, менинг отамнинг арвоҳи ҳам бормикан, мен уни ҳеч кўрмаганман-ку, арвоҳини қандай танийман энди, деб ўйлаётгандим, энамнинг гапига кулоқ соламан деб ўйлаётган нарсамдан адашиб кетдим. Кейин, отамни ҳам арвоҳи борми, деб энамнинг ўзидан сўрадим.

- Бор, албатта, - деб қўйди энам.

- У кимга ўхшайди?

- Ўзимга ўхшайди-да, қулуним.

- Бизникига ҳеч келганми?

- Келган, худо хоҳласа яна келиб туради, ўғлим.

- Мен отамни танимайман-ку, келганини қандай биламан энди?

- Намозликларнинг ҳаммасини ўрганиб олсанг, - деб тушунтирди энажоним, - ана ундан кейин дарров таниб оласан.

Мен яна кўп нарсаларни сўрамоқчи эдим. Э, бўлмади- да. Ухлаётганимда тоғорага хамир қориб устига бобомнинг пўстинини ёпиб қўйишган экан. Энам ўша хамирни супага ағдариб, устига яна унлардан сепиб, зувала туғиб, нон ясай бошлади. Бувим айвонга чиқиб, ҳой, ўтинларинг қаерда деб сўради. Кўрсатиб берувдим, тандирга олов ёқа бошлади. Қани, энамчалик билармикан деб, анчагина қараб турдим. Мен ўт қалашганда тандирнинг ичи олдин қоп-қора, кейин кип- кизил, кейин оппоқ бўлишини томоша қилиб туришни яхши кўраман. Шунингчун бир энамнинг олдига югуриб кириб, қани менга

нечта кулча ясай апти экан дейман, бувимнинг олдида чиқиб э, тандирнинг ичи энди қизарибди-ку, деб ўйлаб, бувижон, ўтинни устма-уст қўйманг, тагидагиси ёнса устидагиси тутаб тандирни яна қорайтириб қўяди, ишонмасангиз энамдан сўранг, дейман. Охири нонни ёпиб энди қатлама пишира бошладик. Шайхбобога қатлама ҳам олиб борсак савоби кўп бўлиб, арвоҳлар чирқилламасин дедик-да. Оҳ, қатламани мен бирам яхши кўраманки, қаймоқ солиб пиширилса, сал-пал сойқиллаб турса, лум-лўм қилиб ейишни яхши кўраман. Йўқ, зиғир ёғига пиширилганинимас, у коп-қора бўлади, мен сарёққа йўғрилиб, сап-сарик қилиб пиширилган қатламаларни яхши кўраман. Ўшанда хурсанд бўлиб:

- Қатлама, қатлама, Остонадан ҳат лама, Қатлама, қатлама, Хом бўйса индама, Қатлама, қатлама, Кўп берса йўқ дема,

- деб ашула айтишни яхши кўраман. Аҳмадкул бобом ўргатиб қўйган. Шунга айтсанг, энанг ҳар куни қатлама пишириб бераверади, менга ҳам битта-яримтасини қўлтиғингга беркитиб олиб чиқиб тургин, деган...

Кейин дастурхонга еттита патир, қатлама, еттита нонбеҳи, еттита анор туғиб мазорбошига жўнадик. Йўқ, отишмада ўлган тоғамлар кўмилган Лайлак мазорга эмас, раҳматли отам ухлаб ётган мазорга деяпман. Кетгунча мен янги этигим билан қорларни ғарчиллатиб орқада бордим. Анув куни айтувдим-ку, мен қорларнинг ғарчиллаган овозини яхши кўраман. Мазор бобо ёнидаги хонақоҳга келсак, вой, хонақоҳни билмайсизми, энам ҳам, бобом ҳам билади-ку, ҳамма билади-ку, уни шайх ўтирган хонақоҳ дейишади-ку! Аста кирсак Шайхбобонинг олдида сандалда эмас, йўқ, сал пастроқда, бўйра устида битта опа, учта қиз бола ўтиришган экан. Қизлардан биттаси менга нега келдиларинг, дегандек ғалатироқ қилиб қаровди, мен ҳам ўзларинг нега келдиларинг дегандек унга ҳам ғалатироқ қараб қўйдим. Шайхбобо дуо ўқишдан тўхтамай, қўли билан

ўтиринглар, деб ишора қилувди, биз ҳам тезгина бўйрага ўтириб, дуонинг тугашини кутиб турдик. Мен билмаган дуоларни ўқияпти экан. Энамга қараб кўзимни қисиб туравердим. Охири фотиҳа ўқишгач, менам ўқиганимдан кейин энам билан бувим ўша опа билан эсонмисиз, омонмисиз, деб кўришиб олишди.

- Паст маҳалладан, Меливойнинг заифаси бўлади, - деди Шайхбобо.

- Таниб турибман, - деди энам ҳам, - отингиз Чиннибиби эдими, айланай?

- Ҳа, - деди ўша опа йиғламсираб.

- Меливой ажойиб нонвой эди, эрингизниям билардим, - деди энам, - катта тўйларнинг нонини ўша художўйга ёптирардик, қаранг-а, шундай азамат йигит кўмир элтиб нобуд бўлса-я.

- Яратган ўзига азиз қиламан деса... на чора, - деди Шайхбобо, - раҳматли жаннати одам эди, қайсики тўйда нон ёпса, олдидан жиззалигидан иккитасини менга юборарди.

Опа Шайхбобога қоғоз пул узатувди, биттасини олиб иккитасини ўзига қайтарди. Қизларингга кавуш олиб бер деди. Кейин тугун олиб келган экан, ўшанданам фақат битта нон олиб, чуқур токчада бошқа тугунлар ҳам кўп экан, ҳаммасини опанинг тугунига шундай катта қилиб тугдики, вой- бу, уни қандай қилиб кўтаришаркан, деб ўйладим. Менга битта нону бир кўза сув кифоя, деди Шайхбобо, сени эса олтита боланг бор, ҳаммаси қалдирғочнинг боласидай оғзини очиб ўтирибди, ейман-ичаман дейди. Тугунни ола кетасан, савоб бўлади, олмасанг, Шайхбобони ранжитасан, деганди, опа олмайман, ҳечам олмайман, деб йиғИаб юборди. Қарасам, бувимнинг ҳам кўзида ёш милтиллаб турган экан.

- Олмасанг Меливой гўрида тинч ётмайди, - деди Шайхбобо, - тушларимга кириб чиқяпти, етимчаларидан хабар олиб турунг,

деяпти. Ма, озгина пул ҳам берай, қизларингга рўмол олиб бергин, қара, попукдеккина қизчалар экан...

Шайхбобо тугунни ўзи кўтариб опани кузатгани ҳовлига чиқиб кетди. Қарасам, бувим кўз ёшини попукли рўмолчасига артиб-артиб оляпти.

- Бу қизим раҳматли Тўхтавойнинг заифаси бўлади, а? - сўради Шайхбобо уйга қайтиб кириб.

- Ҳа, - деб қўйди энажоним.

- Мана бу чиройли йигитча ундан қолган зурёд бўлса керак, товба, худди қуйиб қўйгандек-а. Яратган эгамнинг даргоҳи кенг-да... Йўқлаб келиб кўп улуғ иш қилибсиз, қизим... Турмуш қуриб кетганингизни биламан, устанинг ҳам чирқиллаб қолган болалари кўп эди. Савоб йўлига қадам қўйгансиз, қизим. Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳи вассаллом бир етимнинг кўнглини овласанг, етти бор ҳажнинг савобини оласан, деганлар. Ва лекин, арвоҳларни ҳам йўқлаб турмоқ даркор. Ҳай, таҳорат кетмасдан бир тиловат қилайлик бўлмаса.

Шайхбобо сандалда ўтирганича кўзини юмиб, бошини салпал қимирлатиб мен ҳечам эшитмаган дуони ўқий бошлади. Овози жудаям ёқимли, жудаям майин, Аҳмадкул бобомнинг чўлоқ келини боласига алиа айтди-ку, ана ўшанга ўхшаркан.

- Эна, шу дуони сиз биласизми? - деб шивирладим.

- Жим, - деди энам бармоғини лабига қўйиб .

- Айтинг, секинроқ ўқисин, манам ўрганиб олай.

- Жим деяпман.

Жим бўлиб яна Шайхбобони кузата бошладим. Бети ўзимнинг бобомникига қараганда катта, соқоли ҳам қалин, пешонаси кенг, бурни Эсонкул бобомникига ўхшаб пучуққина экан. Бошидаги салласи оқ эмас, қизил читдан, дўпписиям кир, ўчоқбошимизда қозон ушлайдиган эски дўппимиз бор-ку, ўшанга ўхшайди... Аста-секин менинг кўзим юмила бошлади. Очай десам ҳам юмилиб кетаверди. Кейин, ие, назаримда

эшикдан ўзимнинг отам кириб келаётгандай бўлди. Қош-кўзи кечаси бувим айтгандай қоп- қора, ўрта бўй, буғдойранг, кўзлари ҳам чақнаб турибди. Остона олдида тўхтаб ҳаммамизга бирма-бир қараётгандай. Отам, дедиму кўзим очилиб ўрнимдан туриб кетдим.

- Жим, - деди энам.

Шайхбобо кўзини очиб менга бир назар солди-ю, яна юмиб олди. Энди сал бошқачароқ оҳангда ўқий бошлади. Кўзларимни чирт юмиб, анча жим турдим. Фақат қоронғи кўринади-ю, энди ҳеч нарса кўринмайди. Яна қаттиқроқ юмдим, яна очдим, йўқ, энди отам ҳечам кўринмади, йиғлагим кела бошлади. Сурилиб, энамнинг тиззасига ўтиб олдим. Дуолар тугагач, Шайхбобо ўлганларнинг жойи жаннатдан бўлсин, тирикларнинг имони басаломат бўлсин, еб- ичишимизнинг, хайр-худойиларимизнинг савоби умидвор арвоҳларга, ер эгасига, мулк эгасига тегсин, деганда ўхшаш сўзларни айтиб, фотиҳа ўқиганди, мен унча қизиқмасдан ўтирдим. Йўқ, фотиҳа ўқидиму барибир, Эсонқул бобом бундан яхшироқ ўқирди, деб ўйлайвердим. Кейин Шайхбободан ўлганлар ҳеч тирилганми, бир марта бўлсаям тирилганини кўрганмисиз, деб сўрагим келаверди. Сўрай дейману сўрай олмайман. Охири:

- Эна, мен ҳозиргина отамни кўрдим, - дедим ўрнимдан туриб.

- Айланай қулунимдан, - деди энам ҳам ўрнимдан тураётиб.

- Кўзимни юмиб турсам, худди шу уйга кириб келаётгандай бўлди.

- Тез-тез келиб тургин, Тўхтавойнинг ўғли, - деди Шайхбобо, - отангни соғинсанг, уни худо хоҳласа, фақат шу ерда кўрасан.

- Бошқа жойда-чи? - шошилиб сўрадим.

- Худо кўрсатса... бу ерда аниқроқ кўрасан. Раҳматли отанг ҳам отасининг қабрини зиёрат қилишни канда қилмасди. Бир келганда каттагина пул ташлаб кетди, хонақоҳнинг ёғочини қурт

ебди, янгилаб олинг, деди. Кўп сахий йигит эди-да, эҳ, аттанг, аммо яратганнингиродасига қарши боролмаймиз. Ўзи яратди, ўзи олади... Умри қисқа экан, начора.

- Бобожон, сиз отамни неча марта кўргансиз? - сўрадим чидаб туrolмай.

- Отанг кўз олдимда катта бўлган, ўғлим... Қочди- қувди пайтида ҳам менинг хонақоҳимда жон сақларди. Қани энди қабр бошига борайлик бўлмаса.

Супурги, ёғоч, курак олишди. Қорни тозалаб қўйиш керак экан, бўлмаса эриб, гўрни чўктириб кўяркан, гўр чўккани ёмон бўларкан... Вой-бўй, қабристон шунақа катта бўлиб кўриняптики, қабрлар энди дўппайиб кўринмайди, ҳаммаси битта бўп кетибди.

- Ана Робиябиби, - деди бизни бошлаб бориб Шайхбобо, - мархумлар тинчгина ухлашяпти, ҳамма ғалваю тўполон мана шу ёлғон дунёда, чин дунё эса оромли, ҳаловатли дунё. На деб келдим бу дунёга, мен бу ерлик эмасман, деб йигилаган экан машойихлар... Қорни супуринг-чи, ҳа, баракалла, танидим, Тўхтавойнинг бошига отасиникига ўхшатиб оқ тош қўювдим, қўйчивой қўйдан янглишмагандек, биз ҳам қабрдан янглишмаймиз.

Отам шу ерда ётадимиз, кечалари кўркмайдими, бордию тирилиб қолса тупроқларни қандай кўтариб чиқади?.. Юрагим қисилиб йиғлагим кела бошлади... Бечора отам-ей, биз кенг уйда яшаймиз, у бўлса торгина гўрда ётаркан, ичиям қоронғидир. Қоп-қоронғидир.

- Йиғлама, - деди энам шивирлаб.

- Майли, йиғласин, - деди Шайхбобо.

Бувим қабр устидаги қорларни тозалаб супуриб, курак билан нарига итариб, ўша куракнинг устига ўтирди-да:

- Вой худой-и-и-им! - деб бошини чайқаб улу тортиб йиғлаб юборди. Кейин тиззасига шапатилаб ура бошлади.

- Қўй, қизим, қўй, - деб юпатди энам.

- Майли, йигиасин, - деди яна Шайхбобо, - юраги бўшайди, мусулмон боласи ҳар замон-ҳар замонда қабристонга келиб йиғлаб-йиғлаб олиши керак. Юраги бўшаб дили ёришади, тирикларга оқибатли бўлади.

Энам, Шайхбобоси, Раҳмонберди ўғлим эсли, одобли бола, намозликларни, фотиҳа сураларини билади. Рухсат берсангиз, отасига бағишлаб бир тиловат қилиб берсин деганди, Шайхбобо, қани-қани, деди. Уйимизда бўлсам-ку, уялиб йўқ дердим-а, бу ерда ўқисам, зора овозимни отам эшитса, тирилай-тирилай деб турган бўлса тезроқ тирила қолса деб ўйлаб дарров кўна қолдим.

- Овозимни сизникига ўхшатиб ўқийми? - сўрадим энажонимдан.

- Йўқ, Аҳмадқул бобонгникига ўхшатиб ўқигин.

- Вой, у бобом қори-ку?

- Сен қори бўлиб ўқийсан, тойлоғим. Бошлай қол, совқотиб қоляпмиз.

- Бисмиллоҳу раҳмонир раҳим, - деб овозимни Аҳмадқул бобонникига ўхшатиб чиқардим, - алҳамду лиллоҳи раббил оламин ар раҳмонир раҳим, молики ёвмидин, иёка наъбуду ва иёка настаъин, ихдинас сиротал мустақима сиротал лазина ан амта алайҳим ғарил мағзуби алайҳий ва лаззолин омин... бисмиллоҳир раҳмонир раҳим, қулҳу облоҳу аҳад, облоҳу сомад, лам ялид валам ювлад, валам якунлаҳу куфухан аҳад... Буни бир марта ўқисаям бўлади, энажоним шундай деган. Субиҳо ника раббика раббил иззати аммо ясифун ва саломин алар мурсалима валҳамдуллилоҳу раббил оламина, облоҳу акбар... ўқиган дуомнинг савобини ўтган ҳамма боболаримга, ҳамма эналаримга, отишмада ўлган тоғаларимга, раҳматли отамга бағишладим. Илоё отамнинг гўри ёп-ёруғ бўлсин, тезроқ тирилиб, уйимизга келсин, илоё бувим энди ҳечам кетиб қолмасин, илоё ҳаммамиз бирга яшайлик, облоҳу акбар...

Ўқиётганимда кўзимнинг қири билан қор устида чордона куриб ўтирган Шайхбобога қараб-қараб қўювдим, уям менга қараб-қараб қўяётган эди, тугатишим билан, шошилиб ёнимга келди-да, икки қўлтиғимдан олиб бошидан ҳам баландроқ кўтариб, Робиябиби, Тўхтавой оимабди, у тирик экан, мана у, деб сал пасайтириб, бувим мени кеча қандай соғиниб ўпган бўлса, ана шундай қилиб ҳамма ёғимдан ўпаверди. Оғзи жудаям катта экан. Бетимнинг ярми оғзига кириб кетаверди. Яна тагин баракалла, баракалла, отангни соғинсанг, ҳар куни ўқийвергин, ўқийвергин, ўшанда отанг ҳечам ўлмайди, деган гапларни ҳам айтди.

Кейин учовимиз уйга қайтиб кетдик, келаётганда ҳечам йиғламадик.

ЭНАЖОНИМ АЙТГАН ЭРТАК

Бувим мени алдаб кетиб қолмасин деб ундан ҳеч ажралмайман, уйга кирса, уйга кираман, эшикка чиқса эшикка чиқаман, ҳой, этагимни кўйиб юбор, кетмайман, десаям ишонмайман. Энам бувинг ўзининг уйига бориб Ашир бувидан қолган етимларга қараса, савобининг кўпи сенга тегади, жаннати бўласан, девди, мен жаннатга бормайман, ундан бувимнинг ўзи яхшийкан, деб туриб оламан... Барибир, ўйнагани чиққим келаверди. Йўқ, ўйнашга эмас, йўқ, бувим сени кўриб дилим яйраб турсин деб, янги этигим, янги тўним, янги дўппимни кийгизиб, вой асалим-ей, куёв бола бўп қолдинг-а деган эди, ана шу кийимларимни ўртоқларимга ҳеч бўлмаса бир марта кўрсатгим келаверди.

- Кетиб қолмайсиз, а? - деб сўрайман бувимдан.

- Кетмайман, дедиму, асалим, - дейди бувим, - ишонмасанг ўйнагани чиқмай қўя қол.

Чиқмай қўя қол деганига энди астойдил чиққим келиб қолди.

Озгина ўйнайману дарров қайтиб келаман деб, тепалик ёнига қараб югурдим. Ўх-хў, кўрғончамиздаги жамики болалар чиқибди, сайил бўпти, сайилданам зўр бўпти! Катта болалар уйларида яшириб гўшт олиб чиқиб, ўртага олов ёқиб кавоб пиширишяпти, хушбўй ҳиди ҳаммаёқни қоплаб кетибди. Бирам егим келди-ей, Султонали акам новдага илиб пиширган гўштни кўз-кўзлаб ҳам қўйяпти, яна егим келиб кетти! Тамшаниб-тамшаниб нарига борсам, вой-бўй, қизчалар ҳам чиқишибди-я. Барибир, тепадан пастга қараб сирпаниша олмайди-ку, ундан кўра бозиллаган сандалида мазза қилиб ўтиришса бўлади-ку, тўғрими?.. Вой-бўй, ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетган, қийқиришяпти, кулишяпти, думалашяпти, ҳеч бири менинг янги кийимларимга қарамайди ҳам. Қарамаса қарамас, сирпансам бўлди-да, сирпангани чиққанман-да, тўғрими?

Энди уч марта сирпанган эдим Жамол акам, Раҳмонберди, бувинг катта кўчада орқасига қараб-қараб йиғлаб-йиғлаб кетяпти, тагин сени ахтариб юрган бўймасин, деб қолди. А, дедиму анави кундагига ўхшаб бир нафас қотиб турдим, кейин уйга қараб югурдим. Бувим йўқ! Қўшничикига чиққандир, дейишяпти, ёлғон, ёлғон! Мозор томонга қараб югурдим, бувим ҳамиша ўша томондан келарди. Додлаб югуравердим, югуравердим. Йўқ, бувижоним йўқ. Орқамдан, ҳой эсли ўғлим, деб энам югурияпти, уч оёқлаб бобом ҳаллослаб келяпти. Барибир бувижонимни ўгай отамгайм, ўгай акаларимгайм бермайман энди. Керак бўлса ўзлари буви сотиб олишсин, бувижоним, менинг бувим-ку, у ўзи тукқан, бобом тукқан эмас мени, уйларига ҳам бормайман, борганимда менга бувимни беришмайди, менам бермайман энди. Бувижоним, асалим, кетманг, ҳечам кетманг, сочларингизни ҳидлаб ётаман, дуолар ўқиб бераман. Жон буви, бувижоним, кетсангиз яна етим бўп қоламан, етимча етти кулча деб масхара қилишади. Майли, бобом жой бермаса қочиб кетамиз, узоқ-узоқларга қочиб

кетамиз, фақат ачомлашиб ухласак бўлди, юзларингизни силаб кўяман, ювинганингизда кўлингизга сув куйиб тураман, бувижоним, ҳеч бўлмаса тепаликка кўл ушлашиб чиқайлик, сизни болаларга кўрсатай, менинг ҳам бувим бор, ҳамманинг бувисидан яхши, чиройли деб кўрсатай, қайтинг, қайта қолинг. Ҳидингизга тўймадим, асалим деб эркалашингизга тўймадим, елкамни силаганингизда ҳузур қилувдим, ўша ҳузурингизга тўйганим йўқ ҳали, жон бувим, қайтинг, мен дуолар ўқийман, отам тирилгунча ўқийман. Отинбиби айтди-ку, кўп дуо ўқилса, ўлганлар тирилади, деб. Кўрасиз, отам тирилиб келади, кейин ҳаммамиз кўл ушлашиб сайилларга борамиз, тепаликка чиқиб кабоблар пиширамиз. Катта болалар кабоб пиширишяпти-ку. Энди менам катта бўп қолдим-ку, жон буви, бувижоним, ҳамманинг бувиси ўйинчоқлар беради, менга ҳеч ким бермайди, меники ҳамманикидан оз, бобом танга пул беради- да, кейин эртасига бор, ўғлим, нос олиб келгин, сенга каттасидан бераман, деб яна алдаб олиб кўяди, энам мушкулкушод ўқигани борганида мени ичкарига олиб кирмайди, ташқарида, деразанинг тагида ўтириб эшитаман. Бувижоним кетманг, кетманг!

Додлаб югуравердим, югуравердим. Охири Ваҳм кўчага етганда чарчаб йиқилиб тушдим. Мана шу қорлар бўлмаганда, оёғим ҳадеб сирпанавермаганда бувижонимга етиб олган бўлардим, энди қорларни муштлаб йиғИай бошладим. Битта опа чиқиб кўтариб олмоқчи бўлувди, қўлларини тишлаб олдим, эриниям итариб ташладим, юзига чангаллаб роса қор отдим. Нега бувимни тўхтатиб туришмади, тўхтатишганда ҳозир ачомлаб олардим, нега мени ташлаб қочдингиз деб сўрардим, нега, нега тўхтатишмади? Энди бувимгаям ўғил бўлмайман, энам билан ҳам бирга ётмайман, сигирсоққанида бузоқчасиниям ушлаб турмайман, бобомнинг соқолиния тарамайман, ҳаммасиям ёмон экан, нега мени алдашади, нега?.. Қочиб

кетаман, ажинаси йўқ, бўрилари йўқ даштларга қочиб кетаман. Кел, ўғлим, ярашайлик дейишса ҳам келмайман, ҳеч келмайман.

Ҳой боламлаб энам етиб келди, уч оёқлаб бобом етиб келди, қўшнилари чиқишибди, ҳаммасининг қўлини, оёқларини тишлаб олавердим, охири овозим чиқмай қолди, йиғИай десам кучим етмаяпти, битта амаки кўтариб уйимиз томонга юрувди, ўшанинг елкасига бошимни қўйиб ҳиқиллаб-ҳиқиллаб кетавердим, уйга келганимдаям ҳиқиллашим ҳеч босилмади, ҳиқилламай десам ҳам ичимдан ҳиқиллаш келаверди. Энам сутли ош пиширган экан, ёлворсаям ичмадим. Энди сираям овқат емайман. Ётишганда ёнларига чақиринганди, бормадим. Уйнинг бурчагига бориб ўтириб олдим, чироқни ўчиришганди, қоп-қоронғи бўп қолувди, энди кўрқа бошладим. Уйнинг мўрисидан ажина тушиб мени ачомлаб олаётгандай бўлаверди... Майли, энам билан ҳозир ярашаман, эрталаб яна аразлайман, деб ўйладим-да, аста билдирмасдан бориб ёнига кираётгандим:

- Кела қол, тойлоғим, кела қол, - деди бағрига олиб, елкаларимдан ҳам силаб, - ўзимнинг пахлавоним, азаматим, совқотиб кетибсан. Эртақ айтиб берайми?

Эртақ эшитгим келдию, шундай бўлсаям:

- Керакмас, - дедим. Шундай дедим-у, э айтмасам бўларди, дедим яна ўзимга, ўзим.

- Уйқунг келяптими?

- Энди ҳечам ухламайман.

- Қорнинг ҳам очгандир, қатлама бор, ейсанми?

- Мен энди ҳечам овқат емайман, ўлгунимча емайман, барибир эртага қочиб кетаман, ажинаси йўқ жойларга қочиб кетаман.

- Қўй тойлоғим, ярашайлик, биламан, хафа қилиб қўйган кунларим эртақ айтсам ярашиб олардик... кулоқ сол, мана бошляппман...

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим замонда шу ўзимизнинг

Фарғона томонда Шоҳмалик исмли бир подшо бўлган экан. Унча адолатли ҳам, унча адолатсиз ҳам, унча золим ҳам, унча раҳмдил ҳам эмас, бир кун зулм қилса, бир кун шафқат қиларкан. Шоҳмаликнинг бир отбоқари бўлиб, унинг оиласида бир қиз дунёга келибди, унга Гулираъно деб исм берибдилар. Ўзи ҳам раъногулдай чиройли экан. Кун ботибди, ой чиқибди, ой ботибди, кун чиқибди. Кунлар, йиллар ўтиб Гулираъно вояга етибди. Худои таоло унга шундай бир хусн ато қилган эканки, ўн олти ёшга етганда хусни жамолининг, ақлу фаросатининг овозаси оламга етибди. Шоҳмалик қизга ошиқ бўлиб, совчи қўйиб, унашар қилиб, ниҳоят қирқ кечаю қирқ кундуз тўй бериб уйланибди. Гулираънога подшонинг Донишзамон исмли вазири ҳам зимдан ошиқ бўлиб юрган экан, тилини тишлаб қолибди. Тилини тишлабдию, лекин алами ичда экан, Шоҳмаликдан ҳам, Гулираънодан ҳам ўч олишнинг пайида юраркан... Бир кун Шоҳмалик уйкудан турса кавушининг ичида, шаҳаншоҳим, ҳушёр бўлинг, саройда флтна тайёрланмоқда, фитнага суюкли хотинингиз бош-қош, деган ёзув турганмиш. Шоҳмалик вазири Донишзамонни чақириб маслаҳат солган экан, вазири, шаҳаншоҳим, бу балодан тезроқ қутулиш керак, шундайжазо белгилангки, бошқа фитначиларга сабоқ бўлсин, дебди.

Шоҳмалик вафосизлик қилган суюкли хотинини сахрога олиб бориб отнинг думига боғиаб судратишни, гўштларини нимта- нимта қилиб ташлашни буюрибди. Гулираъно фарёд чекиб, шоҳим, ичи қора вазирингиз менга зимдан ошиқ эди, ўшанинг ўчини олаяпти аеса ҳам шоҳ унинг гапига қулоқ солмабди. Аммо жазолаш учун борган навкар раҳмдил ҳам шафқатли экан. Шундай гўзал ва оқила қизнинг бевақт нобуд бўлишини истамай сахрога чикқач, маликам, жонингиз ўзингизга садақа, Худо ёр бўлсин, омон қолсангиз тириклигингизни ҳеч ким билмасин, акс ҳолда менинг ўзимни отнинг думига боғлаб ўлдиришади. Донишзамон кўп хавфли

одам, ундан эҳтиёт боиишингиз керак, депти.

Алқисса, Гулираъно кимсасиз саҳрою биёбонда яккаю ёлғиз қолибди. Якканинг ёри худо деб ёрдамни яратганнинг ўзидан сўраб тавалло қилибди. Кунчиқар томонга қараб юраверибди, юраверибди. Донишзамоннинг айғоқчиларига дуч келиб қолмайин деб тунда йўл босиб, кундузи беркиниб ётар экан. Юра-юра чўпонларнинг ташландиқ, хароба уйига дуч келиб, ойкуни етиб турган экан, ўша ерда кўзи ёрибди. Худои таоло унга қўчқордай ўғил ато этибди, елкасида учта холи бор экан. Онаизор унга Холдорбек деб исм берибди. Бир кун ётибди, икки кун ётибди, она аста-секин ҳоидан кста бошиабди, бунинг устига шу атрофлардан гоҳо-гоҳо Гулираънонинг майдаланган гўшти суяқларини ахтариб топиш учун золим вазирнинг навкарлари ҳам от чоптириб ўта бошиабди. Золим, ичиқора вазир барибир рнени оидиради, ҳеч бўлмаса болам омон қолар деб Гулираъно Холдорбегини йўргакка ўраб, қимматбаҳо тақинчоқларини ёнига қўйиб, бирпарча қоғозга ўғлимга Холдорбек деб исм берганман, деган ёзувни ёзиб, болам, энди сени Худога топширдим, дея кўз ёши тўкиб, эй золим вазир, кел, ўлдира қол дея саҳрога чиқиб кетибди.

Алқисса шу атрофда бир қиснлоқ бўлиб, бошқалар қатори бир кампир ҳам яшаркан. Биттаю битта соғин эчкиси бўлиб, элнинг подасига қўшиб саҳрога ҳайдаб тураркан. Бир куни эчкисининг эмчагида сут йўқ бўлиб қолибди. Вой ўлмасам, эчкиемар эмдимикан, деб ўйлабди кампир. Эртасига ҳам, индинига ҳам шу ҳои такрорланаверибди. Кампир эчкисининг орқасидан пойлаб яйловга борибди. Қараб турса, бир чордеворхонага маъраб кириб кетаётган эмиш. Орқасидан борса, э тавба, эчки энгашиб йўргакда ётган чақалоқни эмизаётган эмиш. Чақалоқ шоҳи-кимхобларга ўралган эмишу ёнида талайгина олтин тақинчоқлар ҳам турганмиш. Ҳай, бир фалокат юз бергандир, деб кампир чақалоқни уйига келтириб, ювиб-

тараб, қайтадан йўргаклаб атала пишириб берса ичмасмиш, сигими сутини берса ичмасмиш. Тўрт ёшга етгунча қишлоқаа қанча эчки бўлса ҳаммасининг сутини шу чақалоқ ичибди. Етти ёшга етганда кампир уни ёнига ўтқазиб, болам, сенга бор ҳақиқатни айтишим керак, деб бўлган воқеани сўйлаб, мана бу узук онангдан ёдгорлик, онанг сенга Холдорбек деб исм бериб кетган экан, лекин мен сени саҳродан топиб олганим учун Саҳробек деб атаб юрибман, дебди.

Кун "ботибди, ой чиқибди, ой ботибди, кун чиқибди, шу йўсинда кунлар бир-бирини қувлаб ўтаверибди. Саҳробек кучга тўлгандан тўлиб бораверибди. Ўн ёшида калладек тошни соққа қилиб ўйнарган, ўн бир ёшида отнинг думидан тортса, олдинги оёғини кўтариб юбораркан, ўн икки ёшида тоғдан тегирмон тош кўчиришса елкасида кўтариб келаркан. Бир кун шаҳарга бориб бозор айланишибди, бир растада қилич. қалқон, ўқ-ёйлар савдоси боиаётган экан. Саҳробек қилични кўлига олиб, бир серпиган экан, чирт узилиб кетибди, ёйни тортиб кўрмоқчи бўлган экан, уям тарс узилиб кетибди. Савдогар пулини тола деган экан, калава сотиб кун кўрадиган бир муштипар кампирда шунча пул бўлармиди деб, кампир йиғлашга тушибди. Жанжал чиқибди, тўс-тўполон кўтарилибди. Оқ от миниб бозор айланиб юрган шаҳар ҳокими жанжалнинг устидан чиқиб қолибди. Воқеадан хабардор бўлгач, узилган қиличу ёйнинг пулини тўлаб, кампир билан ўғлини саройга олиб кетиб, фарзанди йўқ экан, Саҳробекнинг куч-қудратига қойил қолиб, уни ўзига ўғил қилибди. Қирқ кун тўй-томоша берибди. Саҳробек қилич чопишни, ёй тортишни, палахмон отишни ўрганиб, ҳокимининг навкарларига саркарда ҳам бўлибди.

Алқисса, кунлар соққадай думалаб ўтаверибди, қазо куни етиб ҳоким оламдан ўтгач, Саҳробек ворис эмасми, шаҳарнинг ҳокими бўлиб қолибди. Бу шаҳар Шоҳмалик подшолигига тобе экан, олиқ-соииклар ҳаддан ташқари кўп экан, уй солиғи, қўй

солиғи, той солиғи деб элнинг тинкасини қўритишар-кан, Саҳробек ўзининг куч-кудратига, навкарларининг маҳоратига ишонганидан уч йилгача шоҳ хазинасига ўлпон тўламабди. Божу хирожни тезроқ тўла деб чопар устига чопар келармиш. Саҳробек ожиз ва муте одамлар солиқ тўлайди, эй шоҳ, зўр бўлсанг, кел, солиқни ўзинг йиғиб ол, деб нома жўнатибди. Тобе шаҳарнинг ёш ҳокими қилган бу беадаблик шоҳни дарғазаб қилибди. Қўшин тортиб шаҳар устига юриш бошлабди. Саҳробек шаҳар атрофига хандақ қазиб. билдирмайдиган қилиб похол босиб қўйган экан. Шоҳмалик аскарлари урҳо-ур деб келатуриб, хандақлар ичига тушиб кетган экан, пойлоқда турган одамлар ўт қўйиб юборишибди. Сарбозларнинг бир қисми ўтда куйиб кабс-б боиибди. Қолганлари каттарпқ қўшин билан яна қайтиб келармиз деб орқага кетаётган экан, саҳродаги кумлар ичида беркиниб ётган навкарлар уларни куршаб, қиличдан ўтказа бошлашибди. Вазир Донишзамон ҳам Шоҳмалик билан бирга келган экан, қараса, шоҳнинг куни битаётгандай, куршовдан чиқишнинг ҳеч иложи йўқдай, бордию шоҳни ўлдириб, бошини олиб чиқсам, э паҳлавон ҳоким, мен ҳамиша сиз тарафда эдим, бу золимдан кутулишнинг иложини тополмай юрган эдим, ўлдирдим, мана унинг боши десам, зеро жонимни кутқариб олсам деб ўйлабди. Саҳрода ўтов тикишган экан, қоронғи тушишини бетоқат кута бошлабди. Шорн пайти экан, Шоҳмалик намоз ўқигани жойнамозга ўтирганда баттол вазир орқасидан пусиб келиб, елкасига ханжар урибди. Иккинчи бор уришга чоғланаётганда ўтовга шиддат билан Саҳробек кириб келиб, тўхта, мард йигит ётган кишига ханжар урмайди, пусиб ханжар уриш номарднинг иши деб, бир хамла билан вазирнинг қоиидаги қонли ханжарни уриб туширибди. Оғир пайтда ўз шоҳига хиёнат қилган вазир бегонага ҳеч қачон вафо қилмайди, дея уни шу заҳотиёқ ўлимга буюрибди.

Шоҳмалик уч бора туш кўрган экан. Ҳар гал тушида оқ салла

ўраган, малла чопон кийган бир авлиё пайдо бўларкан-да, илон кўйнингда, ўғлинг кутқаради деркану яна кўздан ғойиб бўларкан. Шоҳ кўрган тушига ҳеч таъбир тополмай қийналиб юраркан. Негаки, фарзанд кўрмаган экан. Ҳозир ўтов ичида бандиликда ётиб, қаршисида турган мағрур саркардага тикилиб, шулар ҳақида ўйлабди. Ўйлай-ўйлай охири, э ғолиб йигит, мен асирингга бор ҳақиқатни айт, мабодо онаизорингнинг оти Гулираъно эмасмиди, деб сўрабди. Саҳробек шоҳга яқин бориб, бармоғидаги узукни кўрсатибди, узукнинг кўзига Гулираънога Шоҳмаликдан деган ёзув битилган экан. Шоҳмалик дод дебди-ю, ерга йиқилиб тушибди, бошини кўтариб, ўғлим, ўғлим, д-я Яна ўзидан кета бошлабди.

Алқисса, энди гапни бечора она Гулираънодан эшитинг...

Шундай қилиб онаизор гўдагини чордеворхонада қолдириб, кўксини йиртиб йиғлаб, золим вазирнинг таъқибидан қочиб, бир кун юрибди, икки кун юрибди, охири ҳолдан тойиб йиқилибди. Нарирокда қабристон бор экан, ўлсам ўша ерда ўлай, мурдам ташқарида қолмасин, дея судрала-судрала мазористонга кирибди-ю, янги бир қабр бор экан, ўшани кучоқлаб, вой болам, Холдорбегим, дейишга ҳам ҳоли келмай ҳушидан кетибди. Яқин ўлтада бир чўпон яшаркан. Хотини илон чақиб оиган экан. Ҳар куни эрталаб икки ўғлини эргаштириб, қабристонга фотиҳа ўқигани келишаркан. Эрталаб яна келишса, оналари тирилиб, қабминг устига чиқиб, беҳуш ётган эмиш. Онажон, дея қичқириб юборишибди ўғиллари. Суюклигим, вафодорим, деб додлабди оталари. Кейин беҳуш ётган Гулираънони ксътар-кўтар қилиб кулбаларига олиб кетиб, оналарининг исми Гулбодом экан, шу ном билан атай бошлашибди. Гулираъно исми ўзгарганига хурсанд бўлибди, энди худо хоҳласа, золим вазирнинг таъқибидан қутуламан, деб ўйлабди.

Халоскор чўпонга ёр, ўғилларига меҳрибон она бўлибди. Аммо жигарбанди Холдорбегини ҳеч унута олмас экан,

суриштира-суриштира охири кампирнинг уйидан уни топибди, аммо мен сенинг онанг бўламан, сен шоҳнинг ўғлисан деёлмабди, золим вазирнинг айғоқчилари билиб қолишса албатта ўлдириб юборади, деб кўрқаркан. Соғинганда гадоё кийимини кийиб, гоҳ кампирнинг эски эшигига, гоҳ ҳокимнинг ҳашаматли дарвозасига яқин бориб, тиламчилик қилиб:

Оқ силт бериб боқолмадим, Дийдорига тўёлмадим, Эркама дея суёлмадим, Саҳрода қолган болам, - дея зоиианаркан.

Кўрса яхши, кўролмаса яна йиғлаб-йиғлаб қайтаркан. Қайтаётганда:

Завол кўрма, униб-ўсгин, Золимларнинг ё лин тўсгин, Зулмкорнинг қўлин кесгин, Саҳрода қолган болам, - деб яна йиғларкан.

Умри йигиаб, зорланиб, интизорликда ўтаётган экан, соғиниб борсаю, кўролмаса, кўрганда ўғлим дея айтолмаса, оналар учун бундан оғир азоб бўлмас экан.

Оғир яраланган Шоҳмалик оиими олдидан жамики вазиру вузароларни, ҳокиму ҳакамларни чақириб, Саҳробек менинг қонуний ўғлим бўлади, тахтимнинг вориси у, подшолик салтанатини унга топширдим, дея фармони олий эълон қилиб, , бутун юртгажар чақиртирибди. Онаизор шоҳнинг ҳашаматли дарвозаси ёнига келиб:

Оқ сут бериб боқолмадим, Дийдорига тўёлмадим, Эркама дея суёлмадим, Саҳрода қоиган болам,

- дея йиғлайверибди. Мулозимлар товоқда тилла олиб чиқишган экан, тилло менга керакмас, подшо бўлган Холдорбек ўғлимни бир бора кўрсам бас, дебди.

Елкасида уч холи бор, Кундай жамоли бор, Тақдирида камоли бор, Саҳрода қолган болам,

- дея яна йиғлабди. Мулозимлар кириб Саҳробекка таъзим қилиб, бўлган воқеани айтишган экан, елкамда уч холим борлиги, асли исмим Холдорбек эканлигини ўзимдан бошқа ҳеч

ким билмас эди-ку, деб ўйлаб, гадоё аёлни ҳузуримга келтиринг, дея фармон берибди. Олиб киришгач, э, онаизор, сиз ким бўласиз? Менинг исмим сизга қандай аён боиган, деб сўрабди. Гулираёно йиғлашдан тўхтаб, болам, болагинам, менинг кимлигим бармоғингдаги узукка ёзилган, дебди. Йигит узук кўзидаги Гулираёнога Шохмаликдан деган ёзувга кўзи тушиши билан онам, онажоним, дея қичқириб юборибди.

Шундай қилиб эртақ ҳам охирига етай деб қопти. Чўлдаги халоскор чўпонни ҳурмату эъзоз билан олиб келиб, жамики чўпонларга юзбоши қилиб тайинлабди. Унинг икки азамат ўғлини навкарликка олишибди, муштипар онани яна Гулираёно деб, Саҳробекни Холдорбекшоҳ деб атай бошлашибди ва ҳаммаиари яхши яшаб муроди мақсадларига етишибди.

АҲМАДҚУЛ БОБОНИНГ ОҚ ЎРИГИ

Ўша куни ўгай отам олиб қочиб кетган бувижонимни туш кўрдим. Вой, бирам маза қилдимки, рост айтаяпман, жуда-жуда ҳам маза қилдим. Роса ачомлашдик, бетларимиздан ўпишдик. Кейин ачомлашиб туриб осмонга учиб кетдик. Учаётганимда қанотим ўрнига оёқларимни силкитган эдим, билмасдан устимдаги кўрпани тепиб юборибман, уйғониб кетибман. Алам қилди, жудаям алам қилди. Ахир мен соғиниб-соғиниб зўрға топганим бувижоним билан қўл ушлашиб учаётган эдим - йиғлаб юбордим.

- Нега йиғлайсан? - деб сўради ёнимда ётган бобом.
- Энам қани? - деб сўрадим.
- Сувга кетди, ҳозир келади, - деди бобом.
- Мен бувижонимни йўқотиб қўйдим, - деб яна йиғладим.
- Йиғлама, йўқотганинг йўқ.
- Йўқотдим, тушимда йўқотиб қўйдим, билдингизми? Бобом мени юпата бошлади. Оёғи тузалиб қолса эшакка миндириб

бувижонимнинг олдига ўзи олиб бораркан. Ёнига тортиб бошларимдан силади, кўз ёшларимни кафти билан артиб, худо хоҳласа, албатта олиб бораман, хуриуннинг кўзини узумларга, анорларга, нокларга тоидириб борамиз, деди.

- Ноклардан ўгай укаларимга бермаймиз, - дедим ҳиқиллаб.

- Бўпти, бермаймиз, - деди бобом яна бошимни сииаб. Ёшиқни шарақлатиб очиб, энам кириб келди. Рост, сувга борган экан, икки қўлида иккита сув тўла челақ борлигидан билдим.

- Уйғондингларми? - деди энам.

- Жуда йўқ бўп кетдинг! - деб сўради бобом.

- Йўл муз, секин юрдим.

- Йиқилиб юрмадингмикан, деб ташвишланиб ётибмиз...

- Э, отаси, Аҳмадкул ўртоғингизнинг ҳовлиси тўла одам, - деб энам остонага ўтирди, - катта ўғии Оббосхонни бўри талабди. Катта итиям ўлибди, бўриям ўлибди... Ўрнингиздан туrolмайсиз-да, бўлмаса, кирсангиз бўларди... Мен ўчоқаа ўт ёқай...

- Итиям ўлибдими? - деб шошилиб сўрадим.

- Ҳа, олиша-олиша ўлибди.

- Ўша Тўрткўз ити-я?!

- Ҳа, ўша катта ити, Арсиондек эди-я...

Бобожоним инқиллаб ётган жойида бошини дераза томонга буриб олди. Мен инқилламадиму, жим ётавердим. Ўша катта Тўрткўз итлари ҳақида ўйладим. Ўша итлари туфайли қишлоғимизга бўрилар келолмасди, кўрқарди. Ўзиям офилхонамиздуги новвосча келарди. Томга чиқиб бир увласа далаларни зирқиратиб юборарди. Ҳеч кимни тишламагану, шундай бўлса ҳам ҳамма ундан кўрқарди, мен ҳам, Муродхон, Ҳайитвой ўртоғим ҳам ҳамма-ҳаммамиз кўрқардик. Ҳозир ана шулар ҳақида ўйладим. Кейин мен яна ўтган йили ёзда бўлган воқеани ўйлаб, Тўрткўзни ўлгани яхши бўлдим, ёмон бўлдим, деб ўйладим...

Ўшанда жуда қизик бўлувди-да, жуда қизик бўлувди. Сизга айтганманми, айтганим йўқми? Вой, буни ҳамма билади- ку!.. Вой, жуда қизик бўлганда... Аҳмадкул бобомнинг тоғ томондаги катта боғида ўрикзорлари орасида ҳаммасидан новча, танаси Ҳайитвой икковимизнинг ҳам кучоғимизга сиғмайдиган оқ ўриги бор эди. Ўшани пишганини ҳаммадан олдин Ортиқали акам билан Султонали акамлар билган экан. Ҳар куни бориб устига чиқиб, тўйгунча еб келаётган эдик, Аҳмадкул бобом кўриб қолиб то қишлоққача кувиб келди. Синдирилган шохларни кўлига ушлаб:

- Мана шу тамом бўлгунча савалайман! - деб дўк ҳам қилди. Аҳмад бобом пакана-да, оёғи калта, барибир бизга етолмайди. Биз бўлса ҳў нарига бориб, кўлимиздаги ўрикни кўрсатиб:

- Кўзингиз куйсин, алам қилсин! - деб масхара қиламиз. Ҳайитвой ўртоғим:

- Пакана бобо, чакана бобо! - деб сакрайди.

Муродхон ўртоғим:

- Ўрик бобо, ёнғоқ бобо, данак бобо! - деб баттар жаҳлини сбиқариб қочади... Икки кунгача бормадик. Кейин Ортиқали акам, рост, ўша айтди, Аҳмадкул бобо эрталабдан буён боғда кўринмайди. Қўқонга кетганга ўхшайди, юринглар, яна мазза қиламиз, деди. Ўнтача бола яна югурдик. Ёнг катта болалар, улар кўрқмайди-да, ўрикнинг баланд шохларига чиқишди, ўша ерда пишгани кўп бўлади- да. Биз бўлсак пастки шохларига чиқиб, сал хомроғидан ея бошладик. Ёҳ, жуда мазза боиди-да, ўрикни еб данагини бир- биримизга отишамиз, қиқирлашиб куламиз, силкиниб ҳайинчак учамиз... Бир маҳал бундай қарасак Аҳмадкул бобом мана шу бугун бўри билан уришиб ўлган катта Тўрткўз итини биз томонга қараб етаклаб келяпти. Ит ириллайди, бўйнидаги занжирни узаман дейди. Биз ҳаммамиз нима қилишимизни билмай тек қотиб қолдик. Илоё бобо бизни кўрмасин-да, деб ўйладик. Кўрмади шекилли, итни боғиаб

бўлгунча ҳам тепага қарамади, нега тагин келдиларинг, деб уришмади ҳам. Итни боғлади-ю, ҳеч нарса демай орқасига қайтиб кета верди...

Чаток бўлди, жуда-жуда чаток бўлди. Бирортамиз тушмоқчи бўлиб сал қирнирласак ит ириллаб тепага сакрайди. Қимирлама, бўлмаса тириклайин ейман дейди.

- Бобо буни кўрмади.
- Кўрди атайлаб боғлади.
- Энди қандай тушамиз.
- Ортиқали сен тушиб кўр-чи.
- Йўқ, ўзинг тушақол.
- Сигиримни далага боғлаб келгандим, очидан ўлгандир.
- Кеча ўрик кўп евдим, қорним оғрияпти.
- Бир пас сабр қил, укажон.
- Бўлмаяпти, мана иштонимни ечаяпман...
- Уф, расво қилдинг!

Бизни Султонали акам бошлаб келди.

- Келинлар, данак билан урамиз уни.
- Мен ўрик билан ураман!

Мана шунақа гапларни айтавердик. Кеч кирди, қоронғи туша бошлади, йиғладик, додладик. Бир маҳал Аҳмадқул бобомнинг ўзи кўриниб қоиди. Катта тўнини олиб келаётган экан, тагига тўшаб, ёнбошлаб ётиб олди. Биз томонга яна қарамади. Демак, бизни кўрмаган, яна кўрмаяпти, деб ўйлаб:

- Бобожон, - деб ҳаммамиз бирга бақириб юбордик.
- А, овоз чикқандек бўлдимиз? - деди бобо у ён-бу ёнига қараб.
- Биз ўрикни устидамиз.
- Бобожон, кечиринг.
- Энди ўғирлик аилмаймиз.
- Ўзингиздан сўраб оламиз.
- Энди ўрикни шохини синдирмаймиз.

- Жон бобо? - деб роса ёлвордик, ёлворабердик, ёлворабердик. Охири бобо тепага қараб:

- Ёҳа, ўрикнинг шохини синдирган сенлармидинг? Энди товба қилдиларингми? - деб сўради.

- Ҳа, товба қилдик, - деб йиғладик.

- Қаттиқроқ айтмагин, бутун қишлоқ эшитсин.

Қўрғончамиздаги, қишлоқдаги барча одамлар эшитсин деб бор овозимиз билан чарчаб қолгунча бақирдик. Ниҳоят, бобонинг раҳми келди, ўрнидан шошмасдан туриб, итини ечаётган эди, яна тўхтади:

- Мени пакана бобо деб масхара қилгансизлар, - шундай деб, эски тўнини устига ўтириб олди. Биз зорланиб яна ёлворишга тушдик. Сизнинг ҳақингизда яхши ашулалар айтамыз, ҳечам пакана демаймыз, деб қасамлар ичдик.

- Қани ашулаларингни бир эшитай бўлмаса, - деди бобо ўтирган жойида.

Новча бобо, Полвон бобо, Асалбобо, Шакар бобо, Ўрик бобо, Ёнғоқ бобо! - деб бор овозимиз билан ашула айтган эдик, бобо бошини сиикиллатиб, йўқ яна ҳарн қаттиқроқ айтиш керак, қишлоқдагилар эшитмаяпти, деди яна. Яна айтдик. Охирида бобо шошмасдан ўрнидан туриб, эски тўнини елкасига ташлаб ириллай бериб чарчаган итини етаклаб боғининг эшигидан чиқиб кетгандан кейин ҳам яна қайтиб келиб қолмасин дея қўрқиб ўрикнинг шохида ўтирдик.

Қайтиб келсак, Аҳмадкул бобом аллақачон ҳаммага айтиб мақтаниб, болаларингни иштонини ювиб беринглар, деган экан. Биз роса уялдик, уялганимиздан анчагача кўчага чиқолмай юрдик..

Ҳозир мен ётган жойимда ана шуларни ўйлаб, Тўрткўз ўлган бўлса, яхши бўптимиз, ёмон бўптимиз, ўлган бўлса, қандай ўлди экан, дея хаёл сураётган эдим. Ўртоғим Ҳайитвой акасининг эски этигини оёғига, дадасининг кир қалпоқчасини бошига

кийганча ҳовлиқиб кириб, тезроқ юр, бўрининг ўлганини биргалашиб кўрамиз деб қистади.

Энажоним қаймоқ солиб қатлама пишираётган эди, ўшандан биттадан олиб, Аҳмадқул бобомникига қараб югурдик.

БЎРИ БИЛАН ОЛИШГАН АРСЛОН

Хайитвой иккимиз югуриб бориб қарасак, йўқ, барибир кеч қолибмиз, Аҳмадқул бобомнинг катта ҳовлисига аллақачон болалар, боболар, опалар йиғилишиб бўпти, қори куралмаган ҳовлининг ўртасига ётқизиб қўйилган бўри билан Тўрткўзнинг ўлигини томоша қилишяпти. Олдига боришга аввал кўрқдим, «Ло илоҳо иллоллоҳу» деб калима ўгириб олган эдим, энди сал кўрқмай қолдим, энгашиб бўрининг жунидан тортиб кўрган эдим, сип-силлиа экан.

- Ўзиям бўрининг энг каттаси экан-да!
- Қишлоғимизни оралаб юрган бўри шу бўлса керак.
- Йўқ, қўшни, у кўк бўри эди, ўз кўзим билан кўрганман.
- Тўғри, бу бегонага ўхшайди.

Шунақа гапларни гаплашиб бўлгач, томоша қилаётганлар энди бўрининг шиқирлаб юрадиган туёғи, ошиғи кимга тегаркин, кимга тегса ўша бахтли бўлади, ишини ҳамиша худо ўнглаб туради, деб гаплаша бошлашди, мен ҳеч нарсга демадим, нега десангиз, иигари бўрини ҳеч кўрмаган эдим.

Аҳмадқул бобом одамлар тўпланган катта меҳмонхонадан югуриб чикиб:

- Ҳамзахон, - деб қаттиқ чақирди, - ёнингга бир кишини олгинда, бориб Эркачолни замбилга солиб олиб келинглар, у менинг етмиш йиллик қадрдоним бўлади-я, оғир кунимда ёнимда турсин... Нега анграяпсан, тез бўл, сенларга кўприк кураман деб шу аҳволга тушиб, оёқсиз ётибди бечора. Йўқ деганига кўнма, жўна тезроқ, - деб, яна ичкарига кириб кетди.

Бобожонимни олиб келишди, замбида эмас, қўлтиқдан суяб олиб чиқишди. Энажоним ҳам чиқди; бир лаган қатлама ҳам олиб чиқибди, оппоқ дастурхонга ўралган бўлса ҳам мен унинг ҳидидан билдим. Мен ҳидни яхши биламан, ўртоқларим қўлтиғига бир нарсани беркитишса, ҳидлаб номини айтиб беравераман. Бобом баҳонасида менам ўртага олов қаланган катта меҳмонхонага кириб олдим. Бўри билан Тўрткўз қандай ўлганини билгим келди-да. Мен ўзим ҳамма нарсани билгим келаверади. Кирсам, вой-бўй, меҳмонхонага аччиқ тутун тўлиб кетибди. Тўрида остига серпахта кўрпалар солиб, бошига юмшоқ ёстиқлар қўйиб бўри билан олишган Аббосхон амакимга жой қилиб беришибди. Ёнгинасида Дехқон шапка амаки ҳам ўтирибди. Кичкина пичоқчаси бор экан, ўша билан анор сўяпти. Вой, бирам егим келди-ей! Болаларнинг олдига снқариб юборнасинлар деб, атайлаб кумғонлар остига ўт қалаб ўтирдим. Бир марта қорни катта мис чойнакка чой ҳам дамлаб бердим.

Аббосхон амаким кирганларга сўйлаб беряпти:

- Ҳа, энди яратганга минг қатла шукур, омон қолдик. Шу азамат Тўрткўз итимиз туфайли омон қолдик, илоё жойини жаннатдан буюрган бўлсин!

- Ит жаннатга тушмайди! - деди битта амаки.

- Бир мусулмонни қутқариб, ўзи шаҳид боиса-чи? - деб сўради Аҳмадқул бобом. - Шошмай турларинг, ҳали мен бу арслонимга жаноза ҳам ўқитаман. Бобоси бобомни, отаси отамни, мана буниси суюкли ўғлим Аббосхонимни қутқарди, бу жаннати бўлмай ким бўлсин яна!

- Баҳсни тўхтатинглар! - деб буюрди бобожоним. Биласиз-ку, бобожонимнинг оёғи оғриб турган бўлса ҳам обрўйи баланд, ҳамма уни ҳурмат қилади. Эсонқул бобом ҳам ўзи тўқсонга кирган бўлса-да, Эркавой кўп ақлли йигит-да, деб ҳурмат қилади. Аббосхон амаким Исфарага икки кажава саватда узум

олиб борибди. Тўрткўз орқасидан юриб пойлаб борибди. Бозор яхши бўпти, қайтаётганларида Тўрткўз яна ўн кадамча орқада юриб пойлаб келаётган экан, кўрғонимизга уч чақирим қолганда Қўштегирмоннинг шундоққина ёнгинасида орқадан тўсатдан ириллаган овозлар эшитилиб қопти. Эшак миниб келаётган Аббосхон амаким бундай қараса, вой худойим, даҳшат эмиш, ҳўкиздеқ кеиадиган бўри Тўрткўз билан худди курашга тушаётгандек тиккама-тикка оиишаётган эмиш. Бечора амаким кўрқиб кетибди, эшак ҳам дир-дир қалтирармиш! Амаким ўзига келиб, ёрдамга борай деб, қинидан пичоғини суғуриб, энди эшакдан тушаётган экан, бўри ўқдек учиб келиб унга ташланибди. Хайрият, Худога шукур, амакимнинг пичоқ ушлаган қўли тўсиб қопди, билагини тишлабди, холос, томоғини тишлаганда иш чаток бўларкан. Бўри билан амаким тиккама-тикка бўлиб кетишибди. Шу пайтда, илоё жойи жаннатда бўлсин, Тўрткўз югуриб келиб бўрининг елкасидан тишлаб пастга босибди, яна икковлари олишиб кетибдир бир униси босиб тушармиш, бир буниси босиб тушармиш...

Агар сиз эшитсангиз дод деб юборардингиз, мен дод демасдан тишимни тишимга босиб эшитавердим. Амаким мен дамлаб берган чойдан бир пиёла қуйиб ичди, кўзини юмиб анча жим ётди. Кейин яна гапира бошлади...

Уёғи яна ҳам даҳшатли бўлибди, Амаким турай деса қони кўп оққани учунми, боши айланибди, атрофдаги тоғлару олишаётган бўри билан ит ҳам чир-чир айланиб кетибди, наҳотки шундоқ ўлиб кетаверсам, э Худо, ўзинг паноҳингга ол, менга куч бер, деб, каиима ўгириб нола қилибди. Худо унинг ноласини эшитиб, бош айланиши тўхтабди, билагига қувват берибди, чап қўлига пичоғини олиб энди ўрнидан тураётган экан, бўри яна ташланибди, яна амакининг томоғини мойжалга олиб ташланган экан, йўқ, ниятига етолмабди. Тўрткўз белига миниб олган экан, ерга босиб тушибди, шу босганича тагидан

чиқармабди. Амаким яна худога нола қилибди. Худо унга куч, ғайрат берибди, чап кўлига пичоғини олиб, олишаётганлар олдиға борса, хайрият, бўри остидаю, ит устида эмиш. Тўрткўзнинг ўткир тишлари бўрининг бўғзида эмиш, бўри оёқларини ожиз-ожиз силкитиб, менга раҳм қил, кўйиб юбор, дегандек хир-хир қилармиш, анчадан кейин бўрининг оёқлари шалвираб тушиб, боши бир томонга қийшайиб қолибди. Аллақачон ўлиб бўлган экан. Амаким энди халоскорим бўлган Тўрткўзни ажратиб олай деса, бошини кўтармабди, бўри билан олишув чоғида чатаноғидан тортиб қорнигача ёриб ташлаган экан, ичак- човоқлари бўрининг устига тўкилиб ётган эмиш. Осмонга қараб ожизгина улибдию жон таслим қилибди...

Аҳмадкул бобом менинг ёнимда чордона куриб ўтирган эди. Амаким ҳикоясини тугатиши билан ўзининг тиззасига ўз шапалоғи билан уриб ўрнидан турди-да:

- Менинг ана шунақа арслоним бор эди! - деди йиғламсираб.

- Э, кап-катта одам йиғиамсирамай гапир! - уришиб берди Қамбарали бобом.

- Ўзинг-чи, ўзинг эшагмг оиганда уч кун йиғловдинг- ку! - деб Аҳмадкул бобом яна бўш келмади.

- Мен эшагим ўлганига эмас, - шошмасдан тушунтирди Қамбарали бобом, - эшагим ҳомиладор эди, қорнида олти ойлик боласи бор эди, ўша боласига йиғлаганман.

- Барибир арслонимга аза очаман, хусиойи оши бераман, - деб Аҳмадкул бобом ер тепинди, кигиздан чанг кўтарилди,

- фотиҳага келмаганлар билан у дунёйи-бу дунё гаплашмайман...

Хайрият ташқарига чиқиб кетмаганим, бу ерда бахслашув жуда кучайиб кетди. Ўртоқларимга айтиб бераман деб ҳаммасини эшитиб ўтирдим. Ит ҳар қанча вафодор боиса ҳам, барибир уни мусулмонларнинг қабрига кўмиб бўлмас экан. Агар Худо унга жаннатдан жой буюрса, қаерга кўмилса ҳам ўша

ердан чиқариб олаберар экан. Агар Аҳмадкул бобом хоҳласа майли, аза оча берсин экан, лекин тиловат қилиб, фотиҳа ўқиш мумкин эмас экан, агар итимни ювиб-тараб кўмаман деса, мавли, покловчини айтдириб келиб, оқ ювиб-оқ тараб, оппоқ кафанга ўраб кўмаберсин экан. Бу гапларнинг ҳаммасини менинг бобожоним автди. У ҳаммадан ақили-да, шунинг учун жим ўтиришди.

- Барибир, беш юз кишига худойи ош бераман!

Шундай қилиб Аҳмадкул бобом ташқарига чиқиб кетди.

Дўхтир амаки Аббосхон амакимнинг бўри тишлаган қўлидаги ярани очиб, мен ҳидини ёмон кўрадиган дорилардан суриб, қайта боғлай бошлади. Эшитганларимни ўртоқларимга айтиб мақтанаман деб, ҳовлига чиққан эдим, қассоб амаки бўрининг терисини шилиб айвонга осиб қўйган экан, ўртоқларим ўшанга тикилиб, гапимга кулоқ солишмади. Кулоқ солишмасасолишмасин, кейин ёлворишса ҳам айтмайман. Оғилхона томонда бир кўзи кўр қассоб амаки қўй сўяётган экан, ўша ёққа ўтаим- у, кўнглим айнаб дарров орқамга қайтдим.

- Покловчи келди! - деб ўртоқларим чувиллаб қолишди. Мен уни дарров танидим. Уйи мачитнинг ёнида, ҳамма ўликларни ўша ювади, аввал ювади, кейин хушбўй дорилар сепади, кейин гуллар, райҳонларнингбаргидан кўксига қўйиб, илоё жойинг жаннатда бўлсин, деб, оппоқ кафанга ўрайди. Ўзим кўрганим йўқ, энажоним шундай деган.

Тўрткўзни замбилга солиб молхонага олиб кириб, остига похол тўшажўтган экан, мен унинг кўзларини кўриб қолдим. Худди менга қараб тургандек бўлди, худди, «эй болалар, ҳеч қайсингизни тишламадим, орқангиздан қувмадим, қишлоғингизни бўрилардан кўриқладим, холос. Агар қаттиқ вовуллаб сизларни кўрқитган бўлсам, мени кечиринглар. Мен нариги дунёга, ота-онамнинг олдига кетяпман, Аҳмадкул бобомни хафа қилманглар, у жуда меҳрибон, сахий одам,

менинг ўрнимга уни сизлар қўриқланглар, пакана деб масхара қилманглар...», - деяётгандек бўлди. Негадир унга раҳмим келди, йигиаб юбордим, йиғим анчагача ҳеч тўхтамади.

Аҳмадқул бобомнинг: «Ҳамзахон ўғлим, омбордаги ёнғоқдан бир қоп олиб чик, болаларга чўнтаклари тўлгунча улаш, катталардан шу болалар яхши экан, қабрига арслонимни кузатиб боришмоқчи, қара, белларига белбоғ боғлаб, қўлларига ҳасса ушлабди», - деган гапларидан кейин йиғлашдан сал-пал тўхтадим.

Кейин Аҳмадқул бобомнинг катта боғига қараб жўнадик, Тўрткўзни ўша ёққа кўймоқчи бўлишган экан. Энг олдинда замбилдаги оқ кафанга ўралган Тўрткўзни кўтариб боришди, кетидан Аҳмадқул бобомнинг ўзи, бўри билан олишган Аббосхон амаким, уиарнинг кетидан кўрғончамиздаги ҳамма болалар эргашдик.

Аҳмадқул бобом:

- Бобонг бобомни кўрганди, отанг отамни кўрганди, қадрдоним пойлоқчим, ииоё жойинг жаннатда бўлсин, - деб йиғлаб юборди. Йўқ, Ҳайитвой билан Муродхон ўртоғимга ўхшаб ёлғондакам эмас, рostaкамига йиғлаб борарди, кўз ёшларини артиб-артиб ҳам оларди. Болалар ҳам бир хили рostaкамига, бир хили номигагина йиғлаган бўлиб, ҳар хил гапларни айтиб борарди:

- Жойинг жаннатда бўлсин, арслоним.
- Дадамни қутқариб, ўзи ўлган арслоним.
- Сенга нечта ёнғоқ тегди?
- Йигирма учта, сенга-чи? Вой арслоним.
- Мен санаганим йўқ... Жойинг жаннатда бўлсин.
- Ўлгани яхши бўлди, энди оқ ўрикни мазза қилиб еймиз.
- Астароқ, Аҳмадқул бобом эшитиб қолса хафа бўлади.
- Хафа бўлмайди, жойинг жаннатда бўлсин, арслоним.
- Қаттиқроқ йигиасанг яна ёнғоқ беришаркан...

- Жигарим, бизни ташлаб қайга кетдинг, жигарим!

- Мен билан ўйнашиб, думалашиб катта бўлдинг,

Тўрткўзим...

Тўрткўзни кўмиб қайтиб келсак, аллақачон ката қозонларни осиб, остига гулдиратиб оловлар ёқиб палов пиширишаётган экан. Совқотиб қолган қўлимизни иситиш учун ўчоққа яқин борган эдик, ошпаз амаки:

- Жинни чолнинг гапига кириб шу совуқда итни кўмгани бордингларми? - деб сўради.

- Ҳа, бордик, - дедик.

- Ўзиям аҳмоқ эди, сизларниям аҳмоқ қилибди, нари тур ҳамманг, халақит берасанлар.

Шундай деб ошпаз амаки ҳаммамизни олдига солиб қувлаб юборди, нарига боргач, Ҳайитвой ўртоғим:

- Ўзингиз жиннисиз, боғингизда бир туп ҳам ёнғоғингиз йўқ. Жиннисиз, жиннисиз, - деганича кўчага чиқиб кетди...

Орқасидан мен ҳам чиқиб кетдим.

ЭШОН БОБОМНИ ҚАМОҚҚА ОЛДИЛАР

Энди кунлар сал-пал исиб, офтоб ҳам чарақлаб чиқиб, қорлар эриб, кўчалар билч-билч лой бўлиб қолди. Мен билч-билч лойни жуда ёмон кўраман. Энам этигингни лой қилиб кўясан, деб кўчага ўйнатгани чиқармайди. Сандалда ўтираверсам зерикиб кетаман, ўйинчоқларимни ўйнагим келмай қолади. Бугун эрталабданоқ офтоб яна ярақлаб чиқди. Осмондан тушаётган нурга кафтимни тутиб кўрган эдим, илиққина экан. Ўйинчоқларимнинг ичида шишанинг синиги бор эди, ўшани олиб чиқиб юзасига нур тушириб ўйнайман деб турувдим, бобожоним кел, ўғлим, молларни офтобчувоққа олиб чиқайлик, молхонани бир шамоллатайлик деб қолди. Тўйимга атаб боқаётган шохи узун новвосимизни эндигина олиб чиқиб ай

вонга боғлаётган эдик, кўча эшигимиз тақиллаб қолди. Югуриб чиқсам иккита тўн кийган битта амаки турган экан. Бошидаги кулоқчини ҳам ғалати, битта кулоғи пастга, битта кулоғи тепага қараб турибди.

- Отанг уйдами? - деб сўради.

- Вой, отам оиган-ку, - дедим.

- Кимнинг боласисан?

- Бобомнинг боласиман, - дедим шошилиб.

- Чақир дарров, - деди амаки мендан ҳам баттар шошилиб.

Бобом чиққан эди, Бўрховузнинг олдига дарров етиб боринг, деди. Ижрокўм бобо, начайник бобо, мелиса амакилар келган эмиш, зарур, жудаям зарур гап бор эмиш, бормаса иш чаток боиармиш... Бобом жўнаган эди, орқасидан энамнинг, ҳой қайт, ҳаммаёғинг лой бўлади дейишига қарамай, мен ҳам югурдим. Уйда ўтириб бўпман энди, зерикиб кетдим-ку, уёқда зарур, жудаям зарур гаплар бўлса, мен эшитмай қолар эканман-да, ҳечам-да!

Бўрховуз қўрғончамизнинг ўртасида. Сув яхши тўхтасин деб тагини бўрлаб қўйишган, шунинг учун бўрховуз дейишади. Атрофида ҳар хил уйлар кўп, сартарошхона, чолбувалар яшириб намоз ўқийдиган жой, сал нарида тобутхона ҳам бор. Ҳў бирда Ҳайитвой, Дилижон, Раҳимберди - ҳаммамиз тобутхонага билдирмасдан кириб навбати билан тобутда ётиб кўраётган эдик, чолбоболар роса уришиб беришган... Келсак, вой-бўй, Бўрховуз ёнидаги майдончада шунақа одам кўп тўпланибдики, чолбоболар, амакилар, катта болалар, Ҳайитвой, Дилижон, Абдурахим - ҳамма-ҳаммаси шу ерда экан. Мелиса амакилар от миниб туришибди, битта эмас, учта экан. Учовини ҳам оти зўр, ҳў эртақларда бўладиган, ҳалиги, девлар минадиган отлар бўлади-ку, ўшанақа отлар. Яна бир жойда тик турмай, олдинги оёғи билан билчиллаб турган қор аралаш лойни тарашлаб-тарашлаб ҳам қўйишяпти.

Эҳ, мени ҳам шунақа битта отим бўлганда эди, катта бўлганимда миниб роса мазза қилардим-да. Кеч келганимиз менга жуда алам қилди. Иккита тўн кийган кулоқчинли амаки нега бизни эртароқ айтмадийкин, қизиқ-қизиқ гаплар боигандир, эсизгина, ҳаммасини эшитиб олардим. Вой, ижроқўм бобонинг келгани ҳам рост экан. Мен уни дарров танидим. Итёқа палто кийиб олганиданмас, бунақа палто ҳозир қишлоғимизда жуда кўп. Йўқ-йўқ, қоп-қора мўйиови буралиб-буралиб кулоғининг орқасига ўтиб кетганидан танидим.

- Сизлар қачон келдиларинг? - деб сўрадим Ҳайитвойдан.

- Аллақачон келганмиз, - мақтанди ўртоғим.

- Сайил бўлармикан?

- Йўқ, Эшон бобо қочиб кетибди, ўшани ушлагани келишибди, ким айтса мукофот оларкан.

- Вой, - дедим кўрқиб, - Эшон бобо бизникига боргани йўқ-ку.

- Бизникига ҳам боргани йўқ, - деб шивирлади Ҳайитвой ўртоғим.

Мелиса амакилар, ижроқўмбобо худди менга тикилиб қарашаётгандек бўлаверди. Қалтирай бошладим, йўқ, совқотганданмас, кўрққанымдан қалтирай бошладим. Шошилиб бобожонимнинг орқасига ўтиб, чакмонига бетимни ўраб, мўралаб турдим. Мен Эшон бобомнинг арвоҳини кўрувдим. Шуниси сезиб қолишган бўлса-я, деб кўрқа бошладим.

- Гап.шу! - деди оқ от устида турган мелиса амаки кўлидаги камчисини ўйнатиб, - зараркунанда Эшон давлатнинг зотдор чўчқаларини ўлдириб, ҳукуматга зарар етказган. Чўчқа ўз боласини еб қўйди деб баҳона қилган, ёлғон! Зарарни тўлаш ўрнига мелисахонани тешиб қочиб кетган. Ҳукуматнинг кўли узун, қаерда бўлса ҳам албатта ушлайди... Маълумотимизга кўра, Эшон бир неча кундан буён Қўрғончадаги ўзига ўхшаган жинойтчиларнинг уйида беркиниб адолатли ҳукуматимизга

қарши тескари ташвиқот олиб бормоқда. Унинг қаердалигини айтасиз, айтмасангиз ҳаммангиз қамаласиз.

Ижроқўмбобо битта амакининг олдига келиб:

- Айт! - деди.
- Билмайман, - деди амаки орқасига тисарилиб.
- Биласан!
- Тепамда Худо бор, билмайман.
- Ҳозир айтасан, бўлмаса савалайман.
- Саваласангиз, савалайверинг, замон зўрники ҳозир.

Ижроқўмбобо амакининг елкасига қамчи билан енгилгина уриб, энди Аҳмадкул бобомнинг катта ўғли ёнида тўхтади:

- Хўш, сен ҳам билмассан?
- Худо хоҳласа билмайман, - жавоб қайтарди Аббосхон амаким.

- Уйингда ётиб юрган экан-ку?
- Худо хоҳласа ётгани йўқ.
- Худони ўртага солма!
- Худодан бошқа ҳимоячимиз йўқ, ижроқўм.
- Мана сенга бўлмаса, мана, ит эмган!

Ижроқўмбобо Аббосхон амакини энди икки қамчи урди, хайрият, қаттиқ урмади, бўлмаса, роса оғриган бўларди-да.

Агар мени урганда, агар мен ҳам Аббосхон амакидек катта йигит бўлганимда қўлидан қамчисини тортиб олиб ўзиниям роса савалаган бўлардим. Йўқ, рост айтяпман, мени ҳеч ким уролмайди, урса қўлини ҳам, бетини ҳам тишлаб олавераман.

Оқ от миниб турган мелиса амаки энди яна гапира бошлади. Агар кимда-ким қочоқ Эшон бобонинг қаердалигини айтса бир йиллик солиқдан озод қилинар экан, Сталин бобонинг катта сурати совғага берилар экан. Одамлар бошини солинтириб жим тураверди, бобом иккимиз ҳам жим туравердик. Вой, яна иккита мелиса амаки бор экан, от чоптириб улар ҳам келиб қолишди.

- Ахтариб кўрдик, - дейишди.
- Сандиқларини ҳам очдиларингми? - деб сўради оқ отли амаки.
- Ҳа, очиб кўрдик.
- Томидаги бедасини-чи?
- Уларни ҳам титкилаб ташладик.
- Ландовурлар, ким ўзарга от чоптиришни биласан холос, - деб уришди оқ отли амаки, - борларинг, бошқа ҳовлиларни ҳам қаранглар... кўчаларга қоровул қўйганмисан?
- Қўйганмиз, қишлоқ ўраб олинган, қуш ҳам учиб чиқолмайди.

Келган мелиса амакилар энди, бизнинг уйимиз томонга қараб от чоптириб кетишди. Бизникига ҳам киришса-я, вой, кирганлари билан бари бир Эшон бобом бизникида йўқ-ку. Йўқ бўлгандан кейин топишолмайди, тўғрими?.. Бечора Эшон бобом-ей, энди у кишига раҳмим кела бошлади. Ўша куни бизникига келганида арвоҳ эмас эканлар-да, ўзлари экан-да, энажоним бировга айтиб қўймасин деб шундай деган экан- да... бечора Эшон бобом-ей, ушлаб олишса уришади энди...

Аста бобомнинг этагидан тортиб:

- Кета қолайлик, - деб шивирладим.
- Бор, ўзинг кета қол, ўғлим, - деб шивирлади бобом ҳам.
- Йўқ, кўркаман.
- Қўрқма, ўғлим.
- Ҳаммангни қамайман деяпти-ку, юринг кета қолайлик, сизни ҳам қамаб қўйишади, кейин энам икковимиз йиғлаймиз.
- Сабр қил ўғлим. Барибир кетгазгани қўйишмайди, сабр қил...

Ўртоқларимизнинг олдига ўтай, гаплашиб туриб торноша қиламиз деб ўйладиму, кейин дарров, йўқ, ўтмайман, ўтсам Эшон бобомни сомонхонамизда кўрганимни айтиб қўяман, айтмасам ҳам ўзлари кўзимдан билиб олишади деб дарров

фикримдан қайтиб, оқ от минган амаки менга қараяптимиқан, йўқмиқан, деб мўралаб уни кузата бошладим. Йўқ, қарамаяпти экан. Ижрокўмбобо билан маслаҳат қилишяпти. Шу пайтда одамларни уёқ-буёққа итариб Ражаб комсомол билан Юсуф комсомол кириб кела бошлади. Ўхў, улар жуда зўр, ҳамма кўрқади. Раисбобо ҳам, ижрокўмбобо ҳам, жамики амакилар ҳам кўрқишади. Кўчада дуч келиб қолса, ўшалар ўтиб кетгунча деворга қисилиб туришади. Бўлмаса катталарга чақиб беришар экан- да. Чакув тушса ўша амакиларни дарров қамаб қўйишар экан.

-Нотўғри ахборот берибсиз-да, ўртоқ,-деди оқ от минган амаки.

- Ахборот тўғри, - деди Юсуф комсомол, - мен бу қочок, тескари тарғиботчининг изига тушганимга ўн кун бўлди. Бугун у боғда пайдо боиса, эртага бу боғда пайдо бўлади. Охири яширинча намоз ўқийдиган жойларни аниқладим. Қамбарали чолнинг, ана, ўзиям кўзини чақчайтириб турибди, менга унақа қараманг, сиздан кўрқадиган жойим йўқ, мен ҳукуматнинг одами бўламан... ана шу чолнинг боғида кўримсизгина уй бор. Ўша ерда намоз ўқишади. Ҳа-ҳа, қочок шу ерга албатта келади дедим-да, кечаси билан ухламай пойладим... Ҳе, чол, менга унақа қарама, сен билан тегишли жойда гаплашиб қўяман... Кейин чоллар йиғила бошлади. Охирида қочок Эшон шошилиб келиб, қулоғини ушлаб Оллоҳу акбар, Оллоҳу акбар деб азон айта бошлади, паст овоз билан айтди... Кейин қишлоққа бориб, жин аравамга миниб сизга маиумот етказдим. Гап шу, ушлайсиз. Ушламасангиз билиб қўйинг, сизнинг устингиздан ҳам тегишли жойга маиумот берамиз...

Ҳамма жим эди, бобом иккимиз ҳам жим туравердик. Одамлар энди бошларини баттарроқ эгиб олишди, биз ҳам баттарроқ эгиб олдик. Ҳайитвой ўртоғим ёнимга келиб:

- Қулоғингга битта гап айтаман, - дея шивирлади.

Кулоғимни оғзига яқинроқ тутган эдим:

- Эшон бобомни мен кўрганман, - дея шивирлади.

-Қачон?

- Кеча.

- Қаерда кўрувдинг?

- Товуқхонада ётган экан.

- Қандай қилиб кўрдинг, мен кўрганим йўқ-ку?

- Отам қоронғуда овқат олиб келганди, орқасидан секин пойлаб келиб кўриб олдим.

- Шу гапларни ижроқўмбобога айтасанми?

- Йўқ, айтсам мени ҳам қамаб қўйишади.

- Менга нега айтдинг бўлмаса?

- Сен ҳам менга битта гап айтгин-да, сенда қизиқ гап кўп-ку.

- Ҳозир ҳеч ҳам қизиқ гапим йўқ, - деб шивирладим. - Қизиқ гап айтсам, уйимизкуйиб кетади, молларимиз ҳам куяди... Эшон бобомнинг арвоҳини ҳам кўрганим йўқ, билдингми...

Ўртоғим билан пичирлашиб сўзлашаётганимизда оқ от минган амаки бошқалар билан нима тўғрисида гаплашаётганини эшитолмай қолдим, жуда алам қилди. Энди бобожонимнинг олдига ўтиб ҳамма гапларни астойдил эшита бошладим. Эшитганларимни уйга борсам энамга ҳам айтиб бераман, деб ўйладим. Эй, энам ҳам келса боиаркан, орқада тўн ёпинган эналар турибди-ку, энам ҳам тўнини ёпиниб тураверади-да.

Оқ от минган амаки Юсуф комсомолдан намозга борган чолларни таниб олганмидинг, қани менга кўрсат-чи, девди, комсомол амаки олдинга чиқиб даврани айланиб бу, мана бу, мана буниси ҳам деб кўлидаги қамчиси билан чол боболами кўрсатаверди. Кейин Матмуса бобо, Қамбарали бобо, ЭшонқуИ бобо, Аҳмадкул бобо, ўзимнинг бобомни ҳам кўшиб ўртага олиб чиқишди. Қўрқиб кетдим, жуда ҳам қўрқиб кетдим. Бобожонимни қамаб қўйишса-я, унда энам икковимиз нима қиламиз, кечаси ухлаганда қўрқамиз-ку, деб ўйладим. Кейин

энажоним ўргатган дуоларни пичирлаб ўқий бошладим. Эй худо, бобожонларимизни қамашмасин, деб пичирлат турдим. Йиғлагим кела бошлади. Йиғласам Эшон бобом бизникига борганини билиб қолишади, деб йиғламасликка ҳаракат қилдим.

Оқ отли амаки отдан тушиб, жировини шеригига ушлатиб, янгигина мойланган, қўнжи узун хиром этиги бор экан, ўша лой бўлиб қолади деб отидан тушмаган экан-да, қўлидаги дастагига кумуш қадалган чиройли, жудаям чиройли қамчиси билан ўша этигининг қўнжига секин-секин уриб, ўртада ғуж бўлиб турган боболарга яқинлашиб:

- Хўш, отахонлар, - деди.

Боболар индашмади.

- Жам бўлиб намоз ўқиш тақиқланган-ку, билмасмидиларинг?

Боболар билишмас экан, жавоб қайтаришмади.

- Қочоқ Эшонни қаерга беркитдиларинг?

Боболар яна жим тураверишди.

- Гапирасизларми, йўқми?

Йўқ, яна гапиришмади, бошларини эгиб тураверишди.

- Нима ҳало, соқовмисан ҳамманг! - амаки шунақа қаттиқ бақириб ер тепиндики, атрофга лой сачраб кетди. Кейин савол бера верди, бераверди. Бобожонлар ҳам жим тураверишди, тураверишди. Одамлар ҳам жим, мен ҳам жим туравердик. Охири амаки, ҳой ижроқўм, бу соқовлар билан ўзинг гаплаш. Эшонни топасан, топмасанг ўзингни қамайман деб тезгина бориб отига миниб олди. Оёғидан зах ўтгандир-да, ер лой- ку, тўғрими? Мана, менинг ҳам оёғим совқотяпти-ку.

Ижроқўм ҳассасига кўкрагини тираб, энгашиб турган Эсонкул бобомнинг ёнига келиб, отахон, бугун намозга борибмидингиздеб юмшоққина қилиб, эркалатиб, сал-пал кулиб ҳам туриб сўради.

- Бордим нима-ю, - деб Эсонкул бобо бир оз ўйланиб қолди, -

бормадим нима, сенга барибир эмасми, болам?

- Айтинг, бордингизми, йўқми?

- Бордим десам мукофот берасанми?

- Бераман, отахон, албатта бераман.

- Ўша мукофотни ўзинг олиб уйингда тинчгина ўтирсанг бўлмайдим, болам?

- Намоз ўқиётганларингда Эшон бугун имомликка ўтдим, йўқми деб сўраяпман, отахон, гапга тушунсангиз-чи.

Эсонкул бобом қаддини ростлаб, бошини баланд кўтариб шохдор ҳассасини кўлига ушлаб:

- Ҳой, Марифхўжа, - деди баланд овоз билан, - бобонг раҳматли Хўжайи Писта масжидининг сўфиси эди. Эртаю кеч томоғини қириб, қулоғини чўзиб азон айтмаган экан-да... Хон Эшон ҳазратлари мана шу кичкина юртимизнинг имоми ҳам имони эдилар. Худога шукр ўша кишининг шарофати билан одамга ўхшаб юрибмиз, бўлмаса кип-қизил хай вон бўлиб қолардик, эшак бўлардик, эшакни кўпайтиришдан сенинг мақсариънг нима ўзи... Нариги тур, кетаман, оёғимдан зах ўтиб кетди.

- Қайтаринг! - буйруқ берди оқ отли амаки, - Эшон топилмагунча ҳеч кимга рухсат йўқ.

Ижроқўмбобо энди Қамбарали бобони сўроқ қила бошлади. Йўқ, сўроқ қилишдан олдин, эй эси йўқ чол, ўз уйида яширинча масжид очган одамга жуда катта соҶиқ солинишини билмас экансан-да, деган гапларни айтиб олди. Кейин, Эшонни қаерга беркитдинг, деб сенсираб гапира бошлади.

- Беркитганим йўқ, - деди Қамбарали бобом.

- Беркитмаган бўлсанг, қаерда у?

- Билмайман.

- Биласан!.. Сенга шундай катта солиқ соламанки, тўлагунча букри белинг чиқиб кетади. Айт, Эшон қаерда?

- Билмайман дедим-ку.

- Мана сенга бўлмаса, мана!.. - Ижрокўм Қамбарали бобонинг бошига, елкаларига қамчи билан савалай кетди. Одамлар ў-ў-ў-ў-ў деб юборишди, ҳалиги шамол келганда бошокли буғдойлар уёқ-буёққа тебранади-ку, ўшанақа бўлиб чайқалиб кетишди. Орқада турган опалар йиғлагандек боиишди, мен ҳам йигиабюбордим, овозимни чиқаррнадан йиғладим. Битта амаки, мен уни танийман, Дадахон ўртоғимнинг отаси, у, шошилиб келиб ижрокўмнинг кўлидаги қамчини тортиб олиб, оқ отли амакига қараб, ҳурматли бошлиқ, эшон ҳазратлари 20 та чўчқани ўлдирган бўлса майли, биз товон тўлайлик, 20 та қўй берайлик, девди, отлиқ амаки бу йигит ҳам жиноятчига шерик экан, ушланглар, деб буйруқ берди...

Ижрокўм Аҳмадқул бобомнинг олдига келиб қа-лин қошлирини кериб:

- Хўш, - деди.

- Нега хўш дейсан, мен хўкиз эмасман-ку! - деди Аҳмадқул бобом.

- Хўкиздан ҳам баттарсан.

- Икковимиз бир қўш бўларканмиз-да. Ҳа-ҳа... Баҳорга чиқиб ер ҳайдарканмиз-да, ҳа-ҳа.

- Тилингни тий, пакана!

- Пакана дема мени, мен сендан новчаман, кел бўйимизни ўлчашиб кўрамиз.

- Эшон қаерда?

- Худонинг уйида.

- Сен беркитгансан уни!

- Йўқ, ҳазратимни яратганнинг ўзи беркитган.

- Ҳазиллашсам қутуламан деб ўйлаяпсанми?

- Марифхўжа, ўзинг ҳазилкашсан-ку, - деди баланд овоз билан Аҳмадқул бобом, - сўфи бобонг таҳорат қилмоқчи бўлганда таҳорат сувига ўзинг қалампир солиб қўярдинг- ку, бобонг бечора кечгача орқасини чанггаллаб югуриб юрарди-ку.

- Бас! - ижрокўм шундай қаттиқ ер тепиндики, атрофга шунақанги кўп лой сачрадики, ўша лойлардан бир қисми Ҳайитвой икковимизнинг пешонамизга ҳам келиб тушди. Аҳмадкул бобом орқасига тисарила бошловди, ижрокўм уни қисиб кела бошлади.

- Гапир, Эшон қаерда? - сўради яна.

- Билмайман.

- Билмайсанми, мана сенга! - ижрокўм кўлидаги қамчиси билан бир туширмоқчи бўлувди, Аҳмадкул бобом зип этиб Матмуса бобомнинг орқасига ўтди-да, ўнг қўлтиғидан бошини чиқариб ур, ура қол, ҳа кўрқасанми, Матмусанинг ўғли туманда бошлиқ-да, урсанг энангни кўрсатиб кўяди, девди, ижрокўмбобо энасини соғинмаган экан, урмади. Қамчини боши баробар кўтарганча орқасига тисарилиб, энди менинг бобомнинг олдида тўхтади:

- Ўзлари ҳам шу ерда эканлар-да? -

- Ҳа, шу ердамиз, - деди бобожоним.

- Золимлар замонида юртга элликбоши бўлгандингиз-а?

- Ҳа, Марифхўжа, отанг билан бобонг сайлаганди.

- Ўғилларингиз одил ҳукуматга қарши милтиқ кўтариб чиққан эди.

- Юрт ҳимоясига чиққан эди, уларни сен оттиргансан.

- Куёвингиз қулоқ бўлган эди шекилли?

- Ҳа, Марифхўжа, уни сен қулоқ қилдиргансан.

- Сен чол, ҳукуматнинг ашаддий душмани боиасан. Эшонни ҳам сен беркитгансан. Соқолингни юлиб оламан ҳозир. - Ижрокўм соқолидан ушлаб ўзига тортмоқчи бўлувди, бобожоним унинг кўкрагидан итариб юборди. Йиқилмадию, кўлидаги қамчиси билан бобожонимни савалай кетди, бошига, елкаларига ура бошлади.

Додлаб юбордим. Урма, урма, менинг бобом бўлади, дея бақирдим. Бақирганимча бориб оёғини кучоқлаб, сонидан

шундай қаттиқ тишладимки, шундай қаттиқ тишладимки, жони оғриди шекилли, тепиб юборди. Лойга орқам билан шалоплаб тушдим. Туриб энди бу оёғига ёпишиб, унияш шунақа қаттиқ тишладимки, қўлидаги қамчиси ерга тушиб кетди. Икки қўллаб биқинимдан маҳкам сиқиб тепага кўтарган эди, юзига баробар бўлиб қолган эканман, иккови қулоғидан маҳкам чангаллаб олдим, энди бурнидан ҳам тишлайман деб турувдим, бобожоним мени унинг қўлидан тортиб олиб:

- Урма, золим, - деб бақирди, - урсанг мени ур, болани нега урасан, золим! Ўғилларимни отиб ўлдирганинг каммиди... Хой, одамлар, нега қараб турасанлар, чолни уряпти, болани уряпти бу золим, нега наша еб қўйган молдек анграйиб турасанлар.

Бобожоним мени ерга қўйиб, кўкрагини кенг олиб ижроқўмбобога яқинлашиб юра бошлади. - Қўйинг қичиган бўлса мана мени ур, тўйгунигча ур, қонхўр!

Оқ отли амаки сал олдинга юриб келиб ижроқўмга, бас қилинг, одамни шарманда қилдингиз-ку, девди, ижроқўм булар билан ё милтиқ, ё қилич билан гаплашиш керак, деди. Шу пайт дала томондан битта мелиса амаки от чоптириб келиб қолди, қочоқни ушладик, олиб келишяпти, деди.

- Гапир тезроқ, гапир! - буюрди оқ отли амаки.

Ҳамма уйларни, ҳамма молхоналарни, ҳамма боғларни тинтишибди-да, кейин сой бўйига қараб юришибди. Ғулом бобонинг девори тагида, қорнинг устида одамнинг изини кўриб қолишибди, из янгигина экан, девордан ошиб ўтишса, ўша из суви йўқ ҳовузга қараб борибди, бундай тикилиб қарашса, ҳовузнинг ичи тўла шолининг поҳоли эмиш, похол ҳам янгигина солинган эмиш. Тагини титкилашса Эшон бобо ўтирганмиш.

- Ана, ўзини ҳам олиб келишяпти, - деди шу гапларни айтаётган амаки.

Дала томондан Эшон бобомни ҳайдаб келишаётган экан, иккита отлик, иккита пиёда амакининг олдида битта-битта қадам

ташлаб келяптилар. Эгниларида бобожонимникига ўхшаган қора чакмон, бошларида кичкинагина саллача, оёқларида маҳси-кавуш, кавуш роса лой бўлиб кетибди. Ўртада тўхтаб ҳаммага бир-бир қараб чиқдилар-да:

- Бошларингга кўп ташвиш солдим-да, ҳамқишлоқларим, афсус, - дедилар.

Одамлар ҳар хил гапларни айтишди. Орқада тўн ёпиниб турган опалар йиғлагандек бўлди, болалар ҳам йиғлагандек бўлди, болалар ҳам йиғлашди. Мен ҳам йиғладим. Югуриб бориб оёқларидан ачомлаб олай девдим, бобожоним кўйиб юбормади. Битта амаки оқ отлининг олдига бориб, чолни қийнаманг, майли, ўрнига мени қаманг, девди, оқ отли, буни ҳам ушланглар, деб буюрди. Эшон бобомга кўшиб ўша амакини ҳам ҳайдаб кетишди.

ЭШОН БОБОМНИНГ ЎН ҚОП КИТОБИ

Ўша куни Эшонбобога неча чўчка боқтирганларини билиб олиш учун энажоним буюрган ҳамма ишларни бажаравердим, бажаравердим, ҳечам йўқ демадим. Қўйларимизнинг охурига ғазон солдим, ўчоқнинг кулини олдим, бобожонимнинг оёқларини уқалаб кўйдим, охири:

- Айтинг энди, - дедим.

- Яхшиси бобонг айтса бўларди, - деди энам.

- Йўқ, сиз айтасиз, бобом айтаётганда нос чекиб олай деб, ҳаммасини айтмайди.

- Ўфилгинам-ей, сенда ҳамма нарсани билишга ҳавас баланд, худо хоҳласа, сен катта олим бўласан, ўшанда ҳозир айтганларимни китоб қилиб ёзасан, хўпми?

- Мен хат ёзишни билмайман-ку?

- Унгача ўрганиб оласан-да.

- Хўп, айтинг тезроқ...

- Ҳа ўғлим, Эшон бобонг бамисоли авлиёдай бир киши...

- Энажон, авлиё дегани ким дегани?

- Авлиё дегани одамларга меҳр-шафқатли, яхшилик қилувчи, Оллоҳни эсга солиб, намозлик ўргатувчи дегани... Олдин Қўқонда ўқидилар, кейин авлиёлар макони бўлган Бухорои шариф деган улуғ шаҳарда ўқидилар, қайтиб келиб Қўқонда мактабдорлик қилдилар.

- Мактабдами?

- Йўқ, мадрасада. Хотинлари вафот қилгандан кейин шаҳарда тургилари келмай, яна ўзимизнинг қишлоғимизга қайтиб келдилар... Дашт томонда оталаридан қоиган катта боғ бор эди, ўшанинг ярмини сотиб мачит қурдилар, мактаб очдилар. Раҳматли отанг Тўхтавой билан отишмада ўлган тоғаларингни, бутун қишлоқдаги болаларни ўқитдилар.

- Энажон, ўша мактадга нега мени ҳам олиб бормадилар?

- Арслоним, унда сен туғилмаган эдинг-да.

- Ўзингиз айтувдингиз-ку, одам туғилмасдан олдин унинг арвоҳи учиб юради, деб, ушлаб дарров олиб бормабсиз-да?

- Вой шириним-ей, бунча гапдон бўлмасанг?.. Кейин ўрислар келди, урушлар бўлди, колхоз замон бўлди, қизил шапка кийганлар ҳар хил саволлар бериб Эшон ҳазратларини қийнаб юбордилар, қочиб кетдилар. Мирзачўл деган пана жойга қочиб кетдилар. Кейин Эсонқул бобонг, Қамбарали бобонг, ўзингнинг бобожонинг ҳаммалари бориб, ёлвориб- ёлвориб қайтариб олиб келдилар... Кейин, кўргансан, ҳазратимнинг боғларидан катта анҳор ўтади, кўргансан-а? Баракалла, азаматим. Ўша анҳордан китоблар оқиб келаверибди, келаверибди.

- Вой, энажон, китоб нега оқиб келади?

- Исталин бобо Худонинг номи ёзилган китобларни ўтга ёқинлар, ерга кўминлар, сувга оқизинлар, кимдаким фармонимни бажармаса ўн йилга қамайман, қамоқхонада чиритаман, дебди. Эшон ҳазратлари сувда оқиб келган

китобларни йиғиб, томга олиб чиқиб куритарканлар, қоплар тўлганда қоронғи кечада, ҳамма ухлаганда қабристонга элтиб кўмар эканлар.

- Менинг отам кўмилган қабристонгами?

- Билмайман, азаматим, ишқилиб қабристонга кўмган эканлар-да...

- Кўмаётганда Қуръон ҳам ўқибдиларми?

- Албатта ўқийдилар-да... Кейин устиларидан чақув тушибди, вой ўғлим, қишлоқни қизил шапкалилар бирам босдики, бирам босдики, Оллоҳнинг, азиз-авлиёларнинг номлари ёзилган китобларни ахтариб ҳамма уйларни тинтув қилдилар, молхоналарни, омборхоналарни ағдар-тўнтар қилиб ташладилар.

- Одамлар индамадими?

- Гапиришди, йиғлашди.

- Кейинчи?

- Сабр қил, тойлоғим, айтаман, ҳаммасини айтаман...

Кейин Эшон ҳазратларини маҳкам ушлабдилар. Анҳордан китоб ушлаганмисиз, деб сўрабдилар.

- Ушлаганман, - дебдилар ҳазратим.

- Кейин нима қилгансиз?

- Томга чиқариб куритганман, - дебдилар ҳазратим.

- Кейин нима қилгансиз?

- Қопларга жойлаганман.

- Кейинчи?

- Уёғини айтмайман.

- Айтасиз!

- Худо битта, сўзим битта, - дебдилар ҳазратим.

Қизил шапкалилар ҳазратимнинг қўлини орқасига боғлаб, қабристонга судрабдилар, каерга кўмганингни айтасан дебдилар. Кейин ҳамма одамларни масжидни олдига тўпладилар.

- Сиз ҳам ўша ерга бордингизми?

-Йўқ, азаматим, мен бормадим, бобожонинг борган эди, бобоси, яхшиси уёғини ўзингиз айтинг, ахир ҳаммасини ўз кўзингиз билан кўргансиз-ку.

Бобожоним инқиллашдан тўхтаб жимгина ётган эди, яна вой оёғим, деб ух тортиб олди. Онаси, ўзинг сўзлайбер, худди кўргандек қилиб айтаяпсан, ҳалиги гапинг маъқул, Раҳмонжон катта бўлса ўртоқларига сўзлаб берсин, деди-да, бошини кўтариб нос чекиб олди. Ҳар гал нос чекканда:

Кимки чекар носни, Учратар Хизир Илёсни. Асло ёнингга йўлатма, Нос чекмаган ифлосни, - деган ашуласини бир айтиб оларди. Бу гал айтмади, онаси сен ўзинг гапга чечансан, отинбибилардан ҳам зўрсан, деб қўйди.

Энажоним мени узоқ куттирмай яна ҳикоясини бошлади:

-Ҳа, азаматим, бошимиздан не-не оғиркунларўтмади...

Одамларни масжидни олдига йиғиб, ўртага гулхан ёқибдилар, хонадонлардан йиғилган азиз авлиёлар қоии билан битилган бир китобни ҳазратимга бериб:

- Оловга ташланг!.. - дебдилар.

- Ташламайман, эй кофир, - дебдилар ҳазратим.

- Ёқасан! - деган буйруқ бўлибди.

- Худо битта, сўзим битта, - деган жавоб қайтибди,

Хўб зўрлабдилар, Ҳазратим кўнмабдилар, авлиёлар китобини қизил шапкалиларнинг ўзлари ёқа бошлабдилар. Ҳазратим қаршилиқ кўрсатмоқчи бўлганда хў нарига судраб бориб қўлларини орқасига қайириб, маҳкам ушлаб турибдилар. Ҳазратимнинг кўзларидан дув-дув ёш тўкилибди, вужудлари теракнинг баргидек дириллаб қалтирабди. Охири чидолмабдилар, юлқиниб чиқиб, ўзларини оловга ташлабдилар, ёнаётган бир китобни олиб кўксиларига босиб ўчирибдилар, шапкалиларига қараб «кофирлар, ит эмчагини эмганлар, худоё қўлларинг гўрда чирисин» деб қарғаб, қўлларидаги чала ёниб турган китоб билан бошлиқнинг нақ бошига урибдилар.

Бошлиқни уриб бўлмас экан, улар ҳукуматнинг одами ҳисобланишаркан, уларни урган одам, албатта, ўн йилга қамалар экан. Ҳазратимнинг қўлларини орқасига боғлаб олиб кетибдилар, эшиги темирдан ясалган қоронғи уйга қамаб қўйибдилар. Ётаверибдилар, ётаверибдилар. Намоз ўқибдилар, Оллоҳнинг номини тилларидан қўймабдилар. Шапкалилар орасида ҳам инсофлилари бор экан. Ўша инсофли одам энг катта бошлиқ экан. Ҳазратим камоқ муддатини мелиса идорасида қоровуллик қилиб ўтайсан, деб фармон берибди. Худо кўнглига солган эканда, шунинг учун Ҳазратимни қамалишдан сақлаб қолипди. Ўшандан буён Эшон ҳазратлари қоровуллик қилиб, қозармодаги чўчқаларга ҳам қараб турарканлар...

- Энди ухла азаматим, мен ҳам ухлайман.

Ана бобонг ҳам ухлаб қолди, шекилли, хуррак отаяпти...

ҚИШЛОҚЧАМИЗ УЧ КУН ЙИҒЛАДИ

Ростдан ҳам мазор бошигача эргашиб бордик, холос, у ёғига ўтмадик. Паст маҳалланинг болалари жуда ёмон, нега бизнинг кўчага келдиларинг, нега эшигимиздан мўралаб қарадиларинг деб қувлашади, итлари ҳам қўшилиб қувлайди. Мазор бошигача катта болалар ҳам, мен ҳам сал-пал йиғлаб, сал-пал ҳиқиллаб бордик. Отлиқ амакилар олдида аста-секин кетаётган Эшон бобом бизга бир мартагина қараб қўйдилар, холос. Ҳали айтувдим-ку, кулимсираб турувдилар деб, энди ҳеч ҳам кулимсирамай, йиғламсираб қарадилар. Қоронғу уйга қамаб қўйишса кўрқаман деётгандирлар-да. Юришдан тўхтаб - қараб турувдик, Эшон бобом ҳам тўхтаб, орқаларига ўгирилиб, энди бизга сал кулимсираб қарадилар, ҳаммадан кўп менга қарагандек бўлдилар. Мен ҳам ҳаммадан кўп тикилиб турдим.

- Таксир, қани юрсинлар, хайрлашув тугади, - деди ҳайдаб бораётган отлиқ амаки.

Шундан кейин ҳаммалари жўнаб кетишди. Биз ҳам орқамизга қайтдик, келаётганимизда ҳар хил гаплардан гаплашдик. Қулижон ўртоғим бор-ку, ўша мелиса амакиларнинг елкасидаги юлдузини санабди: новчасида битта, паканасида учта юлдуз бор экану, қолган иккита мелиса амаки елкасига опалар лозимиға жияк қадайдик-ку, ҳалиги йилтираб турадиган, ўшанақа латтадан қадаб олган экан. Шунга ўхшаш ялтироқ латта Қулижон ўртоғимда ҳам бор экан, эртаға елкасига тиктириб олар экан. Абдуҳалим ўртоғим ижрокўм бобосини қамчи билан ураётганида йиғлабдию югуриб бориб оёғидан тишлаш ҳеч эсига келмабди. Олдин сенинг бобонгни урганда, олдин сен уни тишлаб олганингда сендан ўрганиб олардим-да, кейин мен ҳам боплаб тишлар эдим, деди.

- Мана, мени ҳам тишларим ўткир, кўргин, - деб ўртоғим оғзини очиб оппоқ тишларини кўрсатди, - энди бобомни урса мен ҳам тишлайман, мана бундай қилиб тишлайман.

Абдурахим ўртоғим менга ўгирилиб:

- Энди сени ҳам қамашади, - деди ваҳимали қилиб.

- Ҳечам-да, - дедим сал-пал кўрқиб.

- Ижрокўмбобони тишладинг-ку.

- Бобомни урмаса тишламасдим.

- Бобонгни қаттиқ ургани йўқ.

- Мен ҳам қаттиқ тишламадим-ку.

- Қаттиқ тишлаган экансан, - деди Абдурахим баттар кўрқитиб, - ижрокўм нонвойхонаға кириб, шимини тушириб тишлаган жойингга дори суртиб олди, барибир, сени ҳам қамашади энди.

Энди баттар кўрқа бошладим. Ўртоқларим билан ҳам гаплашгим келмай қолди. Жим кетавердим... Қамаб қўйишса- я, қамоқхона қоронғу бўлса кўрқаман-ку... Бобожонимни, энамни ҳам қўшиб қамашса майлийди, бирға ўтираверардик, ҳеч ҳам кўрқмасдик. Вой, унда уйимизда ким қолади, молларимизға ким

қарайди...

Энди йиғлагим келди. Уйимизга келгунча ўртоқларимга кўрсатмай жиндак йиғлаб олдим... Қамаласан, қамаласан, қамаласан эмиш, қамаб бўпти, камаса ҳаммасини тишлаб оламан, қўлларини, оёқларини тишлайман...

Келсам бобом аллақачон қайтиб, сандалда ўралиб ётибди экан, устига чакмон ҳам ёпилган. Энам тескари ўгирилиб ўчоққа олов қалаётган экан, билдирмасдан аста сандалга кириб бошимга кўрпа тортиб оламан девдим, сезиб турган экан:

- Келдингми, кулуним? - деб сўради.

Энамми, бобожонимми мени уришишларини олдиндан сезсам атайлаб йиғламсираб гапираман. Ўшанда ҳеч ҳам уришишмайди.

- Келдим, - дедим йиғламсираб.

- Вой ўлмасам, ҳаммаёғинг лой-ку, - деди энам ўрнидан туриб.

- Бўлса ўлар.

- Пиқилламай гапир.

- Пиқиллагим келяпти ўзи.

- Вой шўрим, янгигина тўнни ҳам расво қилибсан-ку.

- Расво қилавераман.

- Лойга думаладингми?

- Ҳа, думаладим.

- Ечин, бўлари бўпти энди.

- Ечинмайман.

- Шундайлигича кўрпага кирмоқчимисан, шумтака.

- Киравераман, ўзингиз шумтакасиз.

- Тўхтаб тур, сен мен билан айтишадиган бўлиб қопсан, таъзирингни бир бериб қўяй.

Энам энгашиб энди оташкуракни қўлга оламан девди, йўқ кўрқмадим, олгани билан барибир урмайди, бувисиникига кетиб қолади деб кўрқади. Шундай бўлса ҳам бобом уйғоқ экан, хой

онаси, уришма, деб ўшқириб берди. Ўзи улар жуда ғалати-да. Бир куни энамбобомдан кўрқса, эртасига бобом энамдан кўрқиб, хўп-хўп айб бизда, товба қилдик, деб туради. Ҳозир энам бобомдан кўрқаётган экан. Шунинг учун оташкуракни олмай ўзи келиб мени ечинтира бошлади. Олдин беқасам тўнимни ечиб олди. Кейин ўчоқнинг олдига пўстакка ўтказиб қунжигача лой бўлиб кетган этигимни еча бошлади. Мен этикни ёмон кўраман, ундан потинка яхши, ипини бундай-бундай қилиб ечсангиз оёқдан куни нам тортиб ҳеч ечилмай тураверади. Энам бир пойидан тортган эди, остимдаги пўстак билан қўшилиб судралиб пойгаккача бориб қолдим. Ўшанда ҳам ечилмади. Бунисини тортувди, энди ўчоқ томонга судралиб келдим. Эҳ, шу этикни бугун киймасам бўлар экан, икковимиз ҳам роса қийналдик. Энам устасидан роса хафа бўлди, уйи донга тўлсин, солгани идиш тополмасин деган гапларни айтди. Кейин музлаб кетган оёғимдан ўпиб:

- Таъзирингни ебсан-ку, болам, - деб қўйди.

Ўрнимдан туриб энажонимнинг бўйнидан ачомлаб ўзи салпал йиғлагим келиб турувди, росмана йиғлаб юбордим. Энам, қўй болам, йиғлама, девди, овозимни чиқариб баттар йиғладим.

- Нега йиғлайсан ахир, нега? - кўксига босиб елкаларимдан силай бошлади энажоним.

- Энди мени ҳам қамашаркан, - деб зўрға гапирдим.

- Сени нега қамашаркан, қулуним?

- Оёқларини тишладим-ку, қулоғини қонатдим.

- Қайси ўртоғинг билан уришдинг, айт?

- Ўртоғиммас, ижроқўмбобони тишладим деяпман.

- Ижроқўмбобони, вой шўрим, нималар деяпсан?

- Ўзи бобомни урди-ку, қамчи билан урди, нега уради бўлмаса?

- Вой, Отажон, гапирсангиз-чи. Болангиз нима деяпти, эшитяпсизми?

Бобожоним Бўрховуз бўйидан қайтиб келиб кампирим ўзи эшитган бўлса бўлди, юрагини ғашлаб нима қилдим, деб энажонимга ҳеч нарса айтмай, қамчи зарбидан шишган юзини кўрсатмай сандалга кириб ётволган экан. Энам эрталабдан буён молхонадан чиққаним йўқ, кимдан ҳам эшитардим, сиз бўлсангиз мени одам қаторига қўшмайсиз, мен сизнинг чўрингизман, деди. Бобомнинг юзидаги шишини кўриб йиғлашга тушди. Эшон ҳазратлари мусичадек беозор киши эдилар, париштадек бегуноҳ эдилар, худоё чўчка боқмай чўчкадек бўкириб ўлгурлар, деб қамокқа олиб кетган амакиларни роса қарғади. Менинг шўрлик чолгинамда нима айб, бегуноҳ гўдагимда нима айб, қамчи кўтарган кўлларинг гўрларда чиригурлар, деган гапни ҳам айтди. Кейин уйнинг бурчагида ўтириб олиб, отишмада ўлган тоғаларимни номини айтиб, сизлар тирик бўлганларингда қари оталарингни золимларга калтаклатиб кўярмидиларинг, зўравонларнинг таъзирини бериб кўярдингларку, бевақт кетган азаматларим, шахид бўлган арслонларим, деб йиғлайверди, йиғлайверди. Бирпас бобом йиғлади, бирпас энам йиғлади. Бир-бирларини ҳечам юпатиша олмади, юпатиб туриб яна йиғиаб юборишади. Бобом овозини чиқармасдан, кўз ёшларини артиб-артиб йиғИаса, энам худди тоғорада ҳамир қораётгандек, кигизни муштлаб-муштлаб, ғижимлаб йиғлайди.

Охири бир-бирларига суяниб жим бўлиб қолишди. Энажоним бобомнинг елкасига бошини қўйган эди, бобом мени эркалаганда юмшоқ-юмшоқ силайди-ку, ўшанақа қилиб юзларини, бошларини силаб, қўй онаси, уларга ҳам тикилиб турган бало бордир, худо хоҳласа ҳаммаси жазосини олади, деб юпата бошлади.

- Тур энди, - деди охири, - дориларингни олиб кел, оёқ курғур қаттиқ оғрияпти.

Энам бошини кўтариб сирғалиб тушиб кетган рўмолини

қайтадан ўраб:

- Яна шамоллатиб олган бўлманг? - деб сўради.

- Зах ерда ярим кун ушлаб туришдию шамолламай бўладими.

Молхонамиздаги товоқчада бўрсиқнингёғи қўшилган қоп-қора, ёпишқоқ доривор эди-ку, анаву куни адашган сигирга ҳам суртувдик-ку, ўша дорини олиб чиқиб бобомнинг қамчидан заха бўлган жойларига, йўқ-йўқ, ҳидини ёмон кўраман, кўнглим айнийди, дейишимга қарамай, менинг ҳам товонимга, тиззамнинг кўзига суртиб қўйишди.

Бобомдан кўнгил сўрагани қўшниларимиз чиқа бошлашди. Амакилар, опалар, болалар ҳам чиқишди. Ҳамма чиқаверди, танчамизнинг атрофи тўлиб кетди. Бувимнинг қиз ўртоғи Муҳтарам холам, патирни чиройли ёпадиган Бибиқиз аммалар бор деб айтувдим-ку, ўшалар ҳам чиқишган. Бу гал қатлама ҳам, ёғли патир ҳам олиб чиқмабди, шундай ўзлари чиқаверишибди. Бошқа аммалар ҳам ҳеч нарса олиб чиқмай, фақат ижроқўм амакини қарғагани чиқишибди. Ўша амаки жуда ҳам ёмон экан. Бугун бўлмаса, эртага албатта Худонинг ғзабига учраркан. Қўрбошилар замонида ҳам қўрғончамиздаги амакиларни роса қийратган экан. Ўшанда ижроқўм эмас, командир экан. Бошида чучвара нусха шапкаси, эғнида итёқа чакмони, ёнида қиличи, яна битта ёнида тўппончаси ҳам бўлган экан. Аскарлариям ўзига ўхшаган экан. Қўрғончамизга от чоптириб келишаркан-да, мамашка-мамашка, папашка- папашка қўрбоши кўрдинг, деб сўраркан. Билмайман дейишса, биласан, дейишар экан. Яна билмайман дейишса ўн қамчи урилсин дейишар экан. Битта бобони кўп уришганда боши ёрилиб, қон кўп оқиб, кечаси ўлиб ҳам қолган экан. Эналар билан боболар ҳеч нарса айтишмаса менга ўхшаган болаларни, Санамбувигга ўхшаган қизларни Бўрҳовузнинг ёнига тўплаб баранчик-баранчик, кизимка-кизимка, қўрбоши қани деб сўраркан. Болалар билмаймиз

дейишса ҳаммасини ялангоёқ қилиб сувга туширишаркан-да:

- Қўрбоши қани? - деб яна сўрашаркан.

Болалар йиғларкан, қизлар йиғларкан: «Отажон, оёғим совқотди, бувижоним, кўрқиб кетяпман, анави амакиларни ҳайдаб юборинг», деб йиғлашаркан. Кейин бу йиғига чолбувилар ҳам, эналар ҳам кўшиларкан, кўрғончамиздаги ҳамма одамлар йиғлар экан. От устида қиличини ўйнатиб турган Марифхўжа амаки, йиғлама, йиғинг билан мени кўрқитолмайсан, деса, битта эна, ҳой Марифхўжа, сени кўрқитиш учун йиғлаётганим йўқ, сендек золимни қайси она туғди экан, ўша онага ачиниб йиғлаяпман деган экан... Кейин ҳамманинг додлаганига боғларда милтиғини қўлтиқлаб беркиниб ётган кўрбоши амакилар чидай олмай, эй номардлар, болада нима айб, эй номардлар, кампирларда нима айб, дейишиб, деворларнинг орқасидан, ариқларнинг ичидан паналаб келиб қизил шапкалиларни роса пақиллатиб отишар экан. Урушлар бўлар экан, кўрғончамиз ваҳима ичида қолар экан.

- Эркавой бобо, гапирсангизчи, - деди Мўтабар холам ўзи гапириб чарчагандан кейин.

- Нимани гапирай, қизим? -/Сўради бобожоним.

- Ахир ўша замонларда элликбоши бўлган экансиз-ку?

- Ҳа, элликбоши эдим.

- Сиз ўша шафқатсизликларни, қочти-қувдиларни, кирғинларни кўргансиз-ку?

- Кўрганман, қизим, кўрганман. Худоё ўша кунларни энди сизлар кўрманглар.

- Ўша кўрганларингиздан сиз ҳам гапиринг, ҳадеб бизни гапиртираверасизми.

- Она қизим-ей, қайтага сизлар яхши эслаяпсизлар. Қариб қолибман шекилли, хотирам хира, кўп воқеаларни ёдимга келтиролмаяпман.

- Мана шу ижроқўм ўшанда командирмиди? - яна сўради

ўтирган амакилардан биттаси.

- Ҳа, жазо отряди деган бир бало бўлар эди. Бу бетофик ўшанга командир эди, юзтача солдати ҳам бўларди, газармада туришарди... Илоё кўрғонча аҳли бошига тушган балоларни сизлар кўрманглар. Бу ҳароми юртни кўп қийнаган, не-не йигитларни қурбон қилмади у. Кўрғончамиз икки ўт ичида ёнарди, тоғ тарафдан ўзимизнинг йигитлар тушса, Қўқондан қилич яланғочлаб, замбарагини ўклаб қизил шапкалилар келарди. Ҳамма отишмалар мана шу боғларда бўларди. Уйлар куярди, молларимиз молхонада ёниб кабоб бўларди... Илоё ўша кунларни сизлар кўрманглар... Лекин Яратганнинг даргоҳи кенг, золимни жазоламасдан қўймайди...

Бобомдан кўнгил сўрагани чиққанлар орасида сой бўйидаги Ғуломбобомнинг ўғли Қосимали акам ҳам бор эди. Ғулом бобом, бор, Эркачолдан хабар олиб чиқ, кўнгил сўра, ўғиллари шахид бўлиб кетган, ҳеч кими йўқ, кампири билан мунғайибгина ўтиргандир, деган экан. Шу амакининг битта манқа хотини ҳам бор-да. Йўқ, ўзи жуда яхши, кўрғончамиздаги ҳамма болаларга қўйлак тикиб беради, зингир машинаси ҳам бор. Шу опа ҳам эри билан чиққан экан. Мен ундан кўрқиб, тагин бобомга чақиб бермасин, дея кўзини пойлаб ўтирдим. Илгари овозимизни бурнимиздан чиқариб, амма, эшигинг тамма, деб қочардик. Рўзада бойчесак айтгани бориб ҳаммамиз овозимизни бурнимиздан чиқариб, манқаланиб, бойчечак айтиб келдик эшигингизга, Худойим ўғил берсин бешигингизга, деб кулишиб-кулишиб айтаётган эдик, эшикнинг орқасида пойлаб турган экан, калтак олиб ҳаммангни отангга айтиб бермасамми, молхонага қаматиб қўймасамми, деб қувлаб қолди. Барибир бизга етолмади... Ўшандан буён шу опадан кўрқиб қочиб юрардим. Ҳозир яна кўркаётгандим, хайрият, опа менга ҳеч қарамаяпти...

Қосимали амаким, Эркабой бобо бир тўпланишиб қолдик,

бунақаси ҳадеб бўлавермайди, Ҳошимбоққолнинг боғида бўлган воқеани гапириб беринг, ахир сиз ўша қирғиннинг тепасида бўлгансиз-ку, девди, бошқалар ҳам айтақолинг, дейишди. Мен ҳам, жон бобожон, айтиб беринг, деб ёлвордим. Бобом бошини чайқаб:

-Йўқ, меҳмонларим, юрагим чидамайди, - деб бошини анчагача чайқаб турди. - Қосимали, яхшиси ўзинг сўзлай қол. Майли, эшитмаганлар эшитсин, шаҳидларни эслаш савоб бўлади. Ҳамма гапни Ғуломбой отангдан эшитгансан. Катта аканг ҳам уч кунгача гўр кавлаб шаҳидларни кўмган эди. Айтақол, ўғлим, мана булар эшитсин.

Энди ҳамма Қосимали акамни кистай бошлади. Мен ҳам кистадим. Ўша боғда кўрбоши амакилар қандай шаҳид бўлганини жудаям билгим келаётганди-да. Ўзи мен кўрқинчли воқеаларни, учар отларга минган кўрбошилар ҳақида қизиқ-қизиқ ҳикояларни, ундан кейин девлар, аждарҳолар тўғрисидаги эртакларни яхши кўраман. Бобожоним бўлса шунақалар ҳақида ҳеч гапирмай, катта бўлсанг, билиб оласан деб қўя қолади... Ахир мен катта бўлиб қолганман-ку? Ҳозир катта бўлмасам, қачон катта бўламан. Келган амакилар, Раҳмонжон азамати йигит экансан, бобонгни ҳимоя қилибсан, баракалла дейишди-ку.

Қосимали амаким ҳаммасини билар экан. Бобомдан ҳам кўп билар экан. Ўша кўрбоши амакилар уйда куйиб шаҳид бўлган куни қаттиқ шамол келиб, ҳаммаёқни тарақлатиб музлатиб, туф деса тупик ҳам ерга тушгунча музлаб қоладиган бир пайт экан. Қишлоғимизни ҳам, ерларимизни ҳам, сувларимизни ҳам, осмонда учиб юрган кушларимизни ҳам, босмачи бўлиб мен ҳеч жойни босиб олганим йўқ, сенинг ўзинг босмачисан деб ўша шапкалиларга қарши уришиб тоғ-тошларда сарсон юрган кўрбоши амакилар кечаси Ҳошимбаққолнинг боғига қўнган экан. Отларини боғлайдиган айвон, ўзларини совукдан пана

қиладиган кичкина қўрғонча ҳам бор экан. Бир кеча тунаймизу овқат ғамлаб яна тоққа чиқиб кетамиз дейишган экан.

- Тўғри айтяпманми? - деб сўради Қосимали амаки.

- Тўғри айтяпсан, - деди бобожоним, - чиндан ҳам совук қаттиқ эди. Ҳовуздаги муз отни кўтарарди.

Кейин кўрбошиларнинг бошлиғи Ислон полвон деган амаки бобомга хабар юборибди. Бобом элликбоши экан-да. Дарров битта қўй сўйдириб, нон ёптириб, палов дамлашсин деб гуруч, сабзи-пиёзлар олиб уларнинг ёнига етиб борибди.

Кўрбоши амакилар отларини хашакка қўйиб, эгар-жабдуқларини ямаб, дарёни кечиб ўтаётганларида этикларига сув кириб, пайтавалари ҳўл бўлиб қолган экан. Ўртага олов ёқиб ўшаларни қуритишибди. Сергўшт шўрвани маizza қилиб ичишибди. Кейин бобом олиб борган катта қозонда палов ҳам пишира бошлашибди. Ораларида битта сотқин бор экан. Жуда айёр экан, тулкидан ҳам айёр экан. Ўзи уста мерган экану осмондаги қушни уриб туширар экану, барибир сотқин экан. Шерикларимни қандай ушлаб берсам, қандай қилиб мукофотнинг энг каттасини олсам экан, деб хаёллар суриб, режалар тузиб, орзулар қилар экан. Эгарининг остига катта одамларнингмуштича келадиган нашани бекитиб юрар экан. Ҳамма ўзи билан овора бўлиб қолганда, ошпазнинг кўзини чалғитиб ўша нашани қозонга ташлаб юбориб, яна ҳеч нарса кўрмагандек бўлиб гулханнинг ёнига бориб пайтавасини қуритишга машғул бўлибди. Қизик- қизик гапларни айтиб шерикларини кулдириб ўтираверибди. Палов пишгандан кейин давра қуришиб ўртага лаганларни қўйиб, олинг-олинг дейишиб, қўй боққаннинг умри узоқ бўлсин деган гапларни айтишиб маizza қилиб ейишибди. Кейин уйқусирай бошлашибди. Бошлари айланиб кетаверибди, кўзлари ҳам юмилаверибди.

Уч кундан буён жанг ичидамиз, от устидамиз, ухлаганимиз йўқ, ҳа майли, ухласак, ухлайлик дейишиб, тўнларини тағларига

солиб, эгарларга бошларини қўйиб уйқуга кетишибди. Қоровулга чикқан йигит ошни ҳаммадан кўп еган экан, ҳаммадан қаттиқроқ ухлабди. Ўзини ухлаганга солиб ётган сотқин сакраб туриб учқур бир отни миниб жазо отрядининг бошлиғига - Марифхўжа командирнинг хузурига қараб кушдек учиб борибди. Ўртоқ командир ака, топшириғингизни аъло бажардим, энди мукофотнинг каттасини берасиз дебди. Марифхўжа амаки аскарларини бошлаб, қиличларини яланғочлаб, милтиқларини ўқлаб етиб келибди. Қарашса ростдан ҳам кўрбоши амакилар тахтадек қотиб ухлаб ётган экан.

- Бас қил, ўғлим, - деди бобом, ўрнидан туриб, - мен энди буёғига чидолмайман, ярамни тирнаб юбординг. Гуломбойнинг ўғли.

Бобом оёғи оғриб турган бўлса ҳам чўлоқланиб ҳовлига чиқиб кетди. Оғилхонага кирди шекилли, қайтмади. Менинг ҳам энди эшитгим келмай қолди. Ухлаб ётган амакилами қилич билан чопиб ташлашса-я деб кўрқа бошиадим. Ўтирганлар бўлса айтинг, кейин нима бўпти дейишаверди... кейин... жуда ёмон бўпти. Ҳаммасини отиб ташлаб, битта Исломпалвон амакини отга ўнгариб олиб кетишибди. Кўрғончамиздаги анча одамларниям кўрбошига нега жой бердинг деб қамаб қўйишибди. Мен энди бутунлай кўрқиб кетдим. Ижроқўмбобо бизни ҳам наша бериб ушлаб олса-я деб кўрқдим. Меҳмонлар чиқиб кетгандан кейин ҳам кўрқавердим. Бобомдан кўнгил сўрагани Захро холам билан Бокқол поччамиар келишувди, уларнинг ҳам гапларига қулоқ солгим келмади. Холам, эркалаб, хайрият, отамнинг ҳимоячиси бор экан, ижроқўмнинг тиззасидан тишлаб олмаганида отамни яна урарди, кел азаматим, пешонангдан бир ўпай деганди, ишингизни қилинг, деб жеркиб бердим. Кейин Аҳмадқул бобом чикди. Бу Марифхўжа деганлари даҳшат хўжа бўлади, бундан эҳтиёт бўлайлик, деди.

ЭНАЖОНИМ ЭРТАК АЙТАДИ

- Ҳа, ўғлим, тинчлан, худо хоҳласа, ёмоннинг жазосини ўзи бераверади, ҳаммаси ўзига аён. Кимни жазолайди, кимни мукофотлайди, ўзи билади. Марифхўжага ўхшаганлар ҳам жазосиз қолмас. Кимки бировга чоҳ қазийди, ноҳақ бўлса ўзи тушади. Кимки бировга ёмонликни раво кўрибди, ўша ёмонлик балосига ўзи дучор бўлади... Яхшиси, эртагимни тингла. Тинглаб-тинглаб ухлаб қолгин, тойлоғим, азаматим.

Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим-қадим замонда, шу ўзимизнинг Фарғона томонда, дову дарахтларга кўмилган, ям-яшил қишлоқда икки киши яшаган экан. Бирини Новча, бирини Пакана дейишар экан. Иккови ҳам худонинг бандаси экан. Яшабдилар, яшабдилар, охири бир куни паканаси, э ўртоқ, шу дўппидеккина қишлоқда яшаб ўтиб кетаверамизми, ахир биз ҳам дунёни бир айланайлик, саёҳат қилайлик, иш бўри эмас, тоққа қочиб кетмайди, қайтиб келиб яна ишлайверамиз, дебди. Новча ҳам зерикиб юрган экан, жон-жон деб рози бўлибди. Роса тайёргарлик кўришибди, хуржунларнинг кўзини озиқ-овқатга тўлдиришиб, ҳайё-хуй деб сафарга жўнаб кетишибди. Элдан элга, юртдан юртга ўтишибди, кўп ажойиботларни кўришибди. Охири хуржунларининг икки кўзини совға-саломга тўлдириб ўз юртларига қайтмоқчи бўлишибди. Аммо бир синовга дуч келиб қолишибди. Ҳамма нарса Оллоҳнинг ўзидан, эҳтимолки, бу синовни Оллоҳнинг ўзи юборгандир... Йўллари саҳройи-биёбонга тушиб қолибди. Бўрон кўтарилиб, чанг-тўзон ичида адашибдилар. Бир кун ўнгга юришса - бир кун чапга юришармиш...

Бу аҳволда ҳали кўп юрадиганга ўхшаймиз, деб ўйлабди Пакана, яхшиси су :м билан озиқ-овқатимни эҳтиёт қилай. Шундай деб ўйлабди, бор нарсасини хуржуннинг ичига

беркитибди, Новчанинг сувидан ичиб, нонидан еб яна икки кун йўл босишибди, охири Новчанинг нони билан суви тугабди, очнаҳор қолишибди, шундай бўлса ҳам ноумид бўлмай, бир кун ўнгга, бир кун чапга қараб йўл босаверишибди.

Ухлаш учун ётишганда Пакана шеригига сездирмай хуржунидаги сувидан ичиб, нонидан еб қувватланиб оларкан. Новча охири ҳолдан тойиб йиқилибдию, ўзидан кетибди, беҳуш ётиб қолибди. Пакана, шеригим барибир ўлади, ўҳшини кутиб ўтириб вақтни бой бериб қўймай, ноним билан сувим борлигида биёбондан чиқиб олай, деб ўйлабди, ўйлабди. Беҳуш ётган ҳамқишлоғининг ҳамёини, хуржунидаги совғаларни олиб, ўзиникига қўшиб, кечир ўртоқ, икки киши ўлганидан бир кишининг ўлгани маъқул, деб шу ишни қилдим, илоё жойинг жаннатда бўлсин деб фотиҳа ўқиб, хуржунини елкасига осиб, ҳайё-ҳуй деб йўлга тушибди. Алқисса бу саҳродан гоҳо-гоҳо карвонлар ҳам ўтиб тураркан, ўша кунлари яна бир карвон ўтибди. Баланд туя устида бораётган карвонбоши нарироқда чўзилиб ётган кишини кўриб қолибди, туядан тушиб олдига борса, бир бандаю мўмин юзига дока ёпилган ҳолда беҳуш ётган эмиш, юрагига кулоқ солса, хайрият, тирик экан. Сув берибдилар, овқат берибдилар, оёққа турғазибдилар. Ва яна йўлга тушибдилар. Қум барханлари орасида бир кун йўл босибдилар. Тўсатдан йўл четидаги юлғин дарахтлари остида сочилиб ётган суякларга, йиртилган хуржун, парча-парча узилган кийим бошларга кўзлари тушиб қолибди. Олдига боришибди. Новча йигит ҳамқишлоғини бўрилар еб кетганини дарров фаҳмлабди, кўксини йиртиб йиғлабди, суякларини тўплаб жаноза ўқиб қумга қўмибдилар. Новча йигит карвонбоши ёрдамида дову дарахтларга қўмилган ям-яшил қишлоғига эсон-омон борибди. Ўртоғининг совға-салом тўла хуржунини бола-чақаларига топширибди. Ўзи ҳам узоқ умр кўрибди, оламдан ўтгач, жаннати бўлибди. Ўздўстига хиёнат

қилгани учун Пакананинг арвоҳи дўзах оловларида ҳамон ёнаётган эмиш.

- Ухлаб қолдингми, азамат ўғлим. Ана эртагим ҳам тугади... Энди яхши тушлар кўриб ухлаймиз... Айтдим-ку, ҳаммаси Худодан, яхшилик мукофотсиз, ёмонлик жазосиз қолмайди, арслоним... Энажоним бошимни силаб, пешонамдан ўпиб қўйди, мен уни ачомлаб олдим. Ачомлашганимизча ухлаб қолдик...

ЎЛГАН ЧЎЧҚА ЎРНИГА СЕМИЗ ҚЎЙ СЎРАШЯПТИ

Ҳақиқатан ҳам кўрғончамиздаги одарнлар Эшон бобом билан иккита амакини қамоқхонага олиб кетганларига, ундан кейин боболарни қамчи билан урганларига ачиниб роппа-роса уч кун мотам тутишди. Амакилар маслаҳатлашди, боболар маслаҳатлашди, эналар маслаҳатлашди, фақат бизга ҳеч нарса айтишмади. Ижроқўмбобони тишлаб олганим учун мени ҳам қамашадими-йўқми - шуни жуда билгим келаётувди-да, амакиларнинг гапига яшириниб кулоқ солсам ҳам барибир, билолмадим. Мен қамоқдан жуда кўрқаман, ўша ер қоп- қоронғу бўлса қандай ётаман, тўғрими? Ўртоқларим бўлса ўла-оиа, энди қамашади, қамашади, тишингни суғуриб олишади, деб қочиб кетишади. Кечаси ё бобом, ё энажоним икковларининг ўртасига кириб бобомнинг соқолидан, энамнинг сочидан ушлаб ухлайман - шундай қилсам сал-пал кўрқмагандек боиаман-да... Қўрбошиларзамонида. отишма бўлган куннинг эртасига чўччайма шапкалилар келиб амакилами сўроқ қилиб, молларимизни ҳайдаб кетишаркан. Бу гал ҳеч ким келмади, мўйлови узун ижроқўмбобо ҳам келмади. Энди одамлар пичирлаб эмас, сал қаттиқроқ гаплаша бошлашди, биз ҳам қаттиқроқ гаплаша бошладик. Эрталаб энам, Раҳмонжон, азамат ўғлим, қўшнилар даштга мол ҳайдаяпти, Султонали акангга сени ҳам қўшай, халтангга нон билан майиз солиб бераман, ахир сен

ҳам катта йигит бўлиб қолдинг-ку, девди, йўқ, энажон, мен ҳали катта бўлганим йўқ, даштга борсам мелиса амакилар мени ҳам аамаб қўйишади, деб кўнмадим.

- Уй қизи бўлиб шу ерда ўтираверасанми?! - деди энам хафа бўлиб.

- Ҳа, уй қизи бўлиб ўтиравераман, - дедим мен ҳам хафа бўлиб.

- Бўлмаса чиқиб бирпас ўйнаб келгин.

- Ўвнагим ҳам келмаяпти, - дедим, - сиз қаёққа борсангиз мен ҳам ўша ерга боргим келяпти.

- Менинг зарур ишим бор, ўғлим.

- Менинг ҳам зарур ишим бор, - деб остонада йўлини тўсиб туриб олдим.

Энам мени алдаяпти, алдаганини билиб турибман. Кечаси ўзимни ухлаганга солиб, сал-пал хуррак ҳам отиб, бобом икковиларининг маслаҳат қилаётганларини битта қўймай эшитиб олганман. Энам Отинбибиникига бориб мушкулкушод ўқитаркан, ўқитганини ҳеч ким билмаслиги керак экан, билса тескари ташвиқот юритди деб қамаб қўяркан. Ўқитмаса Эшон бобомни, яна иккита амакини қамоқхонадан ҳеч ҳам чиқаришмас экан. Эшон бобом чиқмасалар кўрғончамиздаги ҳамма одамлар имонсиз бўлиб, нонни тескари тишлайдиган, сувга тупурадиган, шамолни сўкадиган, бисмиллосиз овқат ейдиган бўлиб қоларкан. Бобожоним пичирлаб, тўғри қиласан, онаси, юрт вазмин бўлиб қолди, боши фалокатдан чиқмаяпти, мушкулкушод ўқитсанг, ўқита қол, зеро авлиёлар қўллаб, ишларимиз юришиб кетса, лекин ҳеч кимга сездира кўрма... деган гапларни ҳам айтди. Ана шуларнинг ҳаммасини эшитиб олганман.

- Жон ўғлим, ўтказиб юборгин, - ёлворди энам.

- Мени ҳам олиб борсангиз ўтказаман, - дедим кўлимни ёзиб.

- Ёш болалар борадиган жой эмас, азаматим.

- Ҳозир катта йигит бўлиб қолдинг дедингиз-ку.
- Гапни кўпайтирма.
- Кўпайтиравераман.

Энам мени ҳеч ҳам урмайдию гапига кўндиролмаса йиғламсираб, мени ҳеч кимим йўқ, мени ҳамма қийнайверади, энди бошимни олиб чиқиб кетаман, Заҳробу қизимникига кетаман, ўшанинг болаларини ўғил қиламан, эркалатиб юраман, деб кўрқитади. Энамнинг кетиб қолишидан ростдан ҳам кўрқамиз. Унда бизга овқатни ким пишириб беради, сигиримизни ким соғади, тўғрими?.. Ҳозир ҳам шундай қилувди, останада пастга тушиб:

- Майли, бора қолинг бўлмаса, - дедим.
- Асалим-ей, - деди пешонамдан ўпиб.
- Барибир бораётган жойингизни биламан, - деб мактандим.

Кейин ёзда отинбиби холамникига мушкулкушод ўқитгани борганимизда энамнинг ёнида ўтириб ҳамма сўзларини ёдлаб олувдим, ўшани ўқий бошладим.

Лоилаҳа илло анта, - Лоилаҳа илло анта Мушкулкушод нахши банд Сали ало саодат Ҳар ким айтса бир соат Дуо бўйгай ижобат, -

ана шуларни ўқиб бўлганимдан кейин ҳайрон бўлиб қараб турган энажонимга кўрқманг, ҳеч кимга айтмайман, чўян соққа берса ҳам, ялтироқ тугма берса ҳам айтмайман, Эшон бобомни ҳеч кимга айтмадим-ку, дедим. Энам гапимга ишониб чиқиб кетди. Уйда ўтиргим келмай ўзим ҳам ўйнагани жўнадим. Тағин Ҳайитвой ўртоғиникига кираркан деб ўйламанг, йўқ, энди уларникига ҳеч ҳам кирмайман. Қачон кўришсак, ўла энди ижроқўмни тишлаганинг учун сени ҳам қамашади деб кўрқитади. Кирсам-ку мазза қилардим-а, ҳозир айвонларида роса ўйнашаётгандир. Чикилдак, зувиллоқ, узоққа сакраш, баландга сакраш, ёнғоқ тепиш... биз ҳаммасини биламиз, ёнғоқ ўйнашнингетти хили бор. Мана, қўл билан отиб теккизасиз -

бир, иккитадан отиб теккизасиз - икки, оёқнинг учи билан тепиб теккизасиз - уч, доиранинг ичига ғуппа тикиб мўлжалга оласиз—тўрт... Эй, жуда ҳам хили кўп. Мен олдин кўп ютқазардим-да, кейин кўзимни биттасини қисиб туриб мўлжалга олишни ўрганиб олдим, энди ҳаммасини ютаман. Ҳозир уйимизда икки халта ёнғоғим бор. Ундан кейин чикилдак ўйинимиз ҳам қизиқ, йўқ, тўхтанг, уни ҳам айтай, ростдан ҳам жуда қизиқ. Мана, олдин бир қулоқ келадиган калтак кесасиз, кейин бир қарич келадиганидан кесасиз, кейин калтасини ерга қўйиб узунинингучи билан ердан кўтариб осмонга отасиз-да, пасайиб келаётганида бир урасиз, учиб кетиб узоққа бориб тушади, энди билдингизми! Кейин шеригингиз калтакча бориб тушган жойгача нафас олмай зувиллаб боради. Нафаси етмаса қайтадан югуради, яна югуради, эҳ жуда мазза бўлади.

Ҳайитвой ўртоғимникига кирмадим. Муродхонларникига қараб юрдим. Шу ўртоғим жуда яхши-да. Мени сизлаб гапиради, мен ҳам сизлайман. Кейин-чи, оталарини дада деб чақиришади. Бориб эшиклари қия турган экан, аста мўралаб қарасам ўртоғим кўринмайдию дадаси ҳовлида катта болта билан ўтин ёраётган экан. Айтувдим-ку, дадаси мени ёмон кўради деб. Ўшанда айб ростдан ҳам мендан ўтувди. Уйларида ўйнаб ўтирувдик, ўртоғим молхонада қўрғошин бор, ўшандан эритиб ошиқнинг ичига куйсак оғир бўлади, ҳамманинг ошиғини ютиб оламиз, деди. Кирсак, молхоналарининг шиптига ўнтacha бедана осиб қўйишган экан, ҳаммаси бизни қўйиб юборинглар, оналаримизнинг олдига борайлик, дегандек йиғламсираб, тўрни чўқиб питирлашаётган экан. Энам кушга озор берган, уни қафасга солган одам дўзахи бўлади, оловда куяди дерди, эртак ҳам айтиб берувди. Қушларни яхши кўргани, озор бермагани учун ўша одам жаннатга тушган экан. Муродхонга шуни айтиб, жон ўртоқ, беданаларни қўйиб юборайлик, оналарининг олдига боришсин, бизни дуо

қилишади, кейин икковимиз ҳам жаннати бўламиз, ўша ерда кўрғошин қуйилган ошиқлар ҳам кўп бўларкан, бирга ўйнаб юрамиз дегандим, дарров рози бўлиб, уйларида катта қайчи олиб чиқди. Кейин ўртоғим энгашиб турди, мен елкасига чиқиб тўрни қийт-қийт қилиб кесиб, бечора беданани олиб ҳовучимда ҳам ушлаб кўрдим, илиққина экан, юраги ҳам гуп-гуп қилиб уриб турибди. Қўйиб юборган эдим, шунақа хурсанд бўлдики, шунақа хурсанд бўлдики, пир этиб бориб остонага кўнди-да, ўша ерда туриб раҳмат сизларга, ҳозир бориб онамга айтаман, сизлар энди жаннати бўласизлар деяётгандек, сап-сарик кўзларини мўлтиллашиб бизга анча тикилиб турди-да, кейин пир этиб ҳовлига чиқиб кетди.

- Ана кўрдингми, бизни дуо қилди, - дедим севиниб.

- Кўрдим, - деди ўртоғим, - қайчини менга бер энди, мен ҳам биттасини чиқарай, ахир жаннатга бирга борамиз-ку.

Энди мен энгашиб турдим. Муродхон елкамга чиқди. Вой, жуда оғир экан, ўзи мендан бир ёш катта-да, катта бўлса ҳам ўртоқ бўлаверганмизю Битта беданани чиқарувди, кўзи кўр эканми, эшикни ҳеч тополмайди. Бечора-ей, бирам раҳмим келдики. Сигирнинг тагидан ушлаб ҳовлига ўзимиз чиқариб юбордик. Кейин галма-галдан елкамизга чиқиб беданаларни қўйиб юборавердик. Энди олтинчисини чиқараётувдик, ўшанда ўртоғимнинг елкасида мен турувдим, остонада Отахон амаким кўриниб қолди. Ичкари анча қоронғу-да, бизга тикилиб турди, биз ҳам тикилиб турдик.

- Нима қияпсизлар? - деб сўради.

Мен жавоб қайтарай десам эсимга ҳеч гап келмади. Жим туравердим.

Ўртоғим: - Дада, биз жаннати бўламиз, - деди мақтангандек бўлиб.

Отахон амаким бизга яқинлашиб келди-да, нима қилаётганимизни энди кўрди шекилли:

- Ху, ўша жаннати бўлган! - деб ўшқирди. Ўртоғимнинг елкасидан тушиб, кўлимдаги қайчини ташлаш эсимга келмай, ушлаганимча кўчага қараб отилдим. Кўча эшигимизгача қувлаб келди, жуда қаттиқ қувди. Оёғимга энамнинг кавушини кийиб борган эдим, ўшани ечиб қочгандим, менга етолмади. Кира солиб кўча эшигимизни танбалаб, ёнидаги супага чиқиб олдим.

- Оч! - деб эшикни мушти билан урди Отахон амаким.

- Очмайман, - дедим.

- Нима қилиб қўйдинг, эси йўқ.

- Олтитасини чиқардик, холос, энди сиз ҳам жаннати боиасиз.

- Оч деяпман, бобонг билан гаплашиб кўяй, сайроқи беданалар эди! Ҳар биттаси биттадан қўйга арзирди, оч!

- Оч-май-ман, - дедим, - жаннати кушларни тўрга солганлар дўзахи бўлади, билдингизми, ишонмасангиз энамдан сўранг. Энди сиз ҳам дўзахда куясиз, ҳозир энажонимни чақираман.

Кейин энам чиқди, бобожоним чиқди, роса жанжаллашишди. Мен боғнинг этагига бориб беркиниб олдимда, ўша ерда ўтиравердим. Бобом, янаги йили сенга элликта бедана илинтириб бераман, кишда сандалда ўтириб тўр тўқиб бераман, деб аранг кўндирди! Мен, бобом уришмасин, деб атайлаб кечгача йиғламсираб юрдим... Ўшандан буён мана шу амакидан жуда кўрқаман. Ҳозир ўтин ёраётган экан, эшикнинг тирқишидан тилимни чиқариб бир масхара қилдим-да, орқамга қайтиб кўчанинг ўртасида тўхтаб қолдим, қаёққа юришни билмай туравердим. Кўча эшигимиз томонга қараб турувдим, уйимизга Эсонкул бобом, Аҳмадкул бобом яна битта бобо кириб кетаётган экан, ўшаёққа қараб югурдим. Биламан, ҳозир қизиқ-қизиқ гаплар боиади, мазза қилиб эшитаман энди. Уйга киришим билан бобожоним:

- Келдингми, ўғлим, кумғонни бир қайнатиб бергин, - деди эркататгандек қилиб.

Бошқа вақт бўлганда, бобожон, қўлимни куйдириб оламан деб кўнмасдим-ку, ҳозир жуда хурсанд бўлдим. Қумғон қайнатишни биламан, энам ўргатиб қўйган. Олдин олов ёндириб олинади, кейин энг устига ҳои ўтиндан қўйса ҳам бўлади. Тагидагиси ёниб устидагисини ўзи қуришиб олади, билдингизми?.. Энди Матмуса бобом билан Ғулом бобомлар ҳам келишди, ҳаммалари келишаверди.

- Қани, мулло Матмуса, хушхабарни сўзла-чи - деди Эсонқул бобом.

- Шу айтганларингни қилдим, - деди Матмуса бобом.

- Йўқ, сен бир бошдан сўзлагинки, эшитиб дилимиз таскин топсин, бир ҳафтадан буён игнанинг устида ўтирибмиз-да.

Матмуса бобом тонг саҳарлаб эшагига миниб туман марказига, бошлиқ бўлиб ишлайдиган ўғлиникига жўнабди. Нонуштани набираларим билан бирга қиларман деб қаймоқ ҳам олган экан. Эшаги жуда аҳмоқ экан-да, шу эшакни илгарироқ сотиб юбормаганига ҳозир аттанг қилаётган экан, йўли ҳеч кўпаймабди. Эшак ҳар одимда нос чекиб тумшуғини осмонга қилармиш, хала қилса орқа оёғини осмонга отармиш... кечикиб борибди. Борса, бошлиқ ўғли аллаққачон ишга чиқиб кетган экан.

- Уҳ, - деди бобом чўзиб, - ҳой Матмуса, гапни бўладиганини гапирсанг-чи.

- Шошма, Эркавой, - деди Матмуса бобом, - шошма ўртоқ, бўладиганини ҳам айтаман.

- Таом лаззатли бўлганда уни шошмасдан чайнаш керак-да, - деб гап қўшди Аҳмадқул бобом ҳам.

Ўзимнинг бобом яна уҳ тортиб олди. Матмуса бобонинг келини кўп одобли ҳам меҳрибон экан, хурсанд бўлганидан ўзини қўйгани жой тополмабди. Отажон, хайрият бизни ҳам йўқлар экансиз, ойда-йилда бир келай демайсиз-а, набираларингизни соғинмайсизми, дебди. Матмуса бобом, ҳой

келин, ҳукумат эринг икковингга қўш от қўшилган извош бериб қўйибди. Ўшанга ўтириб, ўзларинг борсаларинг пошшоликдан тушиб қоласизларми, деган экан, келин қайта- қайта узр сўраб дарров эрига сим қоқиб, отамиз шунақа- шунақа ишлар билан келганлар, дебди. Нодирбек амаки дарров ўзининг қўш от қўшилган извошини жўнатибди. Идораси ҳам зўр экан, деворлари бўрланган, оқланган, курсиларида одамнинг сурати кўринармиш.

Нодирбек амаки ўрнидан туриб:

- Ассалому алайкум, ота! - деган экан, Матмуса бобом:

- Эй, саломингни қўй, болам, - дебди. Қани ота, ўтирайлик, деган экан, эй ўтирмайман, дебди. Ҳаммасидан хабарим бор, ота, деган экан, Матмуса бобонинг жаҳли чиқиб, хабаринг бўлса нега бориб юртдан дил сўрамадинг, деб уришибди.

- Хўш, гапнинг бўладиганини айтсам, - яна сўзлашда давом этди Матмуса бобом, - Нодирбекка қийин экан, ота, ёлғизман дейди бечора ўғлим. Ахир, дейман, Эшон ҳазратлари қулоғингга азон айтувди, эҳтимолки шу сабаб элнинг ҳурматида юргандирсан. Биламан, ота, биламан, дейди дейди яна. Бутун бошлиқ бўри бор бу ерда, уларга қарши бориш осонмас, қайтага ўша далада кетмон чопиб юрган пайтларим яхши экан, дейди бечора ўғлим... Ҳа-ҳа Нодирбекка ҳам қийин экан, лекин иложсиз иш йўқ, деди.

Энди чол боболар тортишиб қолишди. Биттаси ҳукумат идорага бўри бойлаб қўйган деса, биттаси бўйра солиб қўйган, ўшани устида ўтириб мажлис қилишади дейди, яна битта бобо бўлса, йўқ, билмас экансизлар, бюро дейди, буйруқ берадиган жой дейди. Мен қайси бири тўғри экан деб қумғонга ўт қалаб, тескари ўгирилиб ўтиравердим.

Нодирбек амаким яна битта зўр бошликка сим қоқибди. Йўқ, ўртоқ, гапга кўнинг, юрт ғалаён кўтарса, тинчитиш осон бўлмайди, ўртоқ Исталинга арз қилишмоқчи, яхшиси ўлган

чўқаларнинг ҳақини тўлашсин, э, ўша хотин олиб хотин кўядиган Марифхўжа ижроқўм билан ўзим гаплашаман, деган гапларни айтибди. Кейин Матмуса бобом ўша бошлиқнинг олдига борибди. У ердаги бошлиқ кўлини кўксига эмас, пешонасига қўйиб саломлашаркан.

- Эшон жиноятчи, - дебди овозини баланд қилиб.

- Жиноятчи эмас, - дебди Матмуса бобом қаттиқ гапирма, - ажали етса одам ўладию чўчка нега оимас экан?

-Жиноятчи бўлмаса қамоқхонадан нега қочди? - яна сўрабди бошлиқ.

- Э, зерикиб кетгандирлар-да, - дебди Матмуса бобом.

Кейин роса савдолашибди. Бошлиқ 10 та қўй берасан, ҳаммаси семиз бўлсин, газармадаги аскарларга сўйиб берамиз, дебди. Матмуса бобом кўринишингиздан мусулмон одамнинг боласига ўхшайсиз, чўқканинг каламушдек- каламушдек боласига семиз қўй сўрагани уялмайсизми, дебди. Бошлиқ, ё шартимизга кўнасиз, ё Эшон ҳазратларининг суяги қамоқхонада чириб кетади, дебди. Матмуса бобом анави иккита бегуноҳ йигитларимизнинг тақдири нима бўлади, деган экан, бошлиқ уларнинг жинояти оғир, ҳукуматга қарши чикқан, тескари ташвиқот юритган, жиноятчи Эшон ҳазратларини беркитган... Лекин келишсак бўлади, дебди-да, кейин овозини пастлаб, бу оғир ишни зиммамга олсам, мени ҳам куруқ қўймайсизлар, дебди. Матмуса бобом ҳам овозини пастлаб:

- Ўзингизга тўртта қўй берсак бўладими? - деб сўрабди.

- Бешта берсаларинг камбағал бўп қоласизларми? - деб бошлиқ ўрнидан туриб секин-секин кулибди-да, охирида яна ҳам паст овоз билан: менга пулини бера қолинглар, деган гапни айтибди. Эшон бобом билан бегуноҳ қамалган амакилар қўйлар етиб борган заҳоти озод бўлишаркан.

Эсонкул бобом кўзларини чирт юмиб, жимгина ўтирувди. Мен ухлаб қолдимикан десам, йўқ, уйғоқ экан, кўзини хиёл

очиb, сал-пал кулимсираб:

- Кейин яна муттаҳамлик қилишмасмикан? - деб сўради. Матмуса бобом билмадим, дегандай елкасини қисиб қўювди, Аҳмадкул бобом шошилиб:

- Пошшо муттаҳам бўлгандан кейин... - дедию уёғи эсидан чиқиб қолди шекилли, жим бўла қолди. Ўзим бўлсам, хайрият, Эшон бобом озодликка чиқар эканлар, чиқсалар менга ўқишни ўргатадилар, дуолар ўрганаман, кейин катта бўлсам масжидга имом бўламан, Хайитвой, Дилижон ўртоқларимга роса мақтанаман... Зўр бўпти, зўр бўпти, хайрият, хайрият деб ўйлаётгандим, Эсонкул бобом, ҳой бола, эчкига ўхшаб ҳадеб сакрайвермагин, деди. Хаёлга берилиб турган жойимда тепиниб ўйинга тушаётган эканман, уялиб кетдим. Чой дамлаётганимда ҳам яна хаёлга берилаверибман. Аҳмадкул бобом:

- Раҳмонберди, бобонгга ўхшаб кўкнори ичиб олганмисан, - деб уришди, - кумғондаги сувни чойнакка эмас, ерга қуйяпсан-ку.

Вой, ростдан ҳам қайнаган сувнинг ярмини ерга тўкиб қўйибман, зўрга қайнатувдим-а, энди баттар уялиб кетдим. Қочиб чиқиб кетардим қизиқ-қизиқ гапларни эшитмай қоламан-да. Эшитсам, ҳаммасини энажонимга айтиб хурсанд қилардим. Ундан кейин мен болаларнинг гапидан кўра мана шу чол боболарнинг гапини яхши кўраман. Ўртоқларим билан ўйнаб турганимда боболар тўпланишса, дарров ўшаёққа қараб чопиб кетавераман. Нега мен шунақа эканман? Нега шунақалигимни энам ҳам билмас экан. Ўзи сен ақллисан-да, яна ҳам ақлли боигинг келади-да, дейдию бошқасини айтмайди.

Энди лОта қўйни қандай йиғса экан, деб маслаҳат қила бошлашди. Ғулом бобом, Эшон ҳазратлари кўп табаррук зот, у кишини қутқарсак, динимизни, имонимизни қутқарган бўламиз. Золимдан қочиб ҳимоя сўраб тўппа-тўғри бизнинг қўрғончага келдилар. Биз у ҳазратни ҳимоя қилолмай қўлга тушириб

қўйдик. Энди кутқариш ҳам бизнинг зиммамизда. Худо хоҳлаб мана кутқаряпмиз ҳам. Худога минг қатла шукр, ҳали юртимиз имонсиз бўлганича йўқ, хайр-еҳсон кўтарилгани йўқ. Майли, кафансиз кўмилайлик, аммо ҳазратимизни ўзимиз кутқарамиз. Худо хоҳласа, чин дунёга борганда юзимиз ёруғ бўлади, деган гапларни айтди.

Ўзимнинг бобом йиққанимизча йиғайлик, етмаса майли тўрт яшар букам бор, семириб туяча бўп кетган, ўшани сотсам, 6 та қўй беради, деди.

Аҳмадкул бобом:

- Менда қўй йўқ ҳисоби, 2 та эчки бераман, - девди, Эсонкул бобом ҳой пакана, эчкидай маърамай тек ўтир, деб унияш уришиб берди.

Кумғон яна қайнаган эди, энди тўкмасдан жуда эҳтиёт бўлиб катта оқ чойнагимизга дамладим-да, бобомнинг олдига келтириб қўйиб қулоғига:

- Менинг ёнғоқларимни сота қолайлик, ўшангаям қўй олса бўлади, - деб шивирладим.

- Жим ўтир, - деб қўйди бобожоним.

- Жон бобожон, ўша ёнғоқларни сота қолайлик.

- Жим деяпман.

- Чўян соққаларимниям сотса бўлади, ҳамма болалар менга сот, менга сот деб юришибди.

- Бор, кўчага чикиб бирпас ўйнаб келгин, гапга қўшилавермагин, - деб бобом овозини баланд қилиб мени уришиб берди. Алам қилди, жудаям алам қилди. Эшон бобом келганларида менам қўй олиб берганман, дердим, баракалла мулла ўғлим, дердилар. Энди бобомга ҳечам чой қайнатиб бермайман, қайнатсам ярмини ерга тўкиб ташлайман, ажаб бўлсин, соқолиниям тарамайман. Ўйнаб кел, ўйнаб кел эмиш. Ўйнагани чикиб бўпман. Нарироққа бориб кигизга ўтириб олдим. Энди қўйни қандай йиғсак экан деб маслаҳат

қилишаётганди, ўша гапларига ҳам кулоқ солгим келмай қолди. Маслаҳатлари тугагандан кейин Эсонкул бобом, ҳой Аҳмадкул, тиловат қилгин, Матмусанинг ўғлини бир дуо қилайлик, деганди, дарров ҳўп деб кўна қолди. Шу бобомнинг овози ўзи жуда зўр-да, энажоним ҳам унинг тиловатини яхши кўради. Жума окшомларида кўпинча уйларига бориб, ўқитиб келамиз. Аҳмадкул бобомнинг ўзи Худо мендан бўйни олиб, ўрнига овоз берган дейди. Ҳақиқатан ҳам овози худди хумнинг ичидан чиқаётгандай жаранглаб, одамнинг уйкусини келтиради. Неча марталаб ухлаб ҳам қолганман. Ҳозир ҳам ёкимли, эркаловчи овозига кулоқ солиб ухлай-ухлай деб турувдим, тиловати энди ярим бўлувди, Аҳмадкул бобомнинг ўзи кулиб ўрнидан туриб кетди, тургандан кейин ҳам хахолаб кулаверди.

- Жинни бўлдингми, - уришиб берди Эсонкул бобом.

- Жинни бўлдим, жинни бўлдим, - деб Аҳмадкул бобом баттар кулди.

-Нима бўлди ўзи?

- Сўраманг, амаки, сўраманг.

- Еси йўғе, гапирсанг-чи.

- Тавба, ҳеч бунақаси бўлмаган эди, - деди Аҳмадкул бобом кулишдан сал-пал тўхтаб, - қаёқданам шу Марифхўжанинг номини тилга олдиларинг, бу болалигида сўфи бобосининг таҳорат сувиға қалампир солиб кўярди. Сўфи бечора орқасини чангаллаб кўчада югуриб юрарди, ҳозир шу эсимға тушиб кетса бўладими...

Боболар ҳам ҳе-хелаб кулишиб олишди. Энди Эсонкул бобомнинг ўзи тиловат қилди. Бир ўқийди, бир тўхтаб дамани ростлаб олади. Мен илоё кўйлар кўп йиғилсин, илоё эшон бобом кутулиб чиқсинлар, илоё мени тиззаларига ўтқазиб, эркалатсинлар, ўқишни ўргатсинлар, илоё ҳамма боболар ҳам, ўзимнинг бобом ҳам ҳеч оимасин, деб пичирлаб ўтирдим. Тиловатдан сўнг бобожоним:

- Тур, ўғлим, қўйни ҳайдашиб юборгин, - деди.
- Бормайман, - дедим аразлаганимни билдириш учун.
- Қўй энди, яраша қолайлик.

- Энди сиз билан ҳечам ярашмайман, - шундай дедиму, барибир қўй ҳайдаб бораётган боболар орқасидан эргашиб боравердим. Эсонкул бобомниқидан, Аҳмадкул бобомниқидан, Қамбарали бобониқидан, қўйларни думбасидан итариб, маъратиб олиб чиқишаётганда ҳам орқаларидан эргашиб боравердим. Эрталаб тўртта бобо тўртта эшакка миниб, битта амакини ёрдамга олиб, ҳамма қўйни ҳайдаб кетишаётгандаям мазор бошигача орқаларидан эргашиб боравердим.

ЭНАМ АЙТГАН ЭРТАК

- Ҳа эркатойим, беданалар ё Оллоҳ деб сайрайди. Улар жаннат қушлари-да, шунинг учун ҳам Оллоҳнинг номини унутмайдилар. Жим ётсанг, бир чиройли эртагим бор, айтиб бераман, фақат, тойлоғим, қўлингни маммамдан ол, қитиғим келяпти, асалгинам, ширингинам ўзимнинг...

- Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим-қадим замонда қорли тоғлар ортида, ям-яшил водийлар бағрида, серсув ўтлоқлар даласида гала-гала эркин қушлар яшаркан, ўз тилларида ёқимли қўшиқ куйлаб, Оллоҳга ҳамду сано айтишаркан. Шулар орасида икки бедана ҳам бор экан, бири эркагу бириси урғочи экан...

- Эна, улар эру хотин эканми? - деб сўрадим.

- Ҳа, эру хотин экан, - дейди энам.

- Тўйлари ҳам бўлган эканми?

- Жим ёт, бўлмаса эртақ айтмайман.

- Йўқ, айтинг, тўй қилишадими?

- Аввал, Азаматим, эртагимни айтиб бўлай, кейин тўйларини ҳам айтиб бераман.

Ўша икки бедана сен айтгандек эру хотин экан, тонг сахарда

уйғонишаркан, эркаги урғочисига атаб ёқимли овоз билан ашула айтаркан, томоғинг остидаги мунчоқ холларинг чиройли, қанотинг тагидаги кумуш парларинг чиройли, деб куйларкан, урғочиси унга чиройли йўрғалашлар қиларкан, олтин қанотларини ёзиб ўйинлар кўрсатаркан; урғочиси тухум қўйиб босиб ётганда эркаги тумшугида унга дон, сув келтириб бераркан, бошқа қушлар чўқимасин, деб ёнгинасида ўтириб пойлоқчилик қиларкан. Ниҳоят, жўжалар тухумларни ёриб чиқибди, вой, бирам нозик, бирам чиройли эканларки, ота-оналари севиниб бедазорни бошларига кўтариб сайраб юборишибди. Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ деган ёқимли овоз бутун яйловларни қоплаб кетибди, йўрғалаб юришни, дон топишни, қисқа-қисқа учишни ўргатишибди. Ва бир куни оналари ака-укани ёнига ўтқазиб насиҳат қилибди: "Ўғилларим, энди биз оталаринг билан бошқа яйловга учиб кетамиз, сизлар катта бўлиб қолдиларинг, мустақил яшайсизлар. Вақти келиб ўзларингга хотин таниаб оласизлар, оталаринг билан менга ўхшаб бола кўрасизлар... Фақат илтимосим шуки, пашша билан чувалчангни еманглар, маст қилиб қўяди, маст бўлиб қолсаларинг Оллоҳни унутиб қўясизлар, эгатлар орасига атайлаб сочиб қўйилган донларни ҳам еманглар, ёнига тузоқ қўйилган бўлади, қўлга тушиб қоласизлар... Хайр, болаларим, мен энди тезроқ учиб оталарингни олдига етиб олай...

Шундай қилиб она бедана осмонга парвоз қилибди... Ёлғиз қолган ака-ука тақдирга тан бериб яшай бошлабдилар, пашша емабдилар, чувалчанг тутмабдилар, курмаклардан, ёввойи қўноқларнинг донидан еб вояга етибдилар. Худойи таоло уларга шундай кучли, ёқимли овоз берибдики, сайраганларида бахмал водийдаги барча сайроқи қушлар жим қоларкан, ям-яшил кўкатлару дарахтларнинг олтин барглари ҳам нафас олишдан тўхтаркан. Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ деб сайраганларида ёқимли овознинг илоҳий сеҳридан бутун олам жаннатий ҳолатга

кираркан. Анҳорнинг нариги юзидаги бедазорда оналаридан ажралган икки урғочи беданалар ҳам аста-секин вояга етиб, ўзларига оро бериб, биз ҳам ўзимизга жуфт топсак эди, дея орзу қилиб юрган эканлар. Ака-ука бедаларнинг маст қилувчи овозларини эшитиб, • беихтиёр чурук айтиб юборибдилар, шундай ёқимли, шундай ширали ва эркаловчи чурук айтибдиларки, эркак беданаларнинг қалбларини дарҳол ром қилиб олибди, энди ҳар куни бир-бирига вовақлашиб, чурук чалиб ишқ-муҳаббат изҳор қилишаркан. Ниҳоят, қўшиладиган кун ҳам келибди. Ака- укалар тонг саҳарда туриб қанотларига оро берибди, патларини тумшуқлари билан силаб яна оламини ёқимли овозга тоидириб сайрашиб, бедазор оралаб кетган силлиққина йўлакчадан йўрғалаб боришибди. Вой, худойим, кутилмаганда икковларининг ҳам нозик оёқчалари қил тузоққа илиниб қолибди. Икковлари ҳам питирлашиб фарёд чекишибди. Новча бир одам югуриб келиб, э жонивор, сени бир ойдан буён пойлайман-а, худога шукур, қўлга тушдинг-а, дермиш. Шериги бўлса, бунака бир нафасда ўнтагача питпилдиқ айтадиган бедана ҳали дунёга келган эмас, сотсанг нахт бир отнинг пулига етасан, дермиш... Жон талвасасида питирлаб турган беданаларни бўз халтага қамабдилар, уч кун қоронғида саклаб сўнг тўрқовоққа солибдилар. Беданаларнинг каттаси тумшуғи билан тўрни чўқиб, оёқлари билан қовоқ тубидаги донларни тепиб:

- Қутқаринг, қутқаринг! - деб сайрабди.

Кичик бедана бўйнини чўзиб, қоматини ростлаб:

- Озодлик, озодлик! - деб нола қилибди.

Уй эгаси овозларнинг ҳам кучли, ҳам ёқимлилигидан завқланиб «Ана буларни бедана деса бўлади», деб қарсак чалибди.

Катта бедана тумшуғини пастга қилиб, завқланаётган уй эгасига қараб:

- Тур йўқол, тур йўқол! - деб сайрабди яна.

Кичик бедана:

- Тезроқ кет, тезроқ кет! - деб қўшимча қилибди.

Банди беданаларнинг овозлари кучли экан, яйловда қолган таниш урғочи беданаларга ҳам етибди, улар ҳам опа-сингил экан. Икковлари гоҳ йўрғалашиб, гоҳ калта-калта учишиб бандилар сайраётган ҳовлининг ёнгинасидаги ўтлоққа келиб:

- Биз келдик, биз келдик, - деб ипакдек майин овозда чурук чалишибди. Эркак беданалар- уларни дарров таниб: «Хайрият, хайрият!» - деб қувноқ оҳангда сайрашибди. Энди улар ҳар куни бир-бирларига қараб эркаклари «қочамиз, қочамиз» деб сайраса, урғочилари «кутамиз, яйловларга кетамиз» деб чурук чалишар экан, катта бедана ўткир тумшуқлари билан тўрни узиш ҳаракатида бўлса, кичик бедана кучли оёқлари билан қовоқни тешмоқчи бўлиб, тинмай тепкиларкан. Бўлмабди, ҳеч бўлмабди, тўр узилмабди, қовоқ тешилмабди. Беданалар, уй эгасининг қовоғи солиқроқ экан:

- Бадқовоқ, бадқовоқ! - деб, ўғилларининг қорни катта экан:

- Ошқовоқ, ошқовоқ! - деб оналарининг чап кўзидан ёш оқаркан:

- Шилпиқ, шилпиқ! - деб масхара қилиб сайрашда давом этаверибди. Охири бўлмабди, озодликка чиқишдан, жуфтлари билан қўшилишдан умидлари узилиб, беҳол бўлиб ётиб қолишибди. Катта бедана туш кўрибди. Онаси учиб келганмиш. Ўғилларининг аҳволини кўриб афсусланганмиш. Бошингга мушкул иш тушганда «Ё Оллоҳ» деб сайрагин девдим-ку, деб уришганмиш. Уйғониб кетиб «Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ», дея бор овози билан сайраб юборибди, укаси жўр боиибди. Дашт-биёбонлардаги, чўл-яйловлардаги бошқа беданалар ҳам қўшилганмиш. Еру кўкни «Ё Оллоҳ» деган сеҳрли садолар қоплаб кетганмиш. Ўша уйда эндигина ўн тўрт ёшга кирган жаннат ҳурларидек бир маъсума қиз бор экан, ақлу одоби жойида, кўп раҳмдилу шафқатли ҳам экан. Худо унинг кўнглига

солибди. У ҳам уйкуда экан. Беданаларнинг сеҳрли овозидан уйғониб кетибди, уйғониши билан қовоқларнинг тўрини ўтқир қайчилар билан қирқиб ташлабди, озод бўлган беданалар «Ё оллоҳ, ё Оллоҳ» дея сайрашиб, нариги пайкалда уларни интизорлик билан кутаётган бўлажак жуфтлари ёнига бориб, силашиб-сийпалашиб туғилиб ўсган ўтлоқларига қараб парвоз қилишибди. Турмуш қуришибди. Тўйлари куни эркаклари урғочиларига бир қопдан қуноқ ҳадя қилибди. Кейин болачақали боиишибди. Кейин то умрларининг охиригача «Ё Оллоҳ, ё Оллоҳ» дея озодлик қўшиғини куйлаб, эшитганларнинг дилини хушнуд этишибди... Шундай қилиб эртақ ҳам тамом боиибди. Уйғоқмисан, азамат ўғлим, нега индамайсан?

- Уйғоқман, анави қизни дадаси уришибдими? - деб сўрадим.

- Йўқ, уришмабди, уни Оллоҳ ўз ҳимоясига олибди.

- Кейин нима бўпти? - деб сўрадим яна.

- Кейин ўша қиз жуда бахтли ҳаёт кечирибди, узоқ яшабди, юз йилдан ортиқ умр кўрибди. Оламдан ўтгач Оллоҳ, қушларга меҳрибон бўлгани учун, барча гуноҳидан ўтиб, жаннатдан жой берибди. Бўлди, бошқа саволинг йўқми?

- Бор, - дедиму, уёғини айтолмай ухлаб қолдим...

АҲМАДҚУЛ БОБОМ ШУМ ХАБАР КЕЛТИРДИ

Ўша куни тўртта эшак миниб кетган боболаримиз жуда кеч қайтишди. Энам икковимиз роса ташвишландик, уларниям Эшон бобомнинг ёнига қўшиб қамаб қўйган бўлишса-я, деб кўрқдик. Хайрият қамашмаган экан. Пешонасига қоини қўйиб саломлашадиган бошлиқ э амакилар, олиб келган қўйларинг учун раҳмат, газармадаги аскарларга сўйиб берамиз, лекин Эшон ҳазратларига мен жавоб беролмайман, мендан катта яна анча бошлиқлар бор, ўшаларнинг рухсатини оламиз, дебди. Лекин ташвишланманглар, озодликка чиқарамиз, гап битта,

дебди. Ўша битта гапни яна эшитайлик деб боболар кечгача қолишган экан.

-Ишқилиб қўйиб юборишармикан?- ташвишланиб сўради энам.

- Қўйиб юборишади, Худо хоҳласа, ҳазрат чиқадилар, - деди бобожоним, - бошлиқ ёмон одамга ўхшамайди. Қизил шапкалиларнинг орасида художўйи, инсофлилари кўп, онаси. Бу дунёни аслида шу инсофли одамлар ушлаб турибди, бўлмаса нақ қиёмат қойим бўларди-я.

- Ҳазратимнинг олдиларига кириб кўнгил сўрамабсизлар-да.

- Кирдик, онаси, кирдик. Кайфлари яхши, ўзлари тетик, жойнамоз беришибди, таҳоратга сув ҳам бериб туришган экан, овқатларни макруҳ деб емаётган эканлар, бир мелиса бола уйдан келтириб бераётган экан. Айтдим-ку, бу дунёда инсофлилар кўп.

- Хайрият, - деди энам мамнун бўлиб.

- Хайрият, - дедим мен ҳам мамнун бўлиб.

Кейин мен ухлаб қолдим. Эрталаб турсам, бобожоним ҳам, энам ҳам бокқа чиқиб кетишган экан. Нега мени намозга уйғотишмади экан деб ўйлаб ётдим. Кейин уйғотишувдию уйқум очилмай, яна ётиб олувдим. Шу эсимга тушиб, энажонимдан хафа бўлмай қўя қолдим. Ўзи шу бобомгаям жуда қийин, тўғрими? Токларни кесишимиз керак, дарахтларни буташимиз керак, оғилхонадаги гўнгни бокқа ташишимиз керак, ариқларни тозалашимиз керак, кейин бобожоним бориб Захро холамнинг токини кесиб бериши керак, кейин теракзоримизнинг орқасидаги ҳар хил кўчатларни кўчириб, эгаларига элтиб беришимиз керак...

Ана шуларнинг ҳаммасини якка бобомнинг ўзи қилиши керак экан, бечора бобожоним-ей, унга жудаям қийин.

- Ҳадеб ух тортаверманг, - дейди баъзан энам, - кечадан иш қоптими?

- Шундай дейсану, онаси, қариб қоляпман-да.

- Қаришни хаёлингизга ҳам келтирманг, - уришиб беради энажоним.

- Барибир ёлғизлик билинар экан-да, онаси.

- Ёлғиз эмассиз, худога шукр, мана Раҳмонжон йигит бўп қолди.

-Тўғри, бобожон, - дейман шошилиб ўрнимдан туриб, - ростдан ҳам мен катта бўп қолганман. Мана, бўйимни кўринг.

Ана шунақа гаплардан ҳар куни гаплашишарди-да. Катта йигит бўп қолдим десам ҳам мени уйғотишмабди, алам қилди. Энам сут пишириб қўйган экан, бир коса қуйиб нон тўғраб ичиб олдим-да, ботинкамни кийиб, энди янги этигимни к-иймайман, уни қишда, қор ёққанда кияман, боққа чиқсам, вой, энам йўқ, бобомнинг ўзи ишлаётган экан. Бизнинг боғимиз жудаям катта, ҳар хил узумлар, эртапишар ўриклар, нордон, ширин анорлар, ерга ётиб ҳосил берадиган сариқ анжирлар, эҳ-ҳе, жуда ҳам мевамиз кўп. Ҳаммасини бобожонимнинг ўзи эккан. Атрофдаги деворларини ҳам якка ўзи урган. Бобомнинг кафти катта-да, бир кетмон лой элтади. Фақат мен анжирни ёмон кўраман, ичида курти бор-да, ўшанисини ёмон кўраман. Қора гилосни жондилимдан яхши кўраман. Энам, данаги билан ютмагин, ёмон бўлади, дейди. Данагини ажратгани эринаманда, еб юборавераман. Ўшандаям ҳеч нарса қилмайди.

- Келдингми, ўғлим, - деди бобожоним.

- Келдим, - деди.

- Нонушта қилиб олдингми?

- Қилдим, нега мени уйғотмадингиз?

- Уйқуга бир тўйиб олгин дедим-да.

- Анув куни ўзингиз, ўғлим, энди боққа чиқиб бирга ишлаймиз, гаплашиб-гаплашиб ишлаймиз, девдингиз.

- Ҳа, айтувдим, энди гаплашиб ишлаймиз.

- Гапиринг бўлмаса.

Бобом ўзи гапиришни билмайди-да, ҳозир ҳам гап тополмай

токқайчи билан қийт-қийт этказиб новдаларни кесаверди. Вой, новдаларни кесиб ташласа, узум қаерда пишади, тўғрими? Шу ҳақда сўрагандим, сен токпиллаларни теравер, йўғонини бир бошқа, ингичкасини бир бошқа қилиб тер, мен тушунтириб бераман, деди.

- Термасам-чи? - деб сўрадим.

- Унда мен ҳам айтмайман. Билолмай қийналиб юрасан.

- Айтмасангиз мен ҳам ўйнагани кетиб қоламан. Сиз ҳам зерикиб ўтирасиз.

- Оббо ўғлим-ей, қулоқ сол бўлмаса, соч ўсганда, тирнок ўсганда ортиқчаси қирқиб ташланади, шундайми? Ток ҳам шунақа, ўғлим. Мана қарагин, мана бу новдалар оқариброк, нимжонгина бўп турибди. Ёзда офтоб яхши тегмагани сабаб пишмай қолган. Мана бу сап-сарик, бақувват новдалар етилиб пишган. Ҳам офтобга, ҳам онасининг ширасига тўйган. Хом новдаларни кесиб ташламасак, зангдан оқиб келаётган шираларни ичиб қўядию, лекин барибир узум бермай тураверади.

- Аразлайдими? - деб сўрадим.

- Ҳа, аразлайди, энди тушунарлими?

- Йўқ, тушунарли эмас.

- Хулоса шуки, ўғлим, хом новда барг берадию узум бермайди. Узум берадиган мана бу новдаларнинг овқатини еб қўяверади.

- Бобожон, узум ўзи қаёқдан пайдо бўлади? Ёки уни кечаси паришталар осиб кетадими?

- Йўқ, паришталар осиб кетмайди, мана бу занглардан оқиб келадиган ширалардан пайдо бўлади. Ўрик ҳақида сўраганингда айтиб берувдим-ку... Катта гапирганда қулоқ солиш керак.

- Бобожон, хангнинг ичига ширани ким қуйиб қўяди бўлмаса, шуни айтсангиз, диққат билан қулоқ соламан.

- Оббо ўғлим-ей, ҳаммасини билгинг келади-я, зангнинг

остида майда-майда томирчалар бор. Ширалар ўшаларда тўпланади-да, кейин занглар орқали новдаларга оқиб чиқади. Кейин ўша ерда қуёш нури билан қўшилиб, узумга айланади. Шунинг учун, ўғлим, токнинг остини ағдариб, чопиб, томирларга ҳаво берсанг, озуқа берсанг, узум ҳам ширин бўлади... Бир эртак айтувдим-ку, эсингдан чиқибди-да...

- Айтганингиз йўқ, бобожон.

- Айтувдим шекилли.

- Менинг эсимда йўқ-ку, демак айтмабсиз-да, бобожон.

- Ўғлим, кундузи эртак айтилса ёмон бўлади. Қоронғу тушганда айтарман.

- Бобожон, кўзингизни юмиб туриб айтақолинг, мана менам юмиб тураман. Ўшанда қоронғу бўлади.

- Кўзимни юмсам, ток кесолмайман-да.

- Эртак айтмасангиз қочиб кетаман, тоқпиллангизниям термайман. Мана, қочиб кетяпман. Мана...

Шундай деб сал нарироқ борувдим, йўқ, қочмоқчи эмас эдим, сал кўрқитмоқчи эдим, бобожоним бўлса ростдан ҳам кўрқиб қайтақол, ўғлим, сен кетсанг, зерикиб қоламан, майли, битта ўзимни юмиб туриб айтаман. Сен ҳам битта кўзингни юмиб эшитасан, деди. Кейин мен битта кўзимни юмиб турдим, бобом ҳам битта кўзини юмиб эртак айта бошлади.

- Бир бор экан, бир йўқ экан, илгариги замонда шу бизнинг қишлоқда битта боғбон бобо яшаган экан. Қариб-чириб қолганда, ўлай-ўлай деяётганда ёлғиз ўғлини ёнига чақириб, болам, энди мен бу ёлғон дунёдан чин дунёга кетяпман. Бир хумчада тиллом бор эди, шу тоқлардан бирининг тагига кўмганман, қайсилиги эсимда йўқ, мендан кейин ўшани кавлаб олгин, деб васият қилибди. Йигит отасини ювиб-тараб исм-расмларини ҳам қилиб кўмганидан кейин тиллони олиш учун тоқларнинг тагини ағдариб чопа бошлабди. Ўша йили хумчадаги тиллони тополмабди-ю, аммо тоқлари шунақа узумни кўп

килибдики, сотавериб-сотавериб, сандиғи пулга тўлиб кетибди. Э, хумча жуда пастга кўмилган бўлса керак, энди янаги йилга бундан ҳам чуқурроқ ағдариб чопаман, дебди йигит. Яна ҳам чуқурроқ ағдариб чопган экан, хумча яна топилмабдию, узум шунақа мўл бўптики, баҳоргача сотиб адо қилолмабди, яна сандиқлари пулга тўлибди. Бир кекса бободан отасининг сирли васияти ҳақида сўраган экан, э, ўғлим, отанг раҳматли токнинг тагига тилло кўммаган, тилло кўмганман десам, ўғлим ағдариб-чопади, узум мўл бўлади, сотиб пулини кўпайтириб хумчасини тиллога тўлдиради, деб ўйлаган. Мана, сандиғинг тўла пул бўлди-ку, дебди. Тўғри айтасиз, бобо дебди йигит, икки йилдан буён жуда бойиб кетдим. Ўша йигит отаси шу васиятни қилгани учун мамнун бўлиб, илоё отагинамнинг жойи жаннатда бўлсин, деб ҳар куни дуо қиларкан.

Бобожоним эртакни айтиб бўлиб:

- Қалай, яхшимикан? - деб сўради.

Мен иккови кўзимниям юмиб олувдим-да, шунинг учун яхшими, ёмонми, билолмаётувдим.

- Бобожон, яна ҳам ағдариб чопганда тилло чиқармиди? - деб сўрадим.

- Йўқ, токнинг тагида тилло бўлмаган экан. Ҳечам бўлмаган экан. Ағдариб чопганда жуда пастдаги нафаси қисилиб ётган томирчаларга ҳаво яхши бораркан, озукага ҳам, сувга ҳам яхши тўяркан-да, тиллонинг ўрнига шира жўнатаркан.

Бобожоним ана шуларни айтгандан кейин, бор энди азамат ўғлим, энанг чой қайнатиб қўйгандир, мева-чевалардан ҳам қўшиб олиб келгин, бир чойлашиб олайлик, кейин яна биттадан кўзимизни юмиб эртак айтишаверамиз, деди. Ўзи мен битта эртак эшитганимдан кейин яна тагин эшитгим келаверади, уйқум келгунча эшитаверсам дейман.

Кумғонга чой олиб келдим, ўрик, майиз, чақилган ёнғоқ олиб келдим. Кўкнори халта эсимдан чиқиб қолган экан, яна бориб

келдим. Бобом мен терган тоқпиллаларнинг устига ўтириб, тушлик қилаётганда тоққайчи билан бирпас ишловдим, шу қайчи жуда расво экан, ўнг қўлимни қисиб олдим, қон чиқиб кетай деди. Бобом, йиғлама, ўғлим, сенда айб йўқ, шу қайчини ясаган устада, бозорга борганимизда олдиға кириб, уни бир уришиб қўяман, девди, шундан кейин оғриқ сал босилгандай бўлди. Кўкариб турган жойини икки марта ўпган эди, энди оғриқ бутунлай йўқ бўлиб қолди.

- Кетаман, - дедим ўрнимдан туриб.

- Қаёққа борасан, ўғлим, - сўради бобом, - сен кетсанг, мен зерикиб қоламан-ку.

- Барибир яхши эртақ билмас экансиз, сиздан энам яхши, эртақни кўп билади.

Ҳовлиға борсам, энажоним кир юваётган экан, мени кўриб жуда хурсанд бўлди. Азамат ўғлим, ёрдамчи ўғлим, деб эркалаб оғилхонадан таппи олиб чиқиб кир қозоннинг тагига қалагин, ахир сен олов ёқишни яхши биласан-ку, деди. Ҳечам-да, мен тараша ўтинни яхши кўраман. Таппи ёнмай тутаб тураверади, тутуни кўзимни ачитади-да, кейин уни тепгим келаверади. Энамга касал бўп кетяпман, дедим-да, энди яна бобомнинг олдиға қараб югуриб бордим. Бобожоним тушлиқни қилиб, кўкноридан кўп ичиб, чордона қурганча бошини тиззасига осилтириб, фаришталар билан суҳбатлашиб ўтирган экан.

Ростданам кўкнори ичгандан кейин ҳамма боболар ҳам кўзини юмиб, бошини осилтириб, фаришталар билан суҳбат қуришади. Аҳмадкул бобом ҳам, Қамбарали бобом ҳам шунақа қилади. Ўшанда-чи, қаттиқ гапирмаслик, нарсаларни тақиллатмаслик керак. Фаришталар қушларга ўхшаб ҳуркиб қочиб кетар экан. Фаришталар бошини эгиб турган боболарнинг қулоғига мусулмон банда, сен ҳозир кайфда ўтирибсан, ҳузур қилияпсан, ўзгаларга ҳам ҳузурни раво кўргин, қаттиқ гапирмагин, етимларнинг бошини силагин, бечораларга ёрдам

бергин. Яхшилик қилган одам жаннатидир, сен жаннатисан, жаннатисан... деб шивирларкан.

Бобожонимнинг фаришталарини хуркитиб юбормаслик учун аста-секин, оёғимнинг учида бориб, ёнига ўтирдим. Кулоғининг атрофига синчиклаб қарай бошладим. Фаришталар кўринмаяпти. Энам таҳоратсиз кишига фаришта кўринмайди, деганди. Ҳозир менинг таҳоратим йўқ-да, ўшанга кўринмаётгандир.

Бобожоним битта кўзини озгина очиб:

- Келдингми, ўғлим, - деди.

- Келдим, - дедим секингина.

- Шундай, ўғлим, бу дунёга ҳаммамиз меҳмонмиз, - аста-секин гапира бошлади бобом, - лекин меҳмон эканман деб дастурхонни қоклаб кетсақодобданемас. Кимларнингдир дастурхонига биз ҳам оз-оздан ноз-неъмат ташлаб кетишимиз керак... Мендан кейин сен ҳам боғбон бўлгин, ўғлим. Мана шу тоқларни, ўрикларни, бодому ёнғоқларни, анжиру анорларни сенга қолдириб кетаман. Эгаси ўзинг бўласан, мени қанча севсанг, уларни ҳам шунча севгин. Боғ яратган, уни парвариш қилган кам бўлмайди. У дунёси ҳам, бу дунёси ҳам обод бўлади. Эшитганмисан?

- Йўқ, бобожон, мен ҳеч нарса эшитганим йўқ.

- Кампирнинг ҳеч нарсаси йўқ экану ҳовлисида бир тупгина тераги бўлган экан. Тагини чопаркан, ўғит соларкан, челақлаб сув қуяркан-да, тўғри ўс, терагим, тўғрилиқда ҳикмат кўп, деб силаб-сийпаларкан. Йиллар ўтиб, терак осмон баробар бўлибди. Пошшо қаср солаётган экан, тўғри ўсган терак керак бўлибди. Бутун мамлакатни ахтарибди, топилмабди. Кампирникида шундай терак ўсаётганини эшитиб, эгасини рози қилиб олинглар, сўраса бир хум тилло беринглар, дебди... Бир туп теракни парвариш қилгани, тўғри ўстиргани учун кампир бой-бадавлат бўлиб кетган экан. Ҳа, ўғлим, дарахт экиб, парвариш

қилган кишининг бу дунёси обод бўлади, деган гапнинг мазмуни шундан экан. Энди, азаматим, гапнинг буёғига ҳам кулоқ сол... Бир бой мардикорларга бозордан мева-чева олиб келиб берса, еб бўлишиб, боғбонга раҳмат, умри узок бўлсин, деб дуо қилишибди. Бой қариб нариги дунё ҳақида ўйлайдиган, савоб ахтарадиган бир ҳолатда экан. Катта боғни сотиб олиб, мевасини текинга улашибди. Еганлар фотиҳага қўл очиб, экканга раҳмат, тикканга раҳмат, деб дуо қилишармиш. Савобталаб бой хафа бўлибди. Ўзим эмагунча савоби тегмас экан-да, деб ўйлабди-да, қуруқ ер сотиб олиб, ўзи дов-дарахт экибди. Ўзи парвариш қилибди. Ҳосилга киргач, мевасини улашса, еганлар экканга раҳмат, парвариш қилганга раҳмат деб дуо қилишармиш. Дуо ижобат бўлиб, шу бой ҳам чин дунёга борганда жаннатга тушган экан... Ҳа, ўғлим, экиб, парвариш қилганнинг савоби бошқача бўлади. Авлиёлар боғбоннинг икки дунёси ободдир, деб бежиз айтишмаган.

- Вой, бобожон, йиғлаяпсизми? - дедим шошилиб. Кўзимни юмиб ўтиргандим-да, шунинг учун кўрмай қоиган эканман.

- Ҳа, йиғлаяпман, ўғлим.

- Йиғламанг, унда менам йиғлайман.

- Тоғаларингни эслаб кетдим. Ҳў анави новча ўсган ёнғоқнинг ниҳолчасини экаётганимда раҳматли катта тоғанг ушлаб турувди, назаримда энди дарахтга айланиб, икковимизга тикилиб тургандай. Отажон, мана мен ўлганим йўқ, бўйим ҳам ҳамманикидан баланд, мевамни еганлар мени дуо қилишяпти, деётгандай.

- Бобожон, йиғламанг, жон бобожон, - деб ёлвордим, - мана мен ўлганим йўқ-ку, ёнингизда турибман-ку, боғбон бўламан дедим-ку.

Ўрнимдан туриб бобожонимни ачомлаб, бетларидан, соқолларидан ўпа бошладим. Энам кўп йиғлайдию, уни юпатишим осон бўлади, бўйнига осилиб, озгина ёлворсам,

юпанади-қолади. Бобожонимнинг бўлса йиғлаганини кам кўрганман. Шунинг учун қандай юпатишним билмайман. Нима қилсам экан, мана соқолиним тараяпман, сочи йўқ бошиним силаяпман, бўйниларидан ҳам ўпаяпман.

- Бобожон, мен ҳам қизиқ-қизиқ нарсалар айтиб берайми? - деб сўрадим охири бетини ҳовучимга олиб, ўзини ўзимга қаратиб.

- Айт, ўғлим, айт, - деди бобом хўрсиниб.

- Ўтган йили дарахтлар гуллаганда боғни айлантриб айтувдингиз-ку, ҳаммаси эсимда турибди.

- Қани айт-чи, ўғлим.

- Мана бодом ҳамма дарахтдан олдин гул чиқариб, кейин барг чиқаради. Эсимдамикан?

- Ҳа, эсингда экан, ўғлим.

- Бодомдан кейин гилос гуллайди. Уям олдин гуллаб, кейин барг чиқаради. Гули билан барги баробар чиқса, меваси майда бўп қолади. Оқ ўрик эрта гуллайди. Кечпишар ўрик бир вақтда ҳам барг чиқаради, ҳам гул чиқаради. Биларканманми?

- Баракалла, ўғлим, баракалла.

- Беҳи билан анор олдин барг чиқариб, гулга навбатни кейин беради. Улар кеч пишади-да. Шунинг учун ҳеч шошмайди. Қайси мева эрта пишса, ўшанинг гули баргидан олдин очилади. Барг чиққунча ғўрамизни тугиб олайлик, бўлмаса бизга овқат етмай қолади, дейишаркан... Ёнғокнинг гули бир қарич бўлиб осилиб чиқади. Анжир гулламасдан ҳам мева қилавераркан, ўзингиз шундай дегансиз.

- Азамат ўғлим-ей, ҳаммаси ёдингда экан, баракалла.

- Бобожон, энди йиғламайсизми?

- Бўлди, ўғлим, энди ҳеч йиғламайман, ўринбосарим бор экан. Худо хоҳласа, зўр боғбон боиасан, энди икковимиз ҳам савобнинг тагида қоламиз.

- Бобожон, Эшон бобом, сен Худо хоҳласа, мачитга имом

боиасан, девдилар-ку, энди қайси бирини қиламан?

- Икковиниям қилаверасан, ўғлим. Кундузи боғдаю кечкурун мачитда боиасан. Икковиям савоб, раҳмат устига раҳмат ёғилади... Кел бир ачомлашайлик. Меҳрим товланиб кетди, Худога шукр, минг қатла шукр, ўринбосарим, боғиаримнинг кичкина боғбони...

Бобожоним билан эндигина ачомлашаётгандик, ҳали бир-биримизга унча тўйганимиз ҳам йўқ эди, нарироқда ўх- хў, ўх-хў деган йўтал овози эшитилиб қолди. Қарасак, вой, вой, Аҳмадқул бобом экан, яқинимизга келгунича сезмабмиз.

- Икковинг ҳам кармисан? - деди Аҳмадқул бобом яқинимизга етай деганда.

- Кар эмасмиз, - дедим бобомнинг кучоғидан чиқиб.

- Ҳовлида туриб шунча чақираман, чақираман...

- Бўйинг паст-да, - деди бобом сал кулимсираб, - овозинг ҳам паст чиқади.

- Келининг устига чиқиб чақирувдим, Эрка.

- Бўлмаса овозинг келининг ичига кетибди, Аҳмадқул.

Ҳаммамиз ўтирдик, фотиҳа ўқидик, чой қуйиб узатдим. Иш чатоқ бўпти. Жуда-жуда чатоқ бўпти. Колхозимизнинг ҳосилоти Қўзиёев амаки Бўриҳовузнинг олдига одамларни тўплаб, йўқ, одам кўп бормабди, озгина борибди, холос, кўрғончадаги боғларга бу йил ишлов берилмасин, колхозга умумлашади, колхознинг паст томонидаги ерлари захлаб, шўрлаб кетган, пахта унмаяпти, ҳукуматга мевадан кўра пахта зарурроқ бўп турибди, боғлар бузилиб, ўрнига пахта экилади, дебди...

Бобомнинг аввал қўллари, кейин бўйни қалтираб, анчагача гапиролмай турди, кейин ўзига келиб:

- Ҳазилингни қўй, Аҳмад! - деди.

- Ҳазиллашаётганим йўқ, - деди Аҳмадқул бобом.

- Гапингни қайтариб ол, бўлмаса ҳозир мана шу теша билан чопиб ташлайман.

- Зўр бўлсанг, бориб раисни чоп, Эрка, нега менга дўк урасан?

Чои боболар ўринларидан турушувди, кўрқиб мен ҳам туриб олдим. Илоё уришиб қолишмасин деб худога ёлвориб турдим.

- Бу гап кимдан чиқибди? - секин сўради ўзимнинг бобом.

- Ҳукуматдан, - деди Аҳмадкул бобом орқасига тисарилиб.

- Қайси ҳукуматдан?

- Енг каттасидан. Кеча идорада ёпиқ мажлис бўлган экан, қарор қилишибди.

- Шу боғларни бузишга-я?

- Ҳа, шу боғларни бузишга; сеникиниям, меникиниям, ҳамманикини.

- Йўқ-йўқ, - бобожоним бақириб юборди, - ҳозир бориб ҳаммасини чопиб ташлайман. Ўғилларимни отиб ўлдирди, куёвимни уриб ўлдирди, еримни олди; белимни букди, энди боғимни бузадими, йўқ, йўқ... Ҳаммасини чопиб ташлайман.

Бобожоним турган жойида тепиниб, ердаги теша, арра, ток қайчиларни ҳар томонга ота берди. Энажоним югуриб келди.

Ўтқазиб, бобомга совуқ чой ичирди, кўкрагини очиб елпиди.

Мен нима қилишимни билмай жим туравердим.

ЭШОН БОБОМ ЯНА ҚОЧИБ КЕЛДИЛАР

Энди ҳаммасини бир бошдан айтаман, хўпми. Бўлмаса адашиб кетаман. Энажоним гап бошлашдан олдин «Бисмиллоҳ» деб олгин деб ўргатарди, шундай қилса шайтон оғизга кириб олмас экан. Шайтон жуда ёмон, оғзига кириб олса болаларни гапидан адаштириб юбораркан. Эшон бобомни камоқдан озод қилиш учун ўлиб қоиган чўчка болалари ўрнига, айтувдим-ку, бобожонлар кўп қўй ҳайдаб кетишди деб, ўша қўйларни туман марказига етказиб боргунча роса қийналишди: қочиб кетаверишибди, ҳайдаб келишса яна қочиб кетишармиш. Охири

Аҳмадкул бобом, ўзи шу бобомнинг эси жуда кўп-да, эшагидан тушиб битта қўйнинг бўйнига белбоғини боғлаб, етаклаб олибди. Кейин бошқа қўйлар, бўпти, чўчқанинг ўрнига бизни сўйишса, сўйишақолсин дейишиб, ўша қўйнинг ортидан маърашиб, бошларини эгиб, кетишаверибди. Эҳ, борганларидан кейин Эшон бобомни қамаган катта бошлиқ шунақа хурсанд бўптики, шунақа севинибдики, кафтларини бир-бирига мана бундай қилиб ишқаб, ў бобойлар, зап иш қилибсизларда; офарин, офарин, казармадаги аскарларга гўшт йўқ эди, мазза қилишади энди, дебди. Рост, худди шундай дебди. Ишонмасангиз, Муродхондан, Ҳайитвой ўртоғимдан сўранг. Биз бу гапларни Аҳмадкул бобомникида, деразанинг орқасида пойлаб туриб эшитдик. Кейин ўша гарчи бор чиройли этик кийиб олган бошлиқ, ия, нега қўйни тўққизта олиб келдиларинг, яна битта қўшсаларинг ўнта бўларди, жуфт боиарди, жуфт нарсани хосияти кўп дебди.

Эшонкул бобом:

- Е болам, ташвиш тортма, қўйнинг ўрнига мана бу Аҳмадкулнинг қўл-оёғини боғлаб бериб кетамиз, - дебди.

Энг катта бошлиқ хахолаб кулиб юборибди. Кейин чол боболар, энди болам, Эшон ҳазратларини озод қилгин, биргаллашиб, эшакка миндириб олиб кетайлик, дейишибди. Энг катта бошлиқ оғзини очмасдан, қорнини силкитиб кулибдию нариги хонага ўтинглар, озгина суҳбатлашасизлар, кейин бир гап бўлар, деб қовоғини мана бундай қилиб хўмрайганга ўхшаб солинтириб олибди.

Бобожонлар энди пешонаси ялтироқ, кичкина бошлиқнинг хонасига ўтишибди. Кичкина бошлиқ:

- Хуш кўрдик, отахонлар - дебди.

Бобожонлар:

- Худое умринг узок бўлсин, - дейишибди.

Пешонаси ялтироқ бошлиқ:

- Демак Хонешон Шодмонхон ўғли сизларга ҳамқишлоқ бўларкан-да? - деб сўрабди.

- Иншооло, шундай, - дейишибди бобожонлар.

- Мелисахонадан қочган кечаси Хонешон тўппа-тўғри сизларнинг қишлоқларингизга бордими?

- Совуқ кечада қаёққа ҳам борардилар.

- Қочоқ Эшонни энг аввал Эрка мингбоши беркитдими?

- Эркавой мингбоши бўлган эмас, элликбоши бўлган.

- Э, бало бўлганда ҳам, беркитганми ахир?

- Нима, совуқ тунда Эшон ҳазратлари кўчада музлаб қолсинларми, бўлмаса, - деб Аҳмадкул бобом оёғи билан ерни бир тепиб қўйибди.

- Бақирманг, - дебди пешонаси ялтироқ бошлиқ.

- Бақиравераман, - дебди яна Аҳмадкул бобом. - Қўйнинг энг каттасини ўзим бердим-ку, нега бақирмас эканман.

Пешонаси ялтироқ амаки анчагача индамабди. Қоғозга мохорка ўраб чекибди. Тутунини девор томонга пуфлаб-пуфияб қўйибдию ҳеч нарса ҳақида сўрамабди. Кейин яна савол-жавобни бошлаб юборибди:

- Хўш, Эшон ҳазратлари Эрка Ҳожимат ўғлиникидан чиқиб кейин кимникига беркинди?

- Кейин меникида турдилар, - дебди Аҳмадкул бобом кўркмасдан.

- Ўз уйингиздами?

- Йўқ, отамдан қолган уйда.

- Кейин-чи?

- Молхонага беркитганман.

- Кейин-чи?

- Кейин отамдан қолган катта туя сандиққа солиб қулфлаб ўтирдим.

- Кейин-чи?

- Кейин мевани кўп еб, корни бузилиб қолмасин деб у ердан

чиқардим.

- Кейин-чи?

- Кейин Қамбаралиникига ўтказдик.

- Кейин-чи?

- Кейин ўзларинг ушлаб олдиларинг-ку... Ҳадеб кейин-кейин деяверасанми?

- Демак, бобойлар, ҳаммаларинг биргалашиб жиноятчи Хонешонни беркитгансизлар.

- Юртимизнинг имоми бўлгандан кейин беркитамизда, болам.

- Биргалашиб намоз ҳам ўқигандирсизлар?

- Ёшимиз бир жойга бориб қолди, ўқимасак бўлмайди- да, болам.

- Имомликка Хонешон ҳазратлари ўтдиларми?

- Бўлмасам-чи...

Мана шунақа савол-жавоблар бўлаверибди-бўлаверибди. Охирида пешонаси ялтироқ бошлиқ, бобойлар, мана бу қоғозларга кўй кўйинглар, дебди. Э, болам, биз кўл кўйишни билмаймиз, керак бўлса бармоғимизни сиёҳингга босиб бера қолайлик, дейишиб бисмиллоҳу раҳмонир раҳимни айтиб мана бундай, мана бундай қилиб бармоқларини босишибди.

Пешонаси ялтироқ бошлиқ энг катта бошлиқнинг олдига кириб анча маҳал йўқ бўлиб кетибди. Бобожонлар ҳозир Хонешон ҳазратларини бошлаб чиқишса керак, кучоқлашиб кўришиб кейин қишлоққа олиб кетсак керак, Аҳмадқул, сен ҳали ёшсан, эшагингни Ҳазратга бериб, ўзинг тўқимидан ушлаб пиёда кетасан, деб маслаҳатлашиб турган экан, бир маҳал пешонаси ялтироқ бошлиқ қовоғини солиб, йиғламсираганроқ бўлиб чиқибди-да, ух тортиб, ҳаммаларинг хўжайиннинг олдига кирасизлар, дебди.

Буёғи чаток бўпти, жуда-жуда чаток бўпти. Этигида ғарчи бор бошлиқнинг феъли айнаб қолибди. Қочокни, давлат

жиноятчисини беркитганларинг учун ҳаммаларинг қамаласанлар, мана, айбларингни бўйинларингга олиб; бармоқларингни босиб ҳам берибсизлар, деб бақирибди. Бақирганда кўзи ола-кула бўлиб кетибди. Эртақлардаги вазоҳати хунук девлар бўлади-ку, ана шунақа бўлиб кетибди. Бобожонлар кўрқиб кетишибди. Ҳаммадан ҳам кўпроқ Аҳмадкул бобом кўрқиб, э ман қамалиб кетсам, набирам Ҳайитвойнинг тўйини ким қилиб беради деб ўйлабди. Матмуса бобом, менинг ўғлим туманнинг извошида юрадиган каттаси-ку, мени қамашмаса керак деб ўйлаб, сал озроқ кўрқибди.

Етигида ғарчи бор бошлиқ ўрнидан туриб:

- Уҳх! - дебди.

Чол боболар:

- Э, худойим-ей! - дейишибди.

- Нега қочоқ эшонни беркитганларингни бўйинларингга олдиЖаринг? - деб сўрабди.

- Рост гапни айтдик-да, бошлиқ ўғлим, - дейишибди бобожонлар.

- Э, рост гапни айтадиган замонми ҳозир, каллаварам чоллар, - ана шу гапни айтгандан кейин катта бошлиқ афтини жийириб, яна уҳ тортибди. Ўйланибди, ўйланаверибди. Нима ҳақда ўйланаётганини ҳеч билиб бўлмас эмиш. Охири яна бир уҳ тортибди-да, майли, сизлар бораверинглар, лекин Эшон ҳазратларини ҳозирча бўшатолмайман, менинг устимда яна ўнта бошлиқ бор, биттасини кўндирсам бошқасини кўндиrolмайман. Ҳазратга мен ҳам ачинаман, мен ҳам мусулмон одамнинг фарзандиман, тезроқ кетинглар энди, дебди-да, бобожонларга жавоб бериб юборибди.

Ҳали айтдим-ку, бу гапларнинг ҳаммасини Аҳмадкул бобомнинг даричаси ёнида ўтириб эшитдик. Ҳайитвой ҳам эшитди, Муродхон ўртоғим ҳам эшитди. Ҳайитвой, катта бўлсам, мелисаларга бошлиқ бўйИаман-да, ҳамма Эшон

боболарни қамокдан чиқариб юбораман, деди. Муродхон ўртоғим ўрнидан туриб, э, қорним очиб кетди, уйимизга кетаман, деди. Мен бўлсам, ҳеч нарса демадим. Йиғлагим келаётганди-да, йиғлагим келганда ҳечам гапиролмайман. Эшон бобом энди қоронғу уйда, ёлғиз ўзлари ўтирадилар, қорнилари оч қолса, чой ичгилари келса ҳеч ким бермайди. Тағларига кўрпача ҳам солишмайди, бошларида ёстик ҳам йўқ... Ана шулами ўйладим, ўйладиму энди сал-пал йиғлагим кела бошлади.

Ўша куни қаттиқ шамол эсаётувди. Энажоним, худонинг марҳамати эсяпти, ерларни қуритади, дарахтларни қиш уйқусидан уйғотади, ўт-ўланлар ўсиб чиқади; шамол эмас, оромбахшбаҳораинг элчиси бу, дейди. Қоронғу тушгандан кейин шамолнинг гувиллаши яна кучайди. Худди қора девлар томимиз устига ўтириб олиб, туйнугимиздан пуфлаётганга ўхшайди. Кўрқиб, оёғи шишиб бутунлай ётиб қоиған бобожонимнинг пинжига кириб олдим. Энажоним, тур болам, чироқни ушлаб тур, молларга хашак солиб чиқайлик, кейин ётамыз, яхши эртақлар айтиб бераман, девди, молхонага киргани кўрқаман, шамол келган кечаси у ерга қора девлар қамалиб олади, деб қўнмай, бобожонимнинг пинжига баттароқ беркиниб олдим.

Энажоним молхонадан чиқиб танчага ўт солиш учун ўчоққа энди олов ёқаётганди, кўча эшигимиз олдин сал пастроқ, кейин худди биров тош билан ураётгандек, қаттиқ тақиллаб қолди. Энам икковимиз чиқиб танбани туширувдик, ие, ие; Эшон бобом турибдилар; рост айтяпман. Девга ўхшаган, новча бўйли, мўйлови буралиб-буралиб қулоғининг орқасига бориб қоиған битта амаки ҳам турибди.

Ўша девга ўхшаган амаки бир қўли билан девлар минадиган катта отнинг жиловидан ушлаб, бошқа қўли билан Эшон бобомнинг қўлтиғидан кўтариброқ олган.

- Вой худойим-ей! - деди энажоним.
- Робиябиби, мен яна ташвиш бўлиб келдим, - зўрға нафас олиб дедилар Эшон бобом.

- Вой, яратганга шукр-ей, - деди энажоним яна.

- Еркавой уйдаи?

- Марҳамат, кираверсинлар, уйдалар.

- Йўқ, чакиринг. Мен шу ердан кетақолай.

- Вой, Ҳазратим, ундай демасинлар.

Шу пайтда ҳассасига таяниб, чўлоқланиб, бобожонимнинг ўзи чиқиб келди. Ачомлашиб кўришиб кетишди. Девга ўхшаган амаки билан ҳам қои бериб сўрашишди.

- Қани, ичкарига, меҳмон; отга ҳам жой бор, - деди бобожоним.

- Еркавой, мен яна қочиб келдим.

- Худонинг марҳамати бу, пирим.

- Мени деб бошингиз яна балога қолмасин, кетақолай.

- Пирим, сиз учун ҳамма нарсага тайёрмиз.

Э, гапларидан ҳаммасини билиб олдим. Эшон бобомни бу гал ҳам янаъмелиса амакиларнинг ўзлари қочиришибди. Девга ўхшаган амаки ҳам мелиса экан. Фақат елкасида поғони йўқ холос, отиям ўзиники экан.

- «Оқ мачит»данман дедингизми, ўғлим, - деб сўрадилар Эшон бобом амаки билан хайрлашаётганда.

- Ҳа, ўша ерликман, отахон.

- Ёкуббойнинг ўғлимисан?

- Ҳа, ўша кишига фарзанд бўламиз.

- Исмингиз Ҳалимбоймиди?

- Худди шундай, пирим.

- Илоё овмин, - фотиҳа ўкидилар Эшон бобом, - тикилиб келган балодан, нотагон тухмату бемаҳал оғимдан ўзи асрасин. Худо умр берса қишлоғингизга бориб сиздек фарзандни тарбиялаган ота-онангизга раҳматлар айтарман, илоё уларни ҳам

ўз паноҳида асрасин!

Уйга кирганимиздан кейин жуда ғалати боиди. Бир-бирлари билан ҳеч гаплашишмади. Ўзимнинг бобом, оббо пирим-ей, деса, Эшон бобом бобо Эркавой-ей дедилар, холос. Ҳа, билдим, мендан гапларини яширишмоқчи, кўчага чикиб., ўртоқларига айтиб беради деб, кўркишаётгандир-да. Айтмасдим, ҳар нарса бўлай, чўян соққа бераман дейишса ҳам айтмасдим. Бошимни танчага қўйиб туравердим, туравердим. Охири уйқум келмаса ҳам атайлаб, энажон, ётаман, уйқум келяпти, дедим ўзимни уйқусираганга солиб. Йўқ, айтдим-ку, уйқум келмаган эди деб, овозимни атайлаб шунақа чиқардим. Энажоним, катта уйимизнинг нарига чеккасига жой солиб берди. Қулоғимни бобожоним томонга тўғрилаб, жим ётавердим. Аввал пичирлашиб гаплашишди, кейин овозларини сал баланд қилишди, охирида қаттиқ-қаттиқ сўзлашишди...

Э, яхши бўпти, жудаям зўр бўпти. Эшон бобомни этигида ғарчи бор энг катта бошлиқнинг ўзи қочирибди.

- Йўғ-е! - деди ўзимнинг бобом.

- Худо шоҳид, - дедилар Эшон бобом, - кеча ўзи олдимга кириб қоровул болаларни уришиб берган бўлди, нега тағларига юмшоқроқ кўрпа тўшаб бермадиларинг, нега иссиқ овқат бермаяпсизлар, деган гапларни айтди. Кейин менга яқинроқ келиб, ҳазратим, сабр қилинг, бир иложини қиладиганга ўхшаймиз, деб шивирлади.

- Икромовнинг ўзи шу гапларни айтдимиз? - энди овозини пастлатиб сўради бобожоним.

- Худо шоҳид, шундай деди.

- Яхши одам экан.

- Э, Эркавой, мелиса-мелиса деймизу уларнинг орасида ҳам дини иймонли, мусулмон йигитлар кўп экан. Ҳай-ҳай, ҳаммаси аслида яратган эгамдан, ҳаммаси Баҳовуддин пиримдан. Мана, ёруғ дунёга чикиб ўтирибмиз. Кечки таомни ҳалиги отлиқ йигит

олиб кирди. Қоронғу тушиши билан ҳожатхонага боринг, кўча томоннинг гуваласи бўш, тўрттасини туширасиз, дейди-я. Йўк, болам, оёқ курғур шол, узоққа юролмайман десам, ўзим айтган жойингизга олиб бориб қўяман, дейди-я! Э худойим, э яратган Эгам, ўзингга шукроналар бўлсин... Остидаги от эмас, учқур тулпор экан, учириб келди-я. Тезроқ тоғ ичкарисига кетинг, ўша ёқлар ҳали мусулмор.обод дейди-я. Э, Эркавой, яхши одамлар кўп бу дунёда.

Эшон бобомни тоғдаги қишлоқларга қочириш ҳақида маслаҳат қила бошлашди. «Лаккон» деган тожик қишлоқда, «Боткон» деган қирғиз қишлоқда ўзимнинг бобомнинг қариндошлари кўп экан. Аслида-чи, бобожонимнинг энг катта боболари ўша ёқда яшаб, кейин ўлишган экан. Ёзда борганмиз, ўрик, ноклар еганмиз. У ерда-чи, тегирмонлар ҳам жуда кўп. Биттасидан ун чиқса, биттасидан ёғ чиқади.

Ўзимнинг бобожоним эшагимизни тўқимиагани кириб кетди. Энам жун хуржунимизга майиз, тут толқон, жиззали нонлар сола бошлади, қариндошларимга олиб боринг деб ёнғоқ, анор ҳам берди.

- Ёзда Раҳмонбердига тўй қилсак албатта келасиз, - деди энажоним.

- Худо хоҳласа, - дедилар Эшон бобом.

Кейин икковлари ташқарига чиқиб кетишди. Эшагимизнинг ханграгани, кўча эшигимизнинг ғийч этиб ёпилгани эшитилди. Кейин яна гувиллаб қўрқинчли шамол эса бошлади.

Бобожоним танчага, ўзининг ўрнига, энажоним менинг ёнимга кириб ётди.

- Энажон, Эшон бобом ёлғиз ўзлари қўрқмайдиларми? -деб сўрадим.

- Вой шўрим, уйғоқмисан?- деб сўради энам.

- Ҳаммасини эшитиб ётувдим.

- Вой худойим-ей.

- Қўрқманг, ҳеч кин ^а айтмайман, чўян соққа беришсаям, варрак ясаб беришсаям айтмайман.

- Болагинам-ей.

- Эшон бобомнинг орқасидан қувишмайдими?

- Жим ёт, ўғлим.

-Йўқ, ростини айтинг, қувишмайдими?

- Худо хоҳласа, қувишмайди.

- Қувишса, эшагимиз чополмайди-да, думғазасидаги думидан тортса, кейин яхши чопади, шуни айтдингизми?

- Айтдим, арслоним.

- Бўрилар учраб қолса нима қиладилар?

- Шамол куни бўрилар инидан чиқмайди, ухла энди.

- Ухлагим келмаяпти.

- Дуо ўқигин, ухлаб қоласан.

- Пичирлаб ўқийми?

- Овоз чиқариб ўқи, кўп ўқигин, кейин ҳаммамиз ухлаб қоламиз. Яхши тушлар кўрамиз.

- Савобини Эшон бобомга бағишлаймизми?

- Ҳа, пиримга бағишлаймиз.

- Энажон, Эшон бобомнинг хотинлари ўлганми?

- Йўқ, у киши уйланмаганлар, ўғлим.

- Ўғиллариям, қизлариям йўқми?

- Энди бас қил, бўлмаса ўрнимдан туриб бобонгнинг ёнига бориб ётаман.

-Йўқ, йўқ, турмайсиз. Мана ўқияпман.

Энажонимнинг кўкрагига бошимни қўйиб, оғзимни сал буёққа буриб олиб, хў анови куни ўргатган дуоларини ўқий бошладим. Бир марта ўқиганимдан кейин чиндан ҳам икковимиз ухлаб қолдик.

ХУДОГА НОЛА ҚИЛДИК

Аҳмадкул бобом тўғри айтибди, боғларимизнинг бузилиши рост экан. Энажоним бўлса, Отажон, шу хазилкаш ўртоғингизнинг пойма-пой гапига ишониб куйинаверманг деган эди, эсизгина, шу гапни айтмаса ҳам бўлар экан. Ўша куни Бўрховуз бўйига ҳаммани тўплашди. Чои боболар борди, бошига тўнча ёпинган бувилар борди, амакилар борди. Муродхон, Ҳайитвой ўртоғим ҳамма-ҳаммамиз бордик. Мен тиззасини тишлаб олган ижрокўмбобо, колхозимизнинг битта қулоғи йўқ раиси, битта новча, битта пакана мелиса амакилар катта-катта отларга миниб келишган экан. Отларини товутхонанинг ёнидаги қозиқларга боғлаб қўйишиб, қоиларидаги қамчи билан этикларининг соғига мана бундай-мана бундай қилиб уришиб мажлис қилишди. Мен ижрокўмбобо кўриб қолмасин деб, катта одамларнинг орқасига бекиниб турдим.

Қишлоқнинг паст томони пахта бермай қўйибди, ерларнинг тагидан шўр сув кеп қопти, давлатга кўп пахта керак экан, кўп пахта берилмаса душманлар қишлоғимизни босиб оларкан, ҳаммани куи қиларкан.

- Ҳозир куи эмасмизми? - деб сўради Аҳмадкул бобом.

- Худога шукр, ҳозир озодмиз, - деди битта қулоғи йўқ раис амаки.

- Озод бўлсак нега боғимизни бузасан, чиноқ?

- Отахон, чиноқ демай гапиринг.

- Битта қулоғи йўқни чиноқ дейишади-да.

- Гап шу, - деди раис амаки, - Беговот ариқдан пастдаги ҳамма боғлар бузилади. Мана, катталарнинг буйруғи ёзилган қоғоз қоимда турибди... Ким бўйин товласа, қамалади, гап тамом!

- Ў, Чиноқ, - яна гапирди Аҳмадкул бобом, - менинг боғимга тега кўрма, уйимда Исталин бобонинг тўртта сурати бор, осиб қўйганман. Аҳмадкул чолгадеб бармоғини ҳам босиб берган.

- Ўртоқ Сталин бармоқ босмайди, каллаварам чол.

- Э, ўзинг каллаварам чолсан, Чиноқ.

Кейин ижроқўмбобо гапирди, кейин мелиса амакилар гапирди. Бир туп олма, бир туп нок бир оилага етаркан, қолгани бари бир тагига тўкилиб, чириб кетаркан. Шунча боғнинг энди кимга кераги бор экан. Пахта эса ҳаммага ҳар кун керак боиаркан.

- Хўш, устингиздаги тўн нимадан? - деб сўради ижроқўмбобо.

Ҳеч ким жавоб қайтармади, устидаги тўнини ушлаб кўрди холос.

- Пахтадан, - деди пакана мелиса.

- Кўйлагингиз-чи?

- Пахтадан.

- Лозимингиз-чи?

- Пахтадан.

- Иштонбоғингиз-чи?

- Пахтадан.

- Кўрпангиз-чи?

- Пахтадан.

- Обрўйингиз-чи?

- Пахтадан.

- Тариллаб турган трактор-чи?

- Пахтадан.

- Қозонга қуядиган ёғингиз-чи?

- Пахтадан.

Ижроқўмбобо билан мелиса амакилар ана шунақа суҳбат қилишаверди-қилишаверди, Одамлар бошларини мана бундай эгиб, жим туришаверди, туришаверди. Мен ҳам, Ҳайитвой ўртоғим ҳам жим туравердик. Ижроқўмбобо, ҳозир бориб боғлардаги дарахтларни кесинглар, қаршилиқ кўрсатган ўн йилга камалади, деган гапни айтди. Кейин отларига миниб,

жўнаб кетишди. Тўн ёпинган бувилар йиғлашди, чол боболар бир нарсалар ҳақида суҳбатлашишганида, биз эшитолмай қолдик. Охири маслаҳатлашиш учун ўзимнинг бобомнинг олдига келишди.

- Ў элликбоши, бирор нарса десанг-чи, - деди Матмуса бобом, - барибир фойдали гап ўзингдан чиқади.

- Ў золимиар, ў золим замона, - дедию бобожоним ҳеч фсйдали гап айтмади.

Яна маслаҳат қилишди. Охири Исталин бобонинг суратини топиб, боғларимизнинг эшигига осайлик, у кишининг фариштаси кўп улуг, ҳеч ким меваларимизни кесолмайди, дейишди. Кечаси билан ҳеч ким ухламади. Биз ҳам ухламадик. Йўқ, мен жиндек ухладиму барибир уйғониб кетдим. Қарасам, энажоним йўқ, сўрасам, Қашқар қишлоққа Исталин бобонинг суратини ахтариб кетган экан... Эҳ, жуда қизиқ бўлди-да. Ҳамманинг кўча эшигига Исталин бобонинг суратини ёпиштириб чикдик. Эси йўқ боболар йиртиб қўймасин деб, сал баландроққа ёпиштирдик. Биз елим солинган косачаларни ушлаб турдик, Султоналига ўхшаган новчароқ акалар бисмиллоҳир раҳмонир раҳим деб ёпиштиришди. Ҳайитвой ўртоғим бўлса ўша косачадаги елимдан яшириб икки марта ялаб олган экан, анчагача лаби очилмай им-имм деб юрди.

Кечаси яна ҳам қизиқ бўлди. Бизникида, сой кўчадаги Саври холамникида энажонимлар тўпланишиб:

Ҳар ким айтса бир соат

Дуо бўлгай изжобат.

Ло илоҳа илло ант а

Ло илоҳа илло анта, -

деган дуоларни ўқиб, «Мушкулкушод» ўқишди. Мушкулкушод ўқиганда-чи, азиз авлиёлар шошилиб ёрдамга келади, билдингизми? Ишингиз юришиб кетади. Золимлар йўқ бўлади, дилингиз равшан бўлади. Хў ёзда, узумимиз сотилмай

қолганда энажоним мушкулкушод ўқитувди, эртасига Қўқондан ўзбекча гапирадиган армани амакилар келиб бир хуржун қизил пул бериб узумимизнинг ҳаммасини сотиб олишган. Бобожонимнинг дили равшан бўлиб, янаги йилга ҳам келинлар деган.

Айтувдим-ку, дўхтиримиз Деҳқон шапка амаки жуда ақлли деб. Аҳмадкул бобомдан ҳам, ўзимнинг бобомдан ҳам ақли кўп уни. Ақлим осмонга учиб кетмасин деб доим бошига шапка кийиб юради. Ана шу амаки тумандаги ҳамма ерларнинг, ҳамма боғларнинг, ариқлардаги ҳамма сувларнинг бошлиғини биларкан. Бош танобчи экан ўша одам. Кечаси ухламай унинг номига хат ёзиб бериб, худо хоҳласа боғларинг бузилмайди, дебди.

- Хатни мен олиб боролмайман, - деди бобожон сал-пал йиғламсирагандек бўлиб, - икки оёғим тенгдан йўқ бўп қолди, ўрнимдан туrolмайман.

- Ким олиб боради бўлмаса? - аччиғи чиқиб сўради Аҳмадкул бобом.

- Ўзинг борасан, ўртоқ.

- Ҳаммасига мени югуртираберар экансизлар-да.

- Гапга чечансан, оёғинг енгил.

- Ух, - шундай деб Аҳмадкул бобом чиқиб кетди. Энди уёғи яна чатоқ бўпти. Матмуса бобом ҳам боролмайман, қўш от қўшилган извошда юрадиган раҳбар ўғлимга гап тегиб қолади, дебди. Хайрият, Эсонкул бобом дарров кўнибди. Қамбарали бобом бўлса эшагим йўқ, эшак топиб берсаларинг, боравераман-да, деб охири, тўртта бобожон йўлга тушишибди. Ўша бош танобчи идорасида истаканда чой ичаётган экан:

- Ну? - дебди.

- Боғимиз тўғрисида келдик, - дейишибди бобожонлар.

- Так, - дебди бош танобчи чой ҳўплаб.

Кейин ўрталарида мана бундайсухбат ҳам бўлиб ўтибди:

- Мевали боғни бузиш гуноҳ-ку, ўғлим.

-Так.

- Ота-бобомиздан қолган нодир мевалар эди, яхши болам.

-Так.

- Шунақанги ширин-шакар меваларки, худди жаннатнинг ўзи эди.

-Так.

- Тирикчилигимиз ҳам шу боғиар туфайли ўтиб турибди, яхши йигит.

-Так.

- Пахтага бошқа ер қуриб кетмагандир ахир?

-Так.

- Ҳеч бўлмаса Деҳқон шапканинг хатини ўқигин.

-Так.

- Боғни бузсаларинг, устимиздан ўт қўямиз.

-Так.

- Э, менга қара, - дебди охири Аҳмадқул бобомнинг жаҳли чиқиб. - Нега ҳадеб так-так дейсан, мен сенга отманми? Оёғимни тақалатгани келибманми?

- Так, - дебди яна бош танобчи.

Кейин билишса, шу так-так амаки ўзбекчани билмас экан. Бошқа одамни чақиришибди. Ҳамма гапни ўша айтиб берибди. Так-так амаки бу менинг қўлимдан келмайди деб, бош чайқабди. Чол бобомлар, э болам, қўлингдан келгунча идорангда ўтираверамиз, дейишибди. Ростдан ҳам ўтираверишибди, ўтираверишибди. Намозлари қазо бўлса ҳам ўтираверишибди. Охири так-так амаки, ҳа майли, ижрокўмга хат қилиб бераман, бир иложини қилар, дебди.

- Боғ бузилмайдими? - шошилиб сўрабди Аҳмадқул бобом.

- Ҳа, бузилмайди, - деган жавоб боиибди.

- Гап деган мана бундай бўпти, умринг узоқ бўлсин, ўғлим.

Шунақа хурсанд бўлишибдики, шунақа севинишибдики,

Эсонкул бобом йиғлабди, Қамбарали бобом бу дунёда яхши одамлар кўп, дебди. Шодмон бобом худо хоҳласа бука сўйиб, юртга худойи ош тортаман, дебди. Эшакиари ҳам хурсанд боиибди. Уёққа майда қадам бўлиб, секин-секин юриб борган экан, буёққа тумшукларини олдинга чўзиб, кулоқларини диккайтириб, ким ўзарга чопиб келибди. Ҳаммасидан ҳам Аҳмадкул бобомнинг кўк эшаги яхши чопибди. Келишса, хайрият, мен тиззасини тишлаб олган ижроқўм амаки идорасида қатиқ ичиб ўтирган экан. Хатни ўқиб қошларини мана бундай жийириб, пакана мелисага бу амакиларингни тездан идорангга олиб кир дебди. Олиб кирган экан, энди устиларидан кулфлаб кўй дебди. Кулфлаган экан, ўзи деразадаги темир панжара қаршисига келиб, битта кўлини мана бундай қилиб белига тираб, ҳалиги хатни ўқибди. «Оъртоқ Маруфхўжа Эшонкулов, ушбуни олиб борган чоллар давлатимизнинг пахта сиёсатиға қарши тесқари ташвиқот қилиб юрган ёт унсурлар ҳисобланади. Ёсларини йиғиб олгунча қамаб қўйишингизни маслаҳат бераман».

- Эшитдиларингми? - сўрабди ижроқўм амаки.

- Ҳазилингни қўй, - дейишибди боболар.

Ҳазил эмас, чин экан. Нега десангиз кутишаверибди, кутишав^рибди. Қоронғи тушгунча ҳам ҳеч ким келиб эшикни очмабди. Энди ҳаммалари бечора Аҳмадкул бобомни хата қилишибди. Сен гапга чечан бўлмай ўлгур, гапиравердинг, гапиравердинг, мана, бошимиз балога қолди, деган гапларни айтишибди. Аҳмадкул бобом сабр қилинглар, бир иложини қиламан, лекин чизган чизигимдан чиқмайсизлар, дебди. Пакана мелисани чақириб:

- Ҳой йигит, яхши одамнинг боласига ўхшайсан, берироқ кел, - дебди. Пакана амаки деразага яқинроқ келган экан:

- Мусулмон одамнинг боласимисан? - деган саволни берибди.

- Худога шукр, - деган жавоб қайтарибди.
- Худо хоҳласа, онанг ҳам мусулмондир.
- Алҳамдулиллоҳ.
- Намознинг савоби кўп бўлади, биласан, а, ўғлим?
- Биламан, отахон.
- Баракалла, ўғлим. Энди бизга озгина таҳорат суви бергин.

Шомни ўқиб олайлик. Савобини ўзингга бағишлаймиз, - деб юмшоққина қилиб гапирибди Аҳмадкул бобом.

Мелиса амаки савобни яхши кўраркан-да, дарров кумғонда сув илитиб келиб, олдиларига кирган экан, бобожонлар бисмиллоҳир раҳмонир раҳим, деб бечорани ерга босишибди. Қои-оёғини боғлашибди, кейин ташқарига чиқиб оч қолганидан тўхтамай ҳанграётган эшакларини миниб буёққа қўрғончага қараб қочишибди...

Бу гапларнинг ҳаммасини мен ҳали айтдим-ку, Аҳмадкул бобомнинг ўзидан эшитдим. Уйларида Ҳайитвой ўртоғим, Абдуҳалим, Дилижон, ҳаммамиз бармоқ яширар ўйнаб ўтирган эдик, бобом ҳовлиқиб кириб келди-да, эшагини ҳам боғламай, тумандан қандай хушхабар олиб келаркан деб ўтирганларга мана шуларни айтиб берди-ю:

- Энди ҳаммаларинг уйингга тарқал, - деди аччиғи чиқиб.

Ҳамма қўрқиб кетди. Менам қўрқдим. Ҳозир келиб мелиса қамаб қўяди, деб қўрқдим. Уйимизга қараб чопдим. Борсам энажоним чарх йигиряпти. Бобом оёғи оғриётган бўлсаям, сандалнинг устига бир сават майиз қўйиб олиб, чўпини тозалаётган экан. Эшитганларимни айтиб бердим.

- Оббо Аҳмадкул-ей, - деди ўзимнинг бобожоним сал- пал кулиб, - лекин ўғлим, сен қўрқма, Аҳмадқулни қамашмайди, тегирмонга тушсаям бутун чиқади у. Шунчаки бир сиёсат қилишибди, холос.

- Арслоним, қоинингни юв, - деб елкамни силади энажоним, - тезроқ шавланггни еб олгин, ҳозир ўртоқларинг келади.

Вой, чиндан ҳам энажонлари, бувижонлари билан қўл ушлашиб биттаси бувижонинг чархини кўтариб, биттаси пилта саватини кўтариб ўртоқларим кела бошлашди. Энг олдин чўлок Қўзивой, ундан кейин этигининг бир пойини сандалда куйдириб олган Муродхонлар ҳам келишди. Энажоним, ҳаммаларинг ўчоқнинг ёнида, мўрига яқинроқ ўтириб ана шу мўри орқали Худои таолога нола қиласизлар, сизларда ҳеч гуноҳ йўқ, покизасизлар, бокирасизлар, нолаларинг Худога тез бориб етади, шунда боғларимиз бузилмай, ўригу узумларимиз ўзимизда қолади, мазза қилиб еб юрасизлар, айтганимни қилсаларинг чўнтақларингни тўлдириб ўрик, майиз солиб бераман, анор сўйиб бераман, нок арчиб бераман, деди.

- Вой, холажон, мен ҳеч нарса билмайман-ку, - шошилиб сўради Ҳайитвой.

- Айланайлар, ўзим ўргатиб тураман, - деб жавоб қайтарди энажоним.

- Мен қаттиқроқ нола қилсам нокдан иккита берасизми? - сўради Дилижон ўртоғим.

- Бераман, арслоним, ҳаммаларингга бераман.

Энажоним ўргатиб турди, ҳаммамиз туйнук томонга бўйнимизни чўзиб нола қила бошладик:

- Е Худо, боғимизни ўзинг асра.

- Е Худо, золимнинг зулмини даф қил.

- Е Худо, меваларимизжаннатдан чиққан, ўзинг ҳимоя, қил-

- Е Худо, биз сағирларни ширин-шакар узумлардан маҳрум қилма.

- Е Худо, катта амакиларга, раҳбарларга инсоф бер.

- Е Худо, ўзимнинг бобожоним тезроқ тузалиб қолсин.

Чарчаб қолгунча бир-биримизга қизиқишиб нола қилавердик. Ҳайитвой ўртоғим ёнғокни кўп оламан деб бошини мўрининг ичкарироғига тикиб бақирди, ҳаммаёғи қоракуя бўлиб

кетди. Санамбуви билан пучуқ Дилбархон пичирлаб нола қилишди... Кейин энажоним ҳаммамизнинг чўнтагимизни тўлдириб ўрик, ёнғоқлардан солиб берди. Роса мазза қилдик.

ЭНАЖОНИМ АЙТГАН ЭРТАК

- Энажон, барибир, ватан деганингизга тушунмадим.
- Катта бўлганингизда тушунасан, ўғлим.
- Вой, кеча, сен энди катта йигит бўп қолдинг, дедингиз-ку!
- Ухла, арслоним.
- Уйқум келмаяпти, кўзимни юсам ажиналар кўринади.
- Ватан... шу қишлоғимиз-да, азаматим...
- Йўқ, алдаяпсиз. Олим тоғам билан Одил тоғамларни Ватан йўлида шаҳид бўлди, деуингиз-ку.
- Ҳа, айтганман.
- Яна айтинг!
- Ухла деяпман.
- Ухламайман, айтмасангиз, Сигир соққанингизда бузоқчани ушлаб турмайман, ўчоғингизни кулини ҳам олмайман, билдингизми!
- Хўп, эртақ айтай бўлмаса, барибир, сендан қутулиб бўлмайди шекилли, арслоним, фақат гап қўшмай турасан.
- Гапирмасам, ухлаб қоламан-да.
- Бир бор экан, бир йўқ экан... Қўлингни биқинимдан ол ўғлим, қитиғим келяпти... Қадим-қадим замонда бир пошшо яшаган экан, гулни яхши кўраркан, дунёни қайси бурчагида чиройли гул бор деб эшитса, дарҳол кўчатида олдириб келиб гулзорга ўтқазар экан, гулзори шундай катта эканки, минг танобдан ҳам кўп экан, гулзорлар орасидаги ариқлардан шарақлаб зилол сувлар оқиб ётаркан, пошшо гулни қанча севса қушларни ҳам шунча яхши кўраркан. Оламдаги барча гўзал қушлардан намуна келтирилган экан. Боғ бамисоли жаннатдек

бўлган экан, зилол сувларнинг шилдираб оқиши, қийғос очилган гулларнинг шаббодада майин тебраниши, сайроқи кушиаминг ёқимли овози боғнинг файзи-тароватини ошираркан... Рошшонинг бир суюкли хс-тини бўларкан, Малика деб аташаркан. Малика фақат куш гўшти еркан, еганда ҳам шу поёнсиз гулзордаги кушиаминг гўштидан еркан. Семизидан танлаб ҳар кун биттасини сўйиб туришаркан. Навбат бир кушчага келипти. Дўмбоққина бўлиб семирган экан, ўзиям ғоят гўзал, патларию қанотлари олтиндек товланиб тураркан.

Жаллод ўткир пичоғини бўғзига энди олиб борган экан, гўзал кушча тўсатдан тилга кириб:

- Шаҳаншоҳимга арзим бор! - деб қичкирибди. Қушчанинг тўсатдан инсон тилида гапириши жаллодни ҳайрон қолдирибди ва бўлган воқеани дарҳол пошшога етказибди. Қушчани пошшонинг ҳузурига олиб борибди.

- Айт арзингни! - дебди пошшо.

- Шаҳаншоҳим, - деб гап бошиабди кушча, - биз кушчалар инсон учун яратилганмиз. Гоҳ ҳуснимиз билан кўзларини қувонтирамиз, гоҳ чиройли овозимиз билан дилларини яйратамиз, гоҳ уларга емиш ҳам бўламиз, сўйиламиз. Сўйилиш навбати бугун менга етган экан, ўлимим олдидан сизга бир илтимосим бор..

- Айт илтимосингни, - деб буюрибди пошшо.

- Рухсат берсангиз, ўлимим олдидан Ватанимни бир кўриб, видолашиб келсам, - деб зорланибди кушча.

Шаҳаншоҳ шу зиғирдеккина кушчага мен яратган боғ ватан бўлмабди, наҳотки унинг ватани бундан гўзалроқ бўлса, агар чиндан ҳам гўзалроқ бўлса ундан намуна олишим керак экан, деб ўйлаб, орқасидан пойлоқчи қўйиб, кушчага рухсат берибди. Қушча етти кечаю етти кундуз учиб, ниҳоят бир сахрою-биёбонга бориб етибди. Жазирама сахрода бир тўп қуриб қолган дарахт бор экан. Ўшанинг ковагига кириб, Худога минг қатла

шукур, ватанимни кўрадиган куним бор экан, оҳ менинг кўз очган уйим, оҳ менинг ота-онамни кўрган чиройли ковагим, оҳ укаларим билан чирқиллашиб катта бўлган уйгинам деб, кўзига ёш олиб, ковакча тўхтамай думалар эмиш, четларини нозик қанотлари билан силаб-сийпалар эмиш.

Қушча қайта-қайта алвидо айтиб, шаҳаншоҳнинг ҳузурига келиб, таъзим қилибди. Пойлоқчи қуш бўлган воқеани оқизмай-томизмай сўзлаб берибди. Шаҳаншоҳ адолатли ҳам экан, Демак, деб ўйлабди, ҳар бир зотга у инсонми, қушми, ким бўлишидан қатъи назар, биров яратган гўзал боғлардан кўра ковакдек хароб бўлса ҳам ўзи туғилиб ўсган жой жозибали Ватан бўларкан, ўшани кўмсаб, ўшани улуғлаб эъзозлаб яшаркан.

- Шаҳаншоҳ шу гапларни эшитиб гулзордаги ўзга ўлкалардан келтирилган барча қушларга озодлик берибди...

Энажоним эртақни айтиб бўлиб жим бўлди. Мен ҳам жим ётавердим. Қушча ватанига бориб, ака-укаларини тополдимикан, йўқмикан, деб ўйлаётгандим. Энажоним хўрсинди, уҳ тортди, кейин бошимни юмшоқ силаб:

- Уйғоқмисан, тойчоғим? - деб сўради.

- Уйғоқман, - дедим.

- Ватан деганига энди тушундингми?

- Озгина тушундим, холос... Шу қишлоғимиз менинг ватаним бўладими?

- Ҳа, сеники бўлади. Катта бўлсанг, худо хоҳласа, бобонгга ўхшаб боғлар яратасан, Эсонкул бобонгга ўхшаб ариқлар очасан, Тўракул бобонгга ўхшаб бир- биридан гўзал иморатлар курасан, ухла энди азаматим.

- Вой, энажон, ҳаммасини қилолмайман-ку!

- Навбати билан қиласан-да.

- Иморатга мих кўп кетадими?

- Ҳа, жуда кўп кетади.

- Михни нимадан қилишади,

- Ухла деяпман:

-Энажон, жон эна, кўйлагингизнинг устидан маммангизни ушлаб ухласам майлими? Энажоним мени яхши кўради. Бу охиргиси бўлсин дедида, розилик берди, кейин икковимиз ҳам ухлаб қолдик.

БОҒЛАРИМИЗ ЁНА БОШЛАДИ

Ўша кундан буён ҳар куни отлиқ амакилар келишади. Уйма-уй юришади, боғларимизни ғалтакка ўралган ип билан ўлчаб, Эрка чолники уч таноб, Аҳмадқул бобойники тўрт таноб деб, калин-калин дафтарларга ёзишадида:

- Бугундан қолмай кўчасизлар, - деган гапларни айтишарди.
- Тирик бўлсак кўчмаймиз, - дейишади бобожонлар.
- Ҳукуматга қарши бўлсангиз қамаласиз, - дейди бошлиқлар.
- Э манқа, сен ҳукумат эмассан-ку, - дейди Аҳмадқул бобом.

Ўша, сен манқа, ҳукумат эмассан-ку, деган куни кечкурун Аҳмадқул бобомни қамокқа олиб кетишди. Тескари ташвиқот юргизган экан. Ўғиллари, қизлари, Ҳайитвой ўртоғим - ҳаммалари йиғиашди. Ўзимнинг энам ҳам йиғлади, фақат бобожоним йиғламай, кўзини юмиб жим ётаверди. Эрталаб турсак, йўқ, азон вақти эди, бобом ўрнидан туrolмагани учун ўтириб намоз ўқиётувди, энам ўчоққа ўт қалаб бўлиб сигиримизни соққани кириб кетувди, ўзим тургани эриниб, бугун намоз ўқимайман, эртага кўпроқ ўқирман деб, кўрпадан бошимни чиқариб ётувдим. Жуда кўп отларнинг туёқ товуши эшитилиб, кўча томон тапир-тапир бўлиб кетди. Ойимқишлоқдаги казармада аскарлар туришади-да, ўшалар бўлса керак деб, жуда-жуда кўргим келиб кўчага қараб югурмоқчи бўлувдим, бобожоним:

- Ер зах, оёғингга кавуснингни илиб ол, - деди.
- Илсам кечга қоламан, - деб оёқяланг югурдим.

Рост, аскар акалар экан. Бўрҳовуз томонга бурилишаётганини кўриб қолдим.

- Тинчликми? - деб сўради бобожоним.
- Аскарлар келди, - дедим севиниб.
- Э, аттанг, - бобожоним бошини чайқаб-чайқаб олди, - яхшилиқ белгиси эмас бу, болам.
- Нега, уруш бўладими?
- Қайтага уруш бўлгани яхши эди.
- Нафасингизни иссиқ қилинг, - урушиб берди бобомни энажоним.

Бирпасдан кейин машиналарнинг бит-бит деб сигнал чалгани, тракторларнинг тариллагани эшитила бошлади. Нонушта қилгим келмади. Ўша ёққа боргим келаверди. Йўқ, кейин борсам ҳам бўлардию мендан олдин Ҳайитвойми, Муроджонми боришса, биз сендан олдин келдик, ҳаммасини сендан олдин кўрганмиз, деб мактанишади-да, шунинг учун нонушта қилгим келмади.

- Бобожон, молларни оптовчувоққа олиб чиқиб боғлайми? - деб сўрадим.

- Вой, ўғлим, бугун эсинг кириб қолибдими? - деб сўради бобожоним.

- Ҳа, кечаси ухлаганимда эсим кириб қолди, - деб жавоб қайтардим.

- Оббо азамат-ей, энди, кўп-кўп ухлагин, кўп ухласанг, мана шунақа эсинг кўпайиб қолади. Майли молларни олиб чиқ, кейин кўйларингни ҳам бокка ҳайдаб юбор.

Ҳаммасини бажариб бўлиб уйга кираётган эдим, бобожоним «Оббо ўғим-е, билиб турибман, ўшаёққа боргинг келяпти, ҳа майли, борақол. Нима гаплигини билиб, дарров орқанга қайтгин», деб тайинлади.

Борсам, ўх-хў, жуда зўр бўп кетибди. Юк ташийдиган тўрт ғилдиракли машиналар, ғилдирагини қорнининг ичига беркитиб

олган аскар акаларнинг танкалари, отликлар, ижроқўм амаки-ю, битта кулоғи йўқ раисимиз, мелисаиар... Э-ҳе, жуда зўр томоша бўлаётган экан. Мозорбоши томондан катта машинада билагига қизил латта боғлаган комсомол акаларҳам келишяпти, ашула ҳам айтишяпти.

Эски дунёни бузамиз,

Янги дунё қурамиз.

Тўсиқларни енгамиз,

Фақат олға юрамиз.

Олға бос, Олға бос,

Олға бос.

Ашулани жуда баланд овоз билан айтишяпти. Ҳаммамиз хурсанд бўп кетдик. Кулижон ўртоғим елкасига укасини миндириб чиққан экан, улар ҳам севиниб кетишди. Кейин биз ҳам:

Олға бос, Олға бос, Олға бос, -

деб оёғимизни тапиллатиб ашула айта бошладик.

Битта кулоғи йўқ раисимиз тегирмон тошининг устига чиқиб от миниб турган елкасида юлдузи бор энг катта бошлиқдан: «Командир ўртоқ, аскарларингизнинг ҳаммаси келиб бўлдимиз?» - деб сўради.

- Келиб бўлди, - деган жавоб қайтди.

- Комсомоллар-чи? - яна сўради раисимиз.

- Биз шаймиз! - деб жавоб қайтарди қишлоғимиздаги ҳамма комсомолларнинг бошлиғи Юсуфали акам. У от минмабди, велосипедига суяниб турган экан. Кулижон ўртоғим, ана шу велосипеднинг қўнғироғи ичида шайтон бор экан, деб шивирлади менга.

Раис амаки қўлидаги қоғозга қаради. «Мирза бобонинг боғини бузгани Рапқондан келган ҳашарчи комсомоллар билан битта танка, тўртта аскар юборилсин», деб ўқиди. Кейин ўқийверди-ўқийверди, аскар акалар, комсомоллар, танкалар,

богиарни бузгани жўнаб кетаверди. Билагига қизил таққан акалар машинага ўтираётиб:

Эски дунёни бузамиз,

Янги дунё қурамиз.

Олга бос, Олга бос, Олга бос! -

деб ашула айтаверди-айтаверди.

Мен, хайрият, бизнинг боғимиз бузилмас экан, ана, рўйхатни ўқимаяпти-ку, э Худо, ҳечам бузилмасин, бузилмасин, деб «Ло илоҳа иллоллоҳу вало қуввата илло биллоҳи али-юл азийм», - деб энажоним ўргатган дуолардан ўқиб турувдим, раис амаки, Эркавой Ҳожимат ўғлининг боғига Янги қишлоқдан келган комсомоллар билан битта танка жўнатилсин, деб ўқиб қолди.

Додлаганимча уйимизга қараб югурдим. Тезроқ бориб кўча эшигимизни танбалаб олмоқчи эдим. Шунақа тез югурдимки, оёғимга энажонимнинг кавушини кийиб борган эдим, бир пойи тушиб қолди, эртага келиб оларман деб, унга ҳам қарамадим. Келсам, биздан хабар олгани Захро холам билан эшакарава миниб юрадиган баққол поччамлар келишган экан. Уларга ҳам қарамай тўғри бобожонимнинг бағрига отилиб:

- Боғимиз бузиларкан, - дедим ҳиқиллаб.

- Йиғлама, ўғлим, йиғиама, - бобожоним бошимдан, елкамдан силади.

- Юринг, кўча эшикни тезроқ танбалаб олайлик.

- Танбаласак, девордан ошиб тушишади.

- Милтиғингизни олиб чиқинг бўлмаса, отамиз.

- Йўқ, полвоним, энди милтиқнинг ҳам фойдаси тегмайди.

- Жон бобожон!

- Йиғлама!

- Ахир биз туйнукдан Худога нола қилувдик-ку, бобожон?

- Худо уларнинг жазосини беради, азаматим.

- Барибир келишса тиззаларини тишлайман, бетларини тимдалайман.

- Ундай қила кўрма, ўғлим.
- Ана, энажоним ҳам йиғлаяптилар. Нега юпатмайсиз?
- Битта энангмас, бутун кўрғонча йиғлаяпти, бутун юрт йиғлаяпти, ўғлим.

Кўча эшигимиздан қаторлашиб чакмонига ялтироқ тугмалар қадаб олган тўртта аскар, кетидан болта, арра кўтаришиб ашула айтган комсомол акалар кириб келишди. Аскарлар тўғри бобожонимизнинг олдига келиб:

- Эркавой Ҳожимат ўғли? - деб сўради.
- Ҳа, Ҳожимат ўғли, - деди бобожоним.
- Боғ яхши.
- Ҳа, яхши.
- Боғ бузилади.
- Ҳа, бузасан энди.
- Айб бизда йўқ.
- Ҳа, сенда йўқ.

Яна аскар ака анча нарса сўраган эди, бобом жавоб қайтармай, тескари қараб ўтираверди. Захро холам билан энажоним овоз чиқармасдан йиғлашди. Бобожоним, ҳаммаси Худодан, ҳаммаси Худодан, деб кўнгилларини кўтарган бўлди.

Бокқа чиқсам, э, комсомол акалар аллақачон дарахтларни кесишаётган экан. Мен яхши кўрган гилосниям йиқитишяпти. Энди бир мартагина ҳосил қилувди. Ёзда мевасини кўз-кўзлаб евдим. Экаётганда танасини ушлаб турувдим, меваси ширин бўлсин деб тагига тупроқ ҳам ташловдим.

- Бобожон, - дея орқамга қайтдим, - менинг гилосимниям кесишяпти, молхонанинг орқасида бор эди-ку, икковимиз эккан.

- Ҳой, мусулмонлар, ҳой, улар ҳали ниҳолча-ку, - шундай деб бечора бобожоним кавушини аранг кийиб бақирганча, оёқлари шол бўлиб ётган бўлса ҳам энди ишлаб кетди шекилли, кўлтиқтаёғига ҳам таянмай аскар акаларнинг олдига югурди: - Ҳой, болаларим, сабр қилинглар, ниҳолларимни кўчириб олай,

мусулмонсизлар-ку, ахир, яхши одамларнинг фарзандларисиз-ку, ниҳоллар ҳам менинг фарзандларим бўлади, ўзим туққанман, ўзим пайванд қилганман, улоқ солганман. Отамдан, боболаримдан қоиган навлар булар. Кўчириб беринглар, жон болаларим, қўй сўйиб бераман, катта қозонда ош дамлаб бераман... Баққол куёвим, қаердасан, қўйдан биттасини сўйгин. Жон болаларим, ниҳолларимни кўчириб беринглар, ҳой аскар йигит, сенда ҳам айб йўқ, мажбур қилишган. Қора кўзларинг мўлтиллаб турибди-ку, ахир. Кофир бўлсанг ҳам ачинапсан. Сезиб турибман. Айт, ниҳолларимни кўчириб беришсин, дуо қиламан. Ўлгунимча дуо қиламан.

Билагига қизил боғиған акалардан биттаси келиб зах ерга ўтириб олиб зорланаётган бобожонимнинг қўлтиғидан олиб турғазди-да, отахон, куйинманг, ҳамма ниҳолларингизни кўчириб берамиз, биз ҳам кофир эмасмиз, деди. Ўша ака жудаям яхши экан. Катта бўлганда, Худо хоҳласа, менам шунақа ака бўламан. Бобожонлар йиқилганда ўрнидан турғазиб қўяман, зорланса кўчатларини кўчириб бераман. Бобожоним ҳалиги аканинг елкасига осилиб юриб, мана булар анор кўчатлари бўлади, мана булар нокники.-Намангандан келтирганман, мана булар анжир, жаннатдан чиққан деб кўрсатаверди, кўрсатаверди. Бошқа акалар ҳам ёрдамга келиб кўчираверди, кўчираверди. Охири бобожоним ҳалиги аканинг елкасига суяниб туриб кўзларини юмганча бирпас жим қолди-да, кейин гупиллаб ерга йиқилди. Ҳамма кўрқиб кетди. Аскар акалар ҳам, поччаму холам ҳам кўрқишди. Энажоним югуриб келиб:

- Вой шўрим! - деб додлаб юборди, - чолгинамдан айрилиб қолганга ўхшайман.

Бобожонимни чакмонга солиб тўрт томондан авайлаб кўтариб уйга олиб боришди. Хайрият, кўзини сал очиб:

- Йиғлама, онаси, - деди.

Кейин уёғи жуда тез бўлди, жуда-жуда ҳам тезлашиб кетди.

Баққол поччам битта қўйни сўйиб бергандан кейин, қолганларини сигиримиз билан бузоғимизга қўшиб қишлоқдаги уйимизга ҳайдаб кетди. Аскар акаларнинг катта машинасида аввал сандиқлардаги менинг тўйимга аталган майизу ўрикларимизни, кўрпаю кигизларимизни жўнатдик, энг охирида баққол поччамнинг эшак аравасида бобожонимнинг ўзини олиб кетдик. Тагига юмшоқ-юмшоқ кўрпалар солдик, бошига қалин-қалин ёстиқлар қўйдик. Боргунча ҳам бобожоним ҳечам кўзини очмади. Боғимизнинг деворларини бузаётган танкаларнинг тариллаган овози то қоронғу тушгунча ҳам эшитилиб турди. Кесилган дарахтларнинг устига фонар ёғи қуйиб ўт қўйишган экан, алангаси осмонга кўтарилиб, эрталабгача ҳаммаёқни ёритиб турди.

БОБОЖОНИМ ЖАННАТГА КЕТДИ

Қишлоқдаги уйимизга кўчиб келганимиздан кейин, қоронғу тушганда бизни кўргани ўзимнинг бувижоним, мўйлови бор ўғай отам, ошиқларимни ўғирлаб қўйган ўғай акаларим келишди. Бобожоним юмшоқ-юмшоқ кўрпаларда сал-сал хуррак отиб кўзини юмиб ётувди, ўғай отам оёқларини силаб:

- Хафа бўлманг, мана, бир арава кўчат олиб келибсиз, ўзимиз сизга янги боғ қилиб берамиз, - деб кўнглини кўтарган бўлди.

Бобожоним кўзини очмай:

- Им-м, - деб қўйди.

Кейин ҳаммалари жим бўлиб ух тортишди. Захро холам билан ўзимнинг бувим бир-бирларини елкасига бошини қўйиб озгина- озгина йиғлаб, бир нарсалар ҳақида пичирлаб олишди.

Ўғай отам билан ўғай акаларим эшакларига миниб кетишгач, бувижоним билан ёлғиз қолдик. Эшитяпсизми, бувижоним билан қолдим деяпман! Оҳ, қандай соз бўлди- я! Соғинувдим, мана шу кўзларим билан жуда-жуда соғинувдим. Оҳ, ҳозир

Ҳайитвой, Дилижон ўртоқларим бўлганда кўрсатиб роса мактанардим. Улар ҳар ёққа кўчиб кетишди. Энди тополмайман уларни. Бувижоним, асалим, сочингизнинг ҳидини соғингандим, бахмал тўнингизни соғингандим. Ана шу менга қараб турган кўзларингизни соғинувдим. Мен ўпаяпман, бувижоним ўпади, ҳеч бир- биримизга тўймаймиз. Юзларига юзларимни босаман, бувижоним бўлса бошимдан, елкаларимдан оҳиста-оҳиста силайди. Қўллари бирам юмшоқ юзлари бирам иссиқ, ҳидлари бирам ёқимли... Бувижоним!

- Энди кетмайсиз-а?

-Кетмайман, ўғлим.

- Бобожоним ҳам ўлмайди, а?

- Йўқ, ўлмайди.

- Ўлган одам ҳам тирилиб келади, а? Дуолар ўқияпман-ку?

- Худо хоҳласа. Бор энди, энангнинг олдида чиққин, сигир соғаяпти, бузоқчасини ушлаб турасан.

- Йўқ, томга чиқиб боғларимизнинг ёнаётганини кўраман, қоронғида-чи, бувижон, аланга жуда яхши кўринади, - шундай деб калта нарвонимизни тираб, пастак молхонамизнинг устига чиқдим. Ҳа, ана, боғларнинг ёнаётгани энди яққол кўринапти. Яхлит бўлиб ёнмаяпти, йўқ, тўп-тўп бўлиб ҳар жой, ҳар жойда ёнапти. Энг баланд ёнаётгани Аҳмадкул бобомники, уларнинг боғи катта эди-да, дарахтлари ҳам кўп эди-да, ҳаммасини тўплаб ёқишибди-да. Эҳ, Аҳмадкул бобом қамалмаганда ҳаммасини боғларди, боғини ҳечам ёқтирмасди... Бизнинг боғимиздаги олов пасайиб қолибди. Энди қоп-қора тутун бўлиб чиқаяпти. Йўқ, тутунмас, сал-пал аланга ҳам аралашиб чиқаяпти. Ана, Рўзимат бобомнинг боғидан лов этиб аланга кўтарилди. Вой-бўй, бирам баланд бўлиб кўтарилдики, ҳў наридаги тоғлардан ҳам, осмондан ҳам баландга чиқиб кетди.

- Тойлоғим, тушақол энди, бобожонинг чақиряпти, - деди энам.

Эҳ, яна бирпас томоша қилсам боиарди-да. Кимнинг боғидан энг баланд аланга чиққанини билиб олмоқчи эдим. Билганимда ўртоқларимга ҳаммангдан олдин мен кўрганман деб, мақтаниб юардим. Кирсам, бобожонимнинг орқасига ўнтача ёстик қўйиб, ўтирганга ўхшатиб қўйишибди. Кўзлариям очик, катта-катта бўлиб очилибди.

- Ҳа, қизларим, - деб тўхтаб-тўхтаб гапиряпти, - олдин келган олдин кетади... Захро қизим, берироқ кел, Сорабиби, шу ердამисан?.. Оналарингни ёлғизлатиб қўйманглар, жаннати аёл бу... Розиман, ҳаммаларингдан розиман... Оҳ, вой отамлаб йиғлайдиган ўғилларим ҳам йўқ. Золимлар отиб ташлашган уларни. Қабрга олиб кирадиган Аҳмадқул ўртоғим ҳам йўқ, ў, яхши ўртоғим эди у. Қамаб қўйишди-я... Раҳмонберди, берироқ кел, қўлингни бер менга, баракалла... Бу йил мактабга борасан, а.

- Бораман, бобожон, - дедим йиғламсираб, - кўрқадиган гапларни айтманг, йиғлагим келяпти.

-Яхши ўқигин, жон ўғлим.

- Яхши ўқийман, бобожон.

- Ўқиб-ўқиб муаллим бўлгин.

- Бобожон, муаллим бўлсам кўнғироқли велосипед олиб берасизми?

- Олиб бераман, ўғлим. Энажонингни ёлғиз ташлаб кетмагин.

- Кетмайман, энди бувижоним ҳам биз билан қоларкан. Ўғай отамникига бормас экан.

- Ҳар жума оқшомида менга бағишлаб фотиҳа ўқигин, хўпми, арслоним?

- Бобожон, унақа деманг, кўрқяпман.

- Ўқийман дегин, ўғлим.

- Ўқийман, бобожон.

-Қани ўқигин-чи.

- Захро холамдан уяламан-да, бобожон.
- Уялма, ўқи, ўғлим. Овозингни яна бир эшитай.
- Аҳмадкул бобомга ўхшаб тиловат қилиб ўқийми?
- Ҳа, ҳа. Тиловат қил.
- Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм.

Кулҳу оллоҳу аҳад, оллоҳу сомад, лам ялид ва лам юлад ва лам якун лаҳу куфуван аҳад. Оллоҳу акбар. Бўлдим, бобожон?

- Яна ўқи, азаматим, овозинг худди ианнатдан чиқаётгандек, фаришталарнинг овозидек ёқимли, ҳузурбахш., ўқи, ўғлим. Онаси, шу ердამисан, ёзда Раҳмонбердининг тўйини қилгин. Карнайлар чалдиргин... Ана, раҳматли отам ҳам кеп қолди, улоқчи отини миниб кепти. Энди мени миндириб олиб кетади, олиб кетади. Оҳ, онажоним, сиз ҳам келдингизми, сқ паранжингизни ёпинибсиз, а? Чимматингизни олинг, юзингизни яна бир кўрай, онажоним... Онаси, шу ердამисан, фотиҳага келганларга кўчатнинг ҳаммасини улашинглар, иккитадан, учтадан беринглар. Жаннатдан чиққан мевалар булар денглар. Раҳмонберди ўғлим, қаердасан, мен сени кўрмайпман- ку? Ўқи, ўқи. баланд овоз билан ўқи.

- Бисмиллоҳир раҳмонир раҳийм, - деб энди саи йиғламсираброқ ўқий бошладим: - Қул аузи бира биннаси маликин наси ила хиннаси мин шарил васвасул ханнас ал-лази ювасвису фу судурин нас, минал жиннати ваннас. Оллоҳу акбар.

-Баракалла, ўғлим. Ҳурсан, жаннатисан, азаматим. Яна ўқи, овозингга тўймайпман.

Яна ўқигандан кейин бундай қарасам бобожоним энди бошини баланд ёстиққа қўйиб кўзларини чирт юмиб олибди. Ухлабди шекилли, секин-секин хуррак ҳам тортяпти. Холам билан бувижоним овоз чиқармасдан хўрсиниб-хўрсиниб йиғлаб туришибди.

- Бобожон, соқолингизни бармоғим билан секин-секин тараб кўяйми, - деб олдиға ўтрноқчи бўлувдим, энам мени кўтариб

олди-да: - Юр, нариги уйга чиқамиз, бобожонинг дамини олсин, эрталаб яна дуоларингдан ўқиб берасан, - деди. Мен бобожоним билан ачомлашиб ётмоқчи эдим. Кўнишмади. Ўзимнинг бувим, юр, тойлоғим, ахир мен ҳам сени соғинганман, ҳеч бўлмаса шу кеча бирга ётайлик, деб қўлимдан етаклаб тепа ёғочлари қорайиб кетган, тоқчалари чуқур, танчасига ўт солинмаган уйга олиб кириб кетди. Чиндан ҳам ачомлашиб ётдик. Ҳали айтувдим-ку, бувимнинг сочидан қатикнинг ҳиди келади деб, мен ана шу ҳидни жуда, жудаям яхши кўраман. Ўша ҳид-чи, бувим кетгандан кейин тушларимга кирган. Эртага яна кетиб қолса тушимга кирсин деб тўйиб-тўйиб ҳидладим, Кейин ухлаб қолдим. Қаттиқ ухлабман, ҳечам тушам кўрмабман. Уйғонувдим, ҳовли томонда хотинлар йиғлаётган экан. Э, ўшаларнинг овозига уйғониб кетибман. Чиксам, вой-бў, одамлар жудаям кўп, Қамбарали бобом, Эсонкул бобомлар, битта қулоғи йўқ раисимиз- ҳаммалари кеишибди. Бувим бахмал тўнининг устидан белини боғлаб:

- Бизни ташлаб қаерга кетдингиз, отажоним, - деб тиззасига қўлларини уриб-уриб йиғлаяпти. Захро холам бўлса, уям қийиқ билан белини маҳкам боғлаб олиб, Бибиқиз аммамнт кучоқлаганча меҳрибоним, боғбон отам, ширин-шакар меваларни ким беради энди, деб йиғлаяпти.

Бобожоним ўлибди. Билмай аолибман. Билганимда ҳечам ўлдирмасдим, дуолар ўқирдим. Дуо ўқиганимда тирик эди- ку, тўғрими? Нега мени алдашди, нега даричаси чуқур уйга ҳайдашди, йўқ, йўқ, бобожоним ўлмайди, ўлса энажоним икковимиз нима қиламиз? Ўлса қоронғи гўрга қамаб қўйишади, у ерда ёлғиз ўзи кўркадику?.. Додлаб, бобожоним ётган уйга кирувдим, йўқ, худди ўлмаганга ўхшаб ётган экан. Кўксига ўзимни ташлаб кучоқлаб олдим. Бетларидан ўпиб, соқолларини силаб-силаб қўймоқчи эдим. Энажоним кўнмади. Кўтариб олиб чиқиб кетди. Йўқ дейишимга ҳам қарамай, тўйимга атаб

тикилган беқасам тўнимни, чаманда гул дўппимни, ғарчи бор, пистон қадалган этикчамни кийгизиб, белимни ҳам боғлаб, қўлимга ҳассача бериб:

- Сен ҳам вой бобомлаб йиғлагин, - деди, ўзи ҳам йиғиаб, - гуноҳи камаяди, бобонгнинг куйиниб йиғлайдиган ҳеч кими йўқ.

Ўғай отам, баққол поччам. бобожонимнинг жияни Ғани амакилар кўча эшигимиз олдида ҳасса ушлаб туришган экан, ўшалар қаторига боровдим, ҳечам йиғлай олмадим, уялиб кставердим. Энди отам ҳам йўқ, бобом ҳам йўқ, Аҳмадқул бобом ҳам қамалиб кетди, деб ўйиайману барибир йиғИай оимайман. Кечгача ҳам йиғИай олмадим. Қирғиз қишлоқдаги қариндошларимиз билан ўша ёққа қочиб бориб беркинган Эшон бобом келганларини кўриб, энди расмана йиғлаб юбордим. Тиззаларидан маҳкам кучоқиаган эдим: «Йиғлама, бўтам, Эркавой, Худонинг суюкли бандаси эди, худо хоҳласа, жаннати бўлади», деб энгашиб бошимдан, елкаларимдан силаб, пешонамдан ҳам ўпиб қўйдилар.

Чои боболар кўрқиб кетишди. Эсонкул бобом, ҳой Эшон ҳазратлари, сиз қочиб юрган бандасиз, ушлаб кетишса, яна исноди бизга тегади. Чакки келибсиз. Ҳозир ҳам кеч эмас. Миниб келган отингизни бошини ўша ёққа Дуринг, деб ёлворди. Йиғлаётган опалар ҳам, ҳасса ушлаган амакилар ҳам ёлворишди. Эшон бобом боисалар, ҳай-ҳай, деб жим туравердилар-да, охири:

- Еркавойдай жаннати бир одам оламдан ўтади-ю, ҳай- ҳай, жанозасини мен ўқимасам, ким ўқиркан?-деб оёқлари билан ерни мана бундай қилиб бир тепиб қо4 йдилар, -жанозасини ўқиб, худо хоҳласа, фотиҳасида ҳам туриб бераман. Майли, қамасинлар, майли, пешонамдан отсинлар. Аммо Эркачолнинг жанозасини ўқийман.

Енг охирида қиблага қараб иккови кўллари билан кулоқларини ушлаб қаттиқ овоз билан «Салотин жаноза,

Салотин жаноза», деб айтган эдилар, вой, ҳамма жим бўлди-қолди. Ҳеч ким йиғламади, хайрият жаноза ўқилса Мункарнакирбобожонимни сўроққа тутмайди, бошига гурзи билан урмайди, жаннатнинг дарвозасини очиб беради, ўша ёққа тез бориб отишмада ўлган тоғаларимни, кулоқ бўлиб ўлган отамни кўради, ҳаммалари биргалашиб яшашади, деб ўйладиму негаир яна баттарроқ йиғлаб юбордим. Тўғри-да, энди мени ким азаматим деб эркалайди, ким энди дўппиларимни тўлдириб майиз, ўриклар солиб беради, ким кечаси қўрққанимда орқамни силаб, қўрқма, ўғлим, дейди. Ким эшакка миндириб, сайилларга оииб боради.

- Бобожон, бобожоним! - деб додлаб ерга ётиб олдим.

Турғизиб қўйишди. Барибир йиғлай бердим. Юпатаман дейишса, қўлларини тишлаб олдим. Кейин овозимни чиқармасдан пиққиллаб йигиладим. Фақат кўз ёшимнинг ўзи оқиб келаверди, холос. Мозорга боргандаям, бечора бобожонимни қабрга қўйишганда ҳам ҳикиилашим ҳечам босилмади, кечаси тирилиб қолса тепага қандай чиқади, деб ўйлаб баттар ҳикиллайвердим.

Эшон бобом тиловат қилиб бўлганларидан кейин, Ғани амаким ўрнидан туриб:

- Ҳой, мусулмонлар, Эрка амаким қандай одам эди? - деб сўради йиғламсираб.

- Жаннати эди.

- Катта боғбон эди, хайри саҳоватли эди, - дейишди одамлар.

- Ҳой мусулмонлар, - деди яна Ғани амаким. - Бобомиз қазо қилишларидан олдин жанозамга, фотиҳамга келганларга икки тупдан ниҳол улашгин, деб васият қилувдилар. Илтимос, уйга бориб кўчатни олиб кетинглар.

Қабристондан қайтаётганда Эшон бобомнинг қўлларидан ушлаб олдим. Шундай қилсам ўзимнинг бобом тезроқ қоронғу гўрдан чиқиб жаннатга борар деб ўйладим. Кечаси бизникида

ётиб қолувдилар, ёнларига ўтириб то уйқум келгунча бобомни дуо қилинг, тезроқ жаннатга борсин, деб илтимос қилдим.

Тонг пайтида ҳар хил овозлардан уйғониб кетдим. Мен ўзи овозни эшитсам дарров уйғонаман. Ҳовлига чиқсам одамлар кўп тўпланибди. Бобожонимнинг ўртоқлари ҳам келишибди.

- Жон бўтам, кечгача сабр қилгин, ҳеч бўлмаса фотиҳачиларнинг ярми келиб-кетсин, - деб гапиряптилар Эшон бобом.

Яна мелиса амакилар келган экан. Йўқ, кечаси Эшон бобомни отга миндириб келган мелиса амаки эмас, бутунлай бошқалари кепти.

- Қаршилиқ кўрсатсангиз, кўлингизга кишан урамиз, - деяпти биттаси.

- Юринг, тезроқ олдимга тушинг, - деяпти бошқаси. Одамлар шунча илтимос қилишса ҳам, барибир, бўлмади.

Эшон бобомни олдиларига солиб ҳайдаб кета бошлашди. Бобом бўлса орқаларига ўгирилиб:

- Мени етти марта ҳайдаб кетишди, - деган гапни айтдилар, - худо умр берса яна етти марта қочиб келиб дину имонингиз тўғрисида қайғуравераман.

Фотиҳага келганларни Эсонқул бобом билан Матмуса бобомлар кутиб олишди. Мен чой ташиб турдим. Кейин ёзда тўйим бўлди. Кейин кузда 1-синфга ўқишга бордим. Кейин...

Кейин, йўқ, қолганини кейин айтаман.

* * *

Бобожонимнинг номига қўйилган бетон кўприк устида туриб ана шуларни ўйлаб кетдим. Каттатағоб қишлоғининг тоққа яқин томонида, адирларда, бир замонлар гул-гул яшнаб, сўнг куйдирилиб, култепага айлантирилган жаннатий боғлар ўрнида каналдан сув чиқариб яна бепоён боғлар барпо қилишибди.

Қайси дарахт ёнида тўхтасам, бу қора шакар анорлар, нашватию сарғайиб пишадиган беҳиларни, ширадор узумларнинг навларини қадим яшаб ўтган Эрка бобо, Аҳмадкул бобо, Эсонкул бобо деган инсонлар етиштиришган экан, дейишади. Меҳмон, марҳамат қилиб тўйиб-тўйиб енг, машинангизнинг юкхонасини тўлдириб берай, Тошкентга олиб кетасиз, деб ҳам қўйишади.

Даштдан қайтаётганда ота-боболаримизнинг руҳи арвоҳига фотиҳа ўқиш ниятида қабристонга кирдим. Ҳаммалари абадий, оромли уйкуда, жимгина ётишибди. Қабристон этагида пишган ғиштдан саҳни кенг ўймакор эшик, деразалар қўйиб, мўжазгина масжид ҳам тиклашибди.

- Хонешон ҳазратлари номига қўйдик, - деб тушунтирди мутавалли.

- У кишини билармидингиз? - деб сўрайман.

- Йўқ, эшитганмиз, кўп улуғ инсон бўлган эканлар. Қани ўтирсинлар, ҳазратимнинг руҳи арвоҳларига атаб бир тиловат қилиб берай.

Мутавалли атлас кўрпачага ўтиришга таклиф этди. Ўтирдик. Мен болалигимда Эшон ҳазратларини кўрганлигимни, тиззаларида ўтириб эркаланиб, соқолларидан силаб дуолар ўрганганлигимни айтдим. Рухсат берсангиз тиловатни ўзим қилсам, дедим. Билганимча ўқидим. Негадир хаёлларим ҳам шу дақиқаларда қанот боғлаб учгандек бўлди. Қизиқ, одам боласи дунёга келаркан, яшаркан, вақти келиб яна келган томонга кетаркану, лекин, барибир, бирининг номи сарғайиб пишган беҳиларда, бирининг исми ширин-шакар узумларда, бошқасининг руҳи пештоқи баланд масжидларда яшаркан... Ўлмас экан. Ўлим йўқ экан.

Кейин, йўқ, қолганини кейин айтаман.